

Марк Твен

Том Сойердин
жоруктары

Китептин маалыматтары

Марк Твен Том Сойердин жоруктары

© АКШ элчилиги, 2010. Китептин Кыргызстандагы басылмасын Америка Кошмо Штаттарынын Элчилиги каржылаган. Кыргызчага которгон Турусбек Мадылбай.

Текст же анын үзүндүлөрүн коммерциялык максатта пайдалануу жана нускасын чыгаруу уруксат эмес

Марк Твен. Том Сойердин жоруктары. – Бишкек: «Albino LTD» басмасы, 2010. – 188 б. китебинен алынды

УДК 821.111(73)-93

ББК 83.8

Т 26

Т 48004040100-10

ISBN 978-9967-11-290-2

Тиражы 1300 нуска

Которгон *Т. Мадылбай*

Басманын редактору *Ы. Кадыров*

Бет ачаар

«Сүйүү, өлүм жана аруулук жөнүндөгү “Том Соьердин жоруктарына” кош келиңиздер!»

«Том Соьерди» кармап турган кымбаттуу балдар (жана бардык чоң кишилер)!

Жаңы дүйнөгө кош келгиле! «Том Соьердин» татынакай, окурманды суктандырган, жай күнүндөй жадыраган дүйнөсүнө кош келгиле. Кырк жылдан кийин Марк Твендин ушул шедеврин кайрадан окуп чыгып, азыркы «балдар» адабияты менен салыштыра келгенде, кайталангыс нерсе катары мени үч жагдай абдан таң калтырды.

Биринчиси – сүйүү. Том, балким, болгону он жаштадыр, бирок ал ашык болуу эмне экенин, бирөөгө кам көрүү кандай болорун, сүйгөнү Бэкки үчүн өзүн садага чабууну билет. Мунун баары кудум эле «чоңдордун сүйүүсүндөй» болуп жайбаракат, татынакай бир жагымдуу таризде жүрөт. Албетте, мында жумшак юмор да бар. Ал ашыгынын терезесинин түбүнө азап чегип өлмөк болуп жата кетсе, бирөө жугундуну үстүнө төгүп жибергенин окуганда бооруң эзилип күлөсүң! Ал эми алардын алгачкы өбүшкөнү башка бир эки ашыктын, «Ромео менен Жульеттанын» өбүшкөнүндөй сонун...».

Мында өлүм да бар, бүгүнкү күндө көптөгөн адамдар балдар менен (ал турсун кээде чоңдор менен да) бул теманы сүйлөшпөйт. Кичинекей кезинде өтүп кеткен досун кадыресе киши катары эстеп жүргөн Том андай эмес. Ал турсун Томдун наристе дүйнөсүндө да өлүм жашоонун бир көрүнүшү катары каралат, кунуя кала бербестен кээде баяндалат жана талкууланат. Томдун өлүмдү идеалдаштыруусу викториан заманынын эпкинни катары 21-кылымдын окурмандарын таң калтырышы ыктымал, бирок, менимче, балдар менен муну ачык сүйлөшкөн жакшы.

Акырында, таң калтыра турган дагы бир нерсе – бул Томдун чөйрөсүнүн жана Томдун өзүнүн тазалыгы. Таежеси демейдегиден катуурак айтып койгон сөзү үчүн өзүн дароо күнөөлүү сезип калат. Том да өзүнүн балалык кылыктары үчүн чындап өкүнөт. Бардык ашыктар сыяктуу эле Бэкки менен Том да бирин бири кызганышат – болгону оюн аянтчасында башка бирөө менен китеп окуудан! Бардык нерсе мээримдүүлүк менен бейкуттукка чөмүлүп турат.

Балким, «Том Соьер» азыркы кичинекей окурмандар үчүн эски тема болуп жүрбөсүн? Бала өстүргөн эне катары мен жок деп айтар элем. Балдардын азыркы мууну Марк Твен китебин арнаган муундай эле бала болгусу келет. Алар да олуттуу маселелер жашына ылайык жана юмор менен баяндалган «Том Соьер» сыяктуу новелланы эңсешет. Ошентип, кымбаттуу окурмандар, мен силерге «балдардын китебин» эмес, наристелер тууралуу баяндалган романтикалык новелланы сунуш кылам. Силер да кырк жыл мурунку мен сыяктуу ыракат аласыңар го деп ойлойм!

Татьяна Гфеллер,

АКШнын Кыргыз Республикасындагы элчиси

Бишкек

Мазумуну

<i>Бет ачар</i>	Ошибка! Закладка не определена.
Биринчи бап. БААРЫ МУШТАШУУДАН БАШТАЛДЫ	6
Экинчи бап. ЖАЛДАМА АКИЛЕГИЧ	11
Үчүнчү бап. ТАТЫНАКАЙ БЕЙТААНЫШ	14
Төртүнчү бап. КӨЙРӨНДҮК ЭМНЕГЕ АЛЫП КЕЛЕТ	18
Бешинчи бап. КАНДЕК ЖАНА КЫПЧЫКЕЙ КОҢУЗ.....	24
Алтынчы бап. КАРА ДУБА ЖАНА КЫЗ БАЛАНЫН АРБАЛУУСУ	27
Жетинчи бап. КАЙРАДАН СҮЙҮҮ ЖАНА ЖҮРӨК ЗАРЫ	35
Сегизинчи бап. ДЕҢИЗ КАРАКЧЫЛАРЫ ЖАНА ТАЛООНЧУЛАР ЖӨНҮНДӨ	39
Тогузунчу бап. КӨРҮСТӨНДӨГҮ КИШИ ӨЛТҮРҮҮ	42
Онунчу бап. КАЧУУ	47
Он биринчи бап. ЭЛДИК СОТ.....	51
Он экинчи бап. ДАРЫ ИЧҮҮДӨ.....	54
Он үчүнчү бап. ҮЧ КАРАКЧЫ.....	57
Он төртүнчү бап. СУУГА ЧӨККӨНДӨРДҮ ИЗДӨӨ.....	61
Он бешинчи бап. ТОМДУН ҮЙҮНӨ БАРЫШЫ.....	65
Он алтынчы бап. КАРАКЧЫЛАР ТУРУГУНДА.....	68
Он жетинчи бап. КАРАКЧЫЛАРГА АЗА ЗЫЙНАТЫ	73
Он сегизинчи бап. ТАҢ КАЛЫШТУУ ТҮШ	75
Он тогузунчу бап. ТОМДУН ӨКҮНГӨНҮ	81
Жыйырманчы бап. ТОМ КҮНӨӨЛҮҮМҮН ДЕДИ	83
Жыйырма биринчи бап. СЫНАКТАР	85
Жыйырма экинчи бап. ТОМ КЫЗЫЛЧА МЕНЕН ООРУП КАЛДЫ.....	89
Жыйырма үчүнчү бап. ТОМ МАФФ ПОТТЕРДИ САКТАП КАЛДЫ	91
Жыйырма төртүнчү бап. КАРА ЖОЛТОЙ КААРМАН	95
Жыйырма бешинчи бап. КЕНЧ ИЗДӨӨ	96
Жыйырма алтынчы бап. КАЙРАДАН ИНДИ ЖО	101
Жыйырма жетинчи бап. АҢДУУ.....	106
Жыйырма сегизинчи бап. АЧЫЛЫШ	108
Жыйырма тогузунчу бап. ХЕК ЗӨӨКҮРЛӨРДҮН ИЗИНЕ ТҮШТҮ	110
Отузунчу бап. ХЕКТИН АҢГЕМЕСИ	115
Отуз биринчи бап. ҮҢКҮРДӨ АДАШЫП КАЛЫШТЫ.....	120
Отуз экинчи бап. АЛАР КУТКАРЫЛДЫ.....	126
Отуз үчүнчү бап. ТАБЫЛГАН КЕНЧ	128
Отуз төртүнчү бап. ЖЕСИРДИКИНДЕГИ КЕЧЕ	134
Отуз бешинчи бап. БАЙЛЫКТЫН ЭКИНЧИ ЖАГЫ	136
<i>Корутунду</i>	139

Автордон

Бул китепте баяндалган көпчүлүк окуялар чындыкта болгон; айрымдары менин өз башымдан өткөн, калгандары мектепте мени менен окугандардын жоруктары. Хек Финн турмуштан алынган; Том Сойер дагы, бирок ал бир бала эмес, мен тааныган үч баланын мүнөзүнөн чогултулган, ошондуктан ал айкалыштыруунун эң татаал түзүлүшү болду.

Ошол кезде Батыштагы жапайы ырымдар, мындайча айтканда, отуз же кырк жыл мурун балдардын жана кара түстүүлөрдүн арасында көп тараган эле.

Менин китебим көбүнчө балдар-кыздарды кызыктырыш үчүн жазылганы менен, аны чоң кишилер дагы эске алабы деген үмүттөмүн. Анткени менин максатым чоңдорго алардын бир кезде кандай болгонун, эмнени сезип, ойлоп жана сүйлөшкөнүн, кээде алар кандай кызыктуу окуяларга учураганын эске салуу болчу.

Хартфорд, 1876-ж.

1. Баары мушташуудан башталды

– Том!

Жооп жок.

– Том!

Дале жооп жок.

– Кызык, ал кайда жоголду? Йа, Том дейм!

Эч жооп жок.

Байкуш кемпир көз айнегин ылдый түшүрдү да, үйдүн ичин бир сыйра карап чыкты, анан көз айнегин өйдө көтөрүп алып, анын астынан дагы карады. Бул көз айнеги менен тигил бала сыяктуу кээде майда-чуйданы карачу же дегеле карачу эмес, көз айнеги анын сыйга тагынып, көңүлүн көтөргөн буюму эле, аны иш кылыш үчүн эмес, көркү үчүн гана пайдаланчу, ошондуктан аны менен караганда, мештин жапкычын карагандай эле эч нерсе көрүнчү эмес. Ал өзүн бир аз оңтойсуз сезип, анан өтө катуу эмес, бирок үйдөгү эмерекке угулчудай кобурады:

– Колума тиерсиң, сазайыңды гана бербесемби сенин!..

Ал унчукпай калды, анткени ушул маалда эңкейип, шыпыргысы менен төшөктүн алдын сайгылап жаткан учуру болчу. Ал жактан мышыкты гана көрдү. Эми анысын да токтотту, себеби бир аз дем алышы керек эле.

– Ой тобо, бул баладай шумдукту көргөн жок элем!

Ал ачылып турган эшикти карай басты да, босогодо туруп сырттагы чырмаок менен помидордун сабактары баскан багына бир сыйра көз чаптырды. Том көрүнбөйт. Ошондо ал үнү алыска угула тургандай катуу кыйкырды:

– Ой-у-у, То-о-ом!

Артынан угулар-угулбас шыбырт чыкты, ошондо ал шарт бурулуп, баланы күрмөсүнүн боосунан шап кармады.

– Мына сага! Баяле ашкананы эстебей. Аерде эмне кылып жүрдүң, ийя?

– Эчтеке.

– Эчтеке? Колдорунду кара. Оозунду кара. Бул эмне?

– Билбейм, таеже.

– Эмесе мен билем. Бу кыям! Кыямга тийбегин, колунду чагам деп кырк жолу какшабадым беле! Чыбыгым кана, апкелчи.

Чыбык абада шуулдап келатты... Качууга мүмкүн эмес эле...

– Менби? Артыңыздагы эмне, таеже?

Кемпир бир нерседен сактангандай белдемчисин өйдө тартып, артына бурулду. Бала көз ачып-жумгуча дубалдан секирип түштү да, көздөн кайым болду.

Полли таежеси эмне болгонун түшүнбөй бир паска турду да, анан күлүп жиберди:

– Буга эч арга жок экен да! Ушу чунактын айласын таба албай койдум, ээ? Көрсөтпөгөн жоругу калдыбы мага? Акылым жетер мезгил деле болду го. Көрсө,

алжыган акмактан ашкан акмак жок турбайбы бу дүйнөдө. «Карт бөрүдөн карылык качпайт», – деген накыл бекеринен айтылбаса керек. Болбосо күнүгө бир балекетти табат, анын эч бирин билип болбойт. Мени жүдөткөнүн өзү да билет: канткенде мени күлдүрүп же бир паста алдап коёрун да билет, делдейип эле калам, атүгүл ургум да келбей кетет. Кудай акы, өз милдетимди аткарбай жүрбөймбү! Таякты аяган баланын шоруна калат деп Ыйык Китепте айтылбады беле. Күнөөдөн башка мунун эч жакшылыгы жок. Шайтандыгы бар бул жубарымбектин, бирок ыраматылык эжемдин баласы да, байкушту кантип көрдөн алып жерге чабам? Оюна койсом – шерменде кылат, жазаласам – жанымды ачытат. Ооба, ооба, адамдын өмүрү аз, кайгысы көп деп Ыйык Китепте бекер айтылган эмес да, мен да ушуну туура көрөм. Бүгүн мектепке барбай койду, эртең сазайын бербесемби. Бирок балдардын баары ойноп жүрсө, бу баланы иш кылдырганым да туура эмес го. Аяйм деп баланы бузуп албайын, мелдетимди да аткарайын.

Том мектепке барбай, убактысын жакшы өткөрдү. Ал кечки тамакка чейин Жим деген кара түстүү бала менен эртеңкиге отун араалады, отко ичеги белендеп, үйгө кайтып келүүгө араң үлгүрдү. Жим иштин төрттөн үч бөлүгүн бүтүргөнчө, Том башынан өткөргөндөрүн бүт айтып чыкты. Томдун иниси (тактап айтканда, аталаш бир тууганы) Сид чамынды терип, отун ташып, аткара турган ишин бүтүрүп койгон, анткени ал элпек, шоктугу жок бала эле. Том тамагын ичип, ыңгайы келгенде чөйчөктөн бир чагым кант ала коюп отурду, Полли таежеси болсо, тамак ичип бүткүчө ага нары татаал, нары жаңылтма суроолорду бере берди. Томго улам бир суроо узатып, анын тамырын тартып көрдү. Куулук-шумдугу жок бардык кишилердей эле, ал дагы өзүн купуя жана каймана сүйлөгөнгө жөндөмүм бар деп астейдил ойлочу, ошондуктан ал өзүнүн кашкайып сезилип турган куулуктарын укмуштай айлакердик катары көрчү. Бир маалда ал сурап калды:

– Том, мектеп жылуу бекен?

– Ооба, таеже.

– Аябай жылуубу?

– Ооба, таеже.

– Сууга түшкүң келген жокпу, Том?

Бир балээни сезип, Томдун жүрөгү шуу дей түштү. Полли таежесинин өңүнө тигилди эле, бирок эч бир сыры билинбейт. Ошондо ал:

– Жо-о, анча деле эмес, – деди.

Кемпир колун сунуп, Томдун көйнөгүн сыйпалап көрдү да, анан мындай деди:

– Ооба, тердебептирсиң деле.

Оюндагысын эч кимге сездирбей, Томдун көйнөгүнүн кургак экендигин билип алдым деп ичинен сүйүнүп калды. Бирок Том шамал каяктан согуп жатканын сезип турду. Ошондо ал алдын-ала утурлай сүйлөдү:

– Кээ бирибиз башыбызга кудуктагы суудан куюнуп алдык. Көрдүнүзбү, башым дале суу?

Полли таежеси дал ушул айкын нерсени өзү байкабай калганына абдан өкүндү. Ага дагы бир жаңы ой келе калды:

– Том, башыңа суу куюп жатып, мен көктөп берген жаканды сөгүп жиберген жоксунбу, йа? Күрмөңдү чеччи!

Том эч чочуган жок. Ал күрмөсүн чечип жиберди. Көйнөгүнүн жакасы тыкан көктөлүү бойдон экен.

– Кашайгырдыкы десе! Жогол нары! Сабактан качып сууга түшүп жүрөт десе. Болуптур, бу жолу кечирдим сени. Мен сени бейбаштын бири деп жүрдүм эле, түзүк бала көрүнөсүң... Азырынча.

Ал бир жагынан өзүнүн баамчылдыгынан тайганына капаланып, бир жагынан ушул саам Томдун тил алганына ыраазы боло түштү.

Бирок Сид үн катты:

– Менимче, анын жакасын сиз ак жип менен көктөгөндөй болдуңуз эле го, эми кара жип болуп калыптыр.

– Эмне дейт? Мен ак жип менен көктөгөм. Том!

Бирок Том андан аркысын күтүп отурган жок. Ал эшикке чыгып баратып кыйкырды:

– Сид, сени элеби, көрөсүң!

Далда жерге жеткенде Том күрмөсүнүн жакасына кадалган эки чоң ийнени көрдү, бирөөндө кара, бирөөндө ак жип бар экен. Ал кобуранды:

– Сид айтпаганда, ал эчтемени билбейт эле. Шайтан алгырдыкы! Бир туруп ак, бир туруп кара жип менен көктөп салат. Анын кандай жип менен көктөгөнүн билип болобу, башым катты, өлүп кетейин, Сид, эми жейсиң! Мен сага көргөзөм!

Том шаарчадагы үлгүлүү бала эмес болчу, бирок ал бир үлгүлүү баланы жакшы таанычу, таанымак түгүл аны аябай жек көрчү.

Бир саамдан кийин, балким, ага жетпей эле, ал бүт кайгысын унутуп калды. Кайгысы чоң кишиникинен кымындай да жеңил же оңой эмес болчу, бирок аны азыр башка кызык бир нерсе алаксытты: чоң киши дагы бир башка ишке алаксыганда өз кайгысын тез эле унутуп салат эмеспи. Аны кызыктырган нерсе – ышкыруунун дагы бир жаңы ыкмасы болчу, аны ал жакында эле бир негр баладан үйрөнүп алган, эми ошол өнөрүн үйрөнүү менен алек болду. Анысы чымчыктын сайраган үнүнө окшогон өзгөчө бир ышкырык эле, андай кубулжуган ышкырыкты чыгаруу үчүн обондун ортосуна келгенде, тилди таңдайына улам-улам тийгизип туруш керек, – бир кезде бала болуп көргөн окурман, мүмкүн, кантип мындай ышкырганын эстесе керек. Дамамат аракетин Томду тез эле ийгиликке жеткирди, оозу обонго толо, көңүлү куунак көчөнү бойлоп келатты. Ал өзүн жаңы жылдыз тапкан илимпоздой сизди, – ушунчалык күчтүү, ушунчалык терең, ушунчалык чексиз кубаныч илимпоздун эмес, баланын көңүлүн шексиз көкөлөтүп турду.

Жайкы кечтин узакка созулмагы бар. Караңгы кире элек болчу. Бир маалда Том ышкырыгын токтотту. Караса, алдында бирөө туруптур, карааны өзүнөн чоңураак бир бала. Сент-Питерсбург деген чакан шаарча эмеспи, ошол жарды шаарчага келген кандай курактагы, жыныстагы адам болсо да, эстен чыккыс таасир калтырчу. Тигинин деги эле татынакай болуп кийинип алганын кантесиң, – жөнөкөй күнү деле жасанып алыптыр! Тим эле укмуш. Калпагы келишет, көк кездемеден тигилген, боору тегиз топчуланган жаңы күрмөсүнүн татынакайын айтпа, шымы дагы ошондой. Бутунда бут кийими бар, болгону бүгүн жума күн эмеспи! Жада калса, жаркыраган ала-була кездемеден жагоо тагынып алыптыр. Томдун кыжырын келтиргени – тигинин өңү шаардыктарга окшойт. Бул сыланкорозду канчалык караган сайын, Том тигинин ошончолук мурдун көтөрүп турганын көрдү, өзү болсо, уламдан-улам андан пас көрүнө берди. Эч кимиси унчуккан жок. Бири кыймылдаса, экинчиси кыймылдайт, бирок

бири-биринин капталынан тегеренип басат, алар көз ирмебей бири-бирин тиктеп, бири-биринен көздөрүн албай тура берди. Акырында Том үн катты:

– Эй, азыр токмоктоп салам сени!

– Көрөм сенин токмоктогонунду!

– Токмоктойм эле.

– Колуңан келбейт.

– Келет.

– Келбейт!

– Келет.

– Келбейт!

Тирешип туруп калышты. Анан Том сүйлөдү:

– Атың ким?

– Сенин ишиң эмес.

– Ишим болсочу?

– Эмнеге болбойт?

– Көп сүйлөсөң болот.

– Мына, көп-көп сүйлөйм.

– А-а, сен өзүңдү кыйынмын дейсиңби, йа? Керек болсо, менин бир колума да жарабайсың, мен сени бир колдоп эле сабап коём.

– Эмнеге антпейсиң? Жөн эле сүйлөй бересиңби?

– Болуптур, дагы калжандасаң сабайм.

– Тигини, сага окшогондун далайын көргөм мен.

– Жасанып алганын дегеле! Өзүңдү кыйын сезет окшойсуң! Калпагың кара!

– Тебелеп сал, колундан келсе. Ким кыжырыма тийсе, анын сазайын берем.

– Бас оозунду!

– Өзүң бас!

– Сен ооз көптүргөнүң менен, колундан эчтеке келбейт.

– Э-э, жоголчу нары!

– Дагы оозунду ачсаң, башыңды таш менен жара коём!

– Ооба, жара коёсуң!

– Жара коём эле.

– Анда эмнеге антпейсиң? Сен сүйлөгөндү гана билесиң. Эмнеге урбайсың? Коркосуң да?

– Коркпойм.

– Коркосуң!

– Коркпойм.

– Коркосуң!

Кайра унчукпай калышты, бири-бирине көздөрүн тигип, бири-бирине кыр көрсөтүштү. Эми алардын ийиндери тирешти.

– Жогол биерден! – деди Том.

– Өзүң жогол!

– Мен кетпейм.

– Мен да кетпейм.

Экөө тең буттарын буттарына матап, күчтөрүнүн болушунча тирешип, бири-бирин жекире тиктеп турушту. Бирок бири да жеңген жок. Итиреңдеп тирешкенден кийин экөө тең кызарып-татарып артка акырын чегинди да, анан Том:

– Сен коркоксуң, күчүксүң, – деди. – Агама айтып эле койсом, ал сени чыпалагы менен гана жеңип салат, мен ага айтам, көрөсүң.

– Сенин агаң эмне болуп калыптыр? Менин сеникинен да чоң агам бар, ал сенин агаңды мына ушул дубалдан ашыра ыргытып жиберет! (Экөөнүн тең агасы ойдон чыгарылган болчу.)

– Мунуң калп!

– Сен калп десең эле, калп болуп калмак беле?

Том топурактын үстүн бутунун учу менен сызып, анан минтти: – Ушул чийинден аттасаң эле, мен сени турбас кылып сабайм. Эч кимди өткөрбөйм.

Жаңы келген бала чийинди дароо аттады да, мындай деди:

– Мына, эми айтканыңды кылып көр, колундан эмне келет экен көрөйүн!

– Сен мени шаштырба, көзүңдү ачып жүр, эй!

– И-и, жана көрсөтөм дебедиң беле! Эмнеге көрсөтпөйсүң?

– Атаңдын көрү, ай-йе! Эки тыйынга эле сени сабап таштайм.

Жаңы келген бала эки чоң жез тыйынды чөнтөгүнөн сууруп чыкты да, аны шылдындагансып сунду. Том аларды колунан ыргыта чапты. Заматта эки бала чаңга оонап жатып калды, мышыкчасынан бири-бирин тытмалашты, бир пастын ичинде чачташып, кийимдерин жулккулашып, бири-биринин мурдун былчылдатып, алар чаң менен даңкка бөлөнүп жатып калышты. Ошондо иштин жайы ачыкка чыкты, анан чаң тараганда, жаңы келген баланын үстүнө минип алып, аны муштагылап сабап жаткан Том көрүндү.

– Жетиштүүбү? – деди ал.

Берки бала болсо, бошонушка аракеттенди. Ал ызаланып ыйлап жиберди.

– Жетиштүүбү? Том муштаганын токтоткон жок.

Акырында тигил бала: «Жетиштүү!» деди, ошондо Том аны коё берип минтти:

– Бу сага сабак болот. Эмкиде көзүңдү ачып, ким менен акыйлашканыңды биле жүр.

Жаңы келген бала кийиминин чаңын күбүп, ыйламсырап, мурдун шор тартып, улам-улам артына кылчайып башын чайкап, «эмкиде сага көргөзбөсөмбү!» дегенсип сүрдүү кетип баратты. Анысына Том ыр салаңдап койду да, көңүлү жай жолуна түштү. Узап-узай электе жаңы келген бала таш ала коюп, ызалуу уруп калды эле, анысы барып эки далынын ортосуна тийди. Тигил болсо, куйругун түйүп, жейрендей беже качты. Том аны үйүнө чейин кууп барды, ошентип анын каерде жашаганын билип алды. Ал

касташканын сыртка чакырып, дарбазанын түбүндө бир топко турду, бирок касы терезеден өңү-башын тыржаңдата эликтеп, сыртка чыкпай койду. Акырында касынын апасы чыгып, Томду бейбаш, зөөкүр, орой бала экенсиң деп урушуп, анын кетүүсүн талап кылды. Том кетти, бирок балаңардын сазайын берем деп кекетип кетти.

Ал ошол түнү үйүнө аябай кеч келди, акырын терезеден ашып киргенде, аңдып отурган таежесинин колуна түшүп калды. Үстүндөгү кийиминин кейпин көргөн таежеси ага ишемби күндү дем алыш кылбай, оор иш жүктөп туткунга айландыраарын айтып, бул оюнан эч кайтпай турган болду.

2. Жалдама акилегич

Ишемби күндүн таңы атты, жайкы дүйнө жаркылдаган таза нурга бөлөнүп, жашоо кумарына толду. Ар бир жүрөктө ыр таңшып, кайра жашарып, көмөкөйдөн обон куюлуп турду. Ар бир өңдөн кубаныч, ар бир кадамдан жаз көрүнүп жатты. Ак гүлдүү алтыгана гүлдөп, жыты аңкып турду.

Шаарчанын капталында суналган Кардифф тоосу көктөмгө оронуп, чексиздикти карай жайылган өзүнчө бир укмуш өлкөдөй мемиреп, балкып, азгырып жатты.

Акиташ салынган челегин жана узун саптуу актагыч чачысын көтөргөн Том көчө боюнда пайда болду. Кашааны бир сыйра карап алып, анын бүт кубанычы тарап, көңүлүн терең кайгы ээледі. Узуну отуз кадам, бийиктиги тогуз таман тактадан жасалган кашаа. Жашоо ага бекер убара, тиричилик жалаң түйшүк болуп көрүндү. Үшкүрүнүп алып, ал чачысын челекке малды да, кашаанын эң жогорку тактасын актады, ишин дагы кайталады, анан дагы. Акталган бираз жерин кашаанын акталбаган учу-кыйырсыз аралыгына салыштырып көрүп, көңүлү чөгүп, талдын түбүндөгү кутунун үстүнө отура кетти. Колуна калай челегин кармап, «Буффалонун селкилерин» ырдап, дарбазаны аттап-буттап Жим жетип келди. Шаарчадагы кудуктан суу ташуу Томду бир кезде жадатып жиберчү, бирок азыр ал бул ишти башкача көз менен карады. Көз алдына кудукту тегеректегендер тартылды. Ак жуумал, аргын, кара түстөгү балдар жана кыздар дайыма ал жерде өз кезегин күтүп турчу, эс алып, оюнчуктарын айырбаштап, талашып-тартышып, чурулдап урушуп ойношчу. Кудукка чейин жүз элүү кадам болсо да, Жим ал жерден суу толтурулган челегин көтөрүп бир сааттан эрте келчү эмес, анда дагы артынан дайыма бирөө издеп барышы керек болчу.

Том мындай деди:

– Йа, Жим, сен бир аз актай турсаң, мен сууга барып келет элем.

Жим башын чайкады.

– Болбойт, Том мырза. Картаң айым мага барып суу апкел деди, бирөө менен алаксып ойноп кетпе деди. Ал дагы айтты, Том мырза кокус акташып кой десе, сенин ишиң болбосун ага, актаганды өзүнө кой деди.

– Сен аны укпай эле кой, Жим. Ал дайыма ошенте берет. Берчи мага челекти, мен заматта эле келип калам. Ал билбей деле калат.

– Жо-ок, болбойт, Том мырза. Картаң айым башымды жулуп алат. Анын колунан келет.

– Албы? Ал эч качан бирөөнү урган эмес. Оймогу менен эле башыңа нукуп коёт, ошондон да коркосуңбу? Ал болгону тилдейт, ал эми тилдегенден бир жериң оорумак беле, кайра өзү эле ыйлап калат. Жим, мен сага укмуш бирдеме берейинби. Мына, мрамардан жасалган тоголок ак коргол ташты берем!

Жимдин көңүлү оой баштады.

– Ак мрамардан коргол таш, Жим! Мына, укмуш коргол таш.

– Ой-у-уй, чын эле бир укмуш турбайбы! Бирок, Том мырза, картаң айымдан мен иттей корком...

– Эгер кааласаң, мен сага жарылган бармагымды да көргөзөм.

Жим да ишенчээк бир пенде болчу – ал ушундай азгырыкка алданып калды. Челегин жерге коюп, ак коргол ташты алды да, Том таңылган бутун чечкиче, анын бармагын үңүлүп тиктеп турду. Бир маалда ал челегин ала коюп, ачышкан жонун сыйпалап көчөнү бойлоп учуп жөнөдү, Том күчүнүн болушунча актап кирди, колунда бут кийими, көзүндө күлмүндөгөн жеңиш оту жанган Полли таеже болсо, салгылашуу майданынан басып кетти. Бирок Том кыйратып деле иштеген жок. Ушул күнгө болжогон оюнду эстегенде, кайгысы ого бетер күч алды. Жакында колу бош балдар үйлөрүнөн чыгып, көчөдө сейилдеп ойногону жөнөйт, анан алар анын иштеп жатканын көрүп шылдыңдайт – мына ушул ой эсине түшкөндө, ал өзүн отко күйгөндөй сизди. Ал болгон байлыгынын баарын чөнтөгүнөн алып чыгып чачты да, эмнеси бар экенин көрдү: болгону биртике оюнчук, мрамар коргол таш менен майда-чуйда, аны бир нерсеге айырбаштаса болот, бирок эң кур дегенде жарым сааттык эркиндикти сатып алганга жарабайт. Ал чакталуу буюмдарын кайра чөнтөгүнө салды да, балдарды сатып алам деген оюнан баш тартты. Ошентип, башына каран күн түшүп, үмүтсүз болуп турганда ага бир илхам келди. Ал болгондо да бир укмуш, керемет илхам эле!

Ал чачысын алды да, беймарал ишин улантты. Ошол маалда Бен Рожерс анын көзүнө илинди – мына ушул баланын мазактарынан ал абдан коркчу. Бендин жайдары секирип басканы анын көңүлү ток, маанайы шайдоот экенинен кабар берчү. Бен алмасын кемирип, созолонто ырдап, кээде коңур үнү менен «диң-доң-доң», «диң-доң-доң» деп келатты. Бул анын кемени туураганы болчу. Жакындап келгенде, ал ылдамдыгын бир аз басаңдатып, «кемесин» көчөнүн ортосуна бурду, оң капталына кыйшайды да, салмактуу, салтанаттуу түр менен жээкти карай шашпай бурула баштады. Мунусу анын тогуз таман суунун астына чөккөн «Чоң Миссури» кемесин туураганы болчу. Кеме өзү, капитаны да өзү, кеменин коңгуроосу да өзү болчу, ошон үчүн ал кеменин тумшугунда туруп, өзү буйрук берип, анысын өзү аткарып жатты.

– Токто, мырза! Тиң-илиң-илиң! – токтой калган «кеме» жай жылып, кыябанды беттеди.

– Кемени артка тарт! – колун ылдый түшүрүп, эки жагына жыйды.

– Оңго бур! Тиң-илиң-илиң! Чү! Ч-ү-өү! Чү! – анын оң колу тегеректи сызып кирди: бул анын кырк таман дөңгөлөктү көргөзгөнү болчу.

– Солго бур! Тиң-илиң-илиң! Чү! Ч-ү-өү! Чү! – Эми сол колу чарыкты сыза баштады.

– Токто, оңго! Тиң-илиң-илиң! Токто, солго! Оң жакка алга! Токто! Өзүң тарапты жайыраак айда! Тиң-илиң-илиң! Чү! Ч-ү-өү! Башынан жипти таштагыла! Болгула эми! Оролгон арканыңарды сыртка ыргыткыла, болбойсуңарбы! Зым тартылган мамыны бурагыла! Ушу бойдон орноткула, эми коё бергиле! Кыймылдаткыч өчтү, мырза! Тиң-илиң-илиң! Ишт-ишт-ишт! (Шамал өлчөгөн жебени туураганы).

Том актаганын уланта берди, кемеге эч көңүл бурган жок. Бен аны бир аз тиктеп турду да, анан мындай деди:

– Ай-ий, күнөөңдү актап атасыңбы!

Унчуккан жок. Аткарган ишине Том сүрөткердин көзү менен карады, кайра чачысы менен дагы бир секин шилтемиш болуп, анысын мурдагыдай эле карап туруп калды. Бен анын катарына турду. Алманы көрүп Томдун шилекейи акты, бирок ал иши менен алектенди. Бен ага кайрылды:

– Салам, дос! Иштетип койдубу, йа?

Том ага бурулуп, мындай деди:

– А-а, бу сенсиңби, Бен? Байкабай калыптырмын.

– Билесиңби, мен сууга түшкөнү баратам. Сен кошулбайт белең? Бирок албетте, сен иштешиң керек да, э? Албетте, иштешиң керек.

Том Бенди бир сыйра карап алды да, анан сурады:

– Сен эмнени иш деп атасың?

– Булчу, бул эмне, иш эмеспи?

Том актаганын улантып, акырын гана жооп берди:

– Мүмкүн, иштир, мүмкүн, иш эместир. Бир билгеним, бу Том Сойерди канааттандырат.

– Э, койчу, сен эми ушул иш сага жагат дегени турасыңбы?

Чачы кыймылдай берди.

– Жакканыбы? Эмнеге мага жакпай калышы керек? Күнүгө эле бизге кашааны актаганга мүмкүнчүлүк берип атыптырбы?

Бардык нерсе башкача түскө келгендей боло түштү. Бен алмасын аймаганын токтотту. Том тыкандык менен актап, кандай болгонун көрүш үчүн артына кетенчиктеп, ала жерлерине кайрадан аки тийгизип, анысына дагы көз жүгүртүп жатты. Бен анын ар бир кыймылын карап, улам-улам кызыгып, кайра-кайра суктана берди. Андан кийин ал сурана баштады:

– Токтосоң, Том, мен дагы бир аз актайынчы.

Том макул болуп, берейин деп ниеттенди эле, анан кайра оюн өзгөрттү:

– Жок, Бен, сен жакшылап актарыңа мен ишене албай турам. Билесиң го, Полли таежем бу кашаага өзгөчө күйпөлөктөйт. Өзүң көрүп турасың го, бу түз эле көчө тарапта. Короону караган тарабы болсо да мейли эле, мен да, ал да эчтеке демек эмеспиз. Бу кашаа үчүн Полли таежем тим эле күйүп кетет. Муну өтө кылдат акташ керек? Миң баладан бирөө, жок, эки миң баладан бирөө гана муну кандай акташ керектигин билет.

– Жок... Же ошондойбу? Болуптур, эми бир эле көрөйүнчү. Мен сенин ордунда болсом, сага берет элем го, Том.

– Бен, мен берейин эле дейм, кудай урсун, инди чындыгы!¹ Бирок Полли таежемчи... Жимдин да актагысы келген, бирок ага уруксат бербей койду. Сиддин да актагысы келди, ага да болбой койду. Кандай жоопкерчилик экенин эми көрдүңбү? Сен кашааны актай баштасаң, анан бирдеме болуп кетсе...

¹ Америка индилеринин анты.

– Э кокуй десе, Том, мен деле аракеттенем да. Берчи эми, мен да бир көрөйүн. Уксаң, мен сага алмамдын өзөгүн берейин.

– Мейли эмесе... Жок, Бен, болбойт. Мен коркуп турам...

– Алмамды бүт эле берейинчи!

Том чачыны сыртында кыйылуу, ичинде кубануу менен берди. «Чоң Миссуринин» акыркы кемечиси аптапта тердеп-тепчип иштеп жатканда, эс алып жаткан сүрөткер болсо, көлөкөдөгү чапчактын үстүнө отуруп алып, буттарын салаңдатып, алмасын кемирип коюп, курмандыкка аңкоолордон дагы кимисин азгырыш жолун ойлонуштурду. Балдардан өксүк болгон жок, алар улам көбөйө берди, алар шылдыңдаганы келип, кайра актаганы калып жатты. Бир аздан кийин Бен чарчады, Том кийинки кезекти Билли Фишерге жакшылап оңдолгон батперекке сатты, ал күйүккөндөн кийин Жонни Миллер айлантканга ыңгайлуу болушу үчүн жип байланган өлүк келемишке сатып алды. Ошентип, биринин артынан бири туруп, саат сайын кийинкиси келе берди. Түш маалы болгондо, эртең менен эле колунда эч нерсеси жок Том байлыкка көмүлүп эле жатып калды. Тигил айтылган байлыктан башка, ал он эки коргол таш, сынык ооз комуз, дүрбү кылып ойнолчу көк шишенин сыныктары, чыгырыктан жасалган замбирек, эчтемени ачалбаган ачкыч, бир сындырым бор, көөкөрдүн капкагы, калайдан жасалган жоокер, эки көнөк баш, алты от аттыргыч, бир көзү көр мышык, каалганын жез туткасы, ит өзү эмес, анын каргысы, бычактын сабы, алты апельсиндин кабыгы жана терезенин бузулган алкагы – мына ушулардын ээси болду.

Том жоро-жолдоштору менен бош убактысын жыргап өткөрдү, анын ортосунда кашаа үч сыйра акталды. Акиташ түгөнүп калбаганда ал шаарчанын балдарынын бүт чөнтөктөрүн кагып алмак.

Том өзүнчө ойлоду: жашоо андай деле жаман эмес окшойт. Өзү байкабай туруп эле адамдарды кыймылдаткан бир улуу мыйзамды таап алды, тактап айтканда, чоң киши болобу же бала болобу, аларды бир нерсеге кызыктырыш үчүн ал эңсеген нерсесине жетиши кыйын болуш керек тура. Эгерде ал ушул китепти жараткан жазуучу сыяктуу улуу жана даанышман ойчул болгондо, ал сөзсүз Эмгек – кандай гана киши болбосун аткара турган милдет, Оюн болсо, кандай гана киши болбосун аткара турган милдет эмес деген тыянакка келмек. Бул ага дагы бир нерсени түшүнүүгө жардам бермек: эмнеге кол менен гүл жасоо же бир өңчөй иш аткаруу – эмгек, ал эми качма топ ойноо жана Монбландын чокусуна чыгуу жөнөкөй гана оюн-зоок болуп саналат. Англияда айрым байлар бар, алар күнү бою төрт ат чегилген унааны жайкы аптапта нары-бери чапкылайт, себеби алар акчасын төлөп ойнойт, ал эми алар ошол эле нерсени акча табуу үчүн кылганда, анда алардын оюну жумуш болуп, кызыгы тарап кетмек.

Бала дүйнөнүн шарттарына жараша аң-сезиминде болгон ушул маанилүү өзгөрүүнү дагы бир паска ойлонуп турду да, аткарылган иш жөнүндө кабарлаганы башкы жетекчисине жөнөдү.

3. Татынакай бейтааныш

Том Полли таежесинин алдына келсе, ал таптаза кылып жыйналган, бир эле маалда жатаканасы дагы, мейманканасы дагы, ашканасы дагы, китепканасы дагы болгон бөлмөсүнүн ачык терезесинин алдында отуруптур.

Жайдын мелүүн жели, жайбаракат тынчтыгы, гүлдүн жыпар жыты, аарылардын мемиреткен шарпасы өз таасирин берди, Полли таеже токуп отуруп үргүлөп кетти, себеби мышыктан бөлөк эч ким жок эле, мышыгы болсо, анын этегинде уктап жаткан. Көз айнегин түшүрүп албайын деп ак аралаган чачына көтөрүп коюптур. Ал Томду, албетте, небак эле безип жоголгон десе керек, камарабай анын алдына өзү келгенин көрүп таңыркады. Том суранды:

- Мен эми барып ойной берсем болобу, таеже?
- Эмне, болдуңбу? Канчасын бүттүң?
- Баарын бүтүрдүм, таеже.
- Том, мага калп айтпа. Мен калп айтканды жаман көрөм.
- Калп айткан жокмун, таеже, баарын бүттүм.

Полли таеже мындайга көп ишене берчү эмес. Ал өзү барып көрмөк болду, Томдун айтканынын жүздөн жыйырмасы эле чын болсо, ыраазы болмок.

Кашаанын толук акталганын, ал эле эмес эки-үч сыйра акталып, андан тышкары жерге да бир тилке сызып койгонун көрүп Полли таеже таң калгандан оозу ачылып калды. Анан мындай деди:

– Мынакей, көрдүңбү! Дагы эмне дейм, иштегиң келсе, колуңан баары келет экен го, Том, – анан ал мактаганынын эсесин чыгарып алды. – Бирок иштөө деген оюңа өтө сейрек келет, муну дагы айтып коюшум керек. Мейли, анда бар ойной бер, бирок аптасына бир жолу болсо да, үйгө убагында кел, антпесең таяк жейсиң.

Анын ийгилигине аябай таңгалгандыктан, ал аны ашканага ээрчитип барып, эң сонун алманы тандап берди да, адал мээнет менен, күнөө тартпай, абийирдүү аракетинин натыйжасында жеткен сыймыгы өтө барктуу, жагымдуу экенин узак насааты менен мээсине куюп жатып, акырында ага алманы сунду. Ал Ыйык Китептен жаттап алган сөздөрү менен насаатын айтып бүткүчө, Том анын аркасындагы май боорсоктон бирди илип кетти.

Ал эшикке атырылып чыгып баратып, экинчи кабаттагы арткы бөлмөлөргө сырткы шаты менен Сиддин чыгып баратканын байкап калды. Кесектер кол алдында болчу, алар абаны чаңызгытып түшө баштады. Биринин артынан бири Сиддин үстүнө мөндүрдөй жаап, аң-таң калган Полли таеже эсин жыйгыча, беш-алты катуу кесек арналган кишисине барып тийди, Том болсо, кашаадан аша секирип түшүп жоголду. Каалга деле бар го, бирок Том дайыма ошол каалгага батпай калып жүрүп, аны эч пайдаланбай койгон. Анын жаны эми жай алды: ал Сиддин сазайын берди, тигини бирөө Полли таеженин көңүлүн кара жипке буруп, анын айласын кетир дептирби.

Том үйдүн чет жагы менен айланып өтүп, Полли таеженин уйканасынын жанынан баткактуу тар көчөгө кайрылды. Ал курчоодон качып чыгып, опурталдуу жерден аман-эсен өтүп кетти да, мурунтан макулдашылып согуш тартибиндеги жесек тизилген эки аскери бар шаар аянтына чуркады. Ал аскердин бирөөнү Том генерал, экинчисин анын эски досу Жо Харпер генерал башкарчу. Эки улуу аскер башчысы өздөрү жеке-жеке салгылашкандан арданышчу, андай иш чабал балдарга ылайык да, ошондуктан экөө дөңсөөгө отуруп алып, буйруктарды жан-жоокерлери аркылуу жөнөтүп коюп, салгылашууга жетекчилик кылышчу.

Томдун аскери көпкө созулган оор таймашуудан кийин улуу жеңишке ээ болду. Курман болгондордун эсеби алынды, туткундар кайтарылды, эмки чыр-чатактын шарттары убадалашылды, ошондой эле келерки салгылашуунун күнү белгиленди, ошондон кийин эки аскер тең катарга тизилип, жолуна түштү, Том болсо, үйүнө өзү жалгыз кетти.

Жеф Тетчер жашаган үйдүн жанынан өтүп баратканда, ал бактын арасынан чоочун бир кызды көрүп калды. Татынакай көк көз кыздын сары чачы экиге бөлүнүп өрүлгөн, жайкы ак көйнөк жана саймалуу шым кийген. Жаңы эле даңазаланып келаткан баатыр эч ок чыгарбастан жеңилип берди. Лоуренс деген кыз анын жүрөгүнөн орун бошотуп, тез эле эсинен чыгып кетти. Ал аны чексиз сүйөм деп жүрчү, ашыгына тим эле сыйына турган болуп калган, бирок анысы жөн эле убактылуу кызыгуу тура. Ал айлап анын дилин өзүнө карата албай жүрдү, тигил болсо, бир апта мурун эле дилин ачкан, ал өзүн дүйнөдөгү эң бактылуу, эң сыйлуу адам сезгенине жети гана күн болгон, мына, эми заматтын ичинде ал кыз анын жүрөгүнөн кокусунан бир келип, кайра кетип калган коноктой жок болду.

Том жаңы периштени көз кыйыгы менен гана узатып коюп жүрдү, кийин кыз аны байкаганын сезди, анан ал кызды көрмөксөн болуп, периштеге жагынуунун ордуна, балдарга мүнөздүү арына келип, каадалана баштады. Бир топко чейин ал ар кыл өнөрүн көрсөтө берди. Бир күнү ал опурталдуу гимнастикалык өнөрүн көрсөтүп жатып, капасынан карай койсо, кыз үйүн карай кетип бара жатыптыр. Том кашааны көздөй басып келип, кабагын бүркөп, тактага желөнүп турду, анткени кыз бакта дагы бир аз болор бекен деп үмүттөндү. Кыз кире бериште бир аз турду да, анан каалганы көздөй басты. Кыз босогону аттай берерде Том оор үшкүрүп жиберди. Бирок өңү кайрадан жарк дей түштү, анткени кыз кирип кетерден мурун бото көз гүлүн кашаадан ашырып ыргытып жиберди.

Бала жүгүрүп барып, гүлгө бир-эки кадам калганда токтоду, анан серепчилеп карап, көчөдө эч ким көрүнбөйбү дегенсип кылчактады. Анан жерден бир бакалды ала коюп, башын артка чалкалатып, мурдунун үстүнө бакалды коюп алып, улам бир капталы менен жылып отуруп, гүлгө улам жакындай берди, акырында жылаңайлак буту гүлгө тийгенде, бармактарын ийилте гүлдү кыпчып алды да, ошол олжосу менен бурчтан бурулуп кетти. Ал жерде болгону бир пас гүлдү күрмөсүнүн ичине, жүрөгүнүн тушуна, мүмкүн, курсагынын тушунадыр, ал анатомияны анчалык жакшы билчү эмес, майда-чуйдага да көңүл бурчу эмес, катып алганы гана бурулду. Ал кайтып келип, эми күүгүм киргенче кашаанын жанында турду, мурдагыдай арына келип, ал жерде нары-бери темселеп жүрдү. Бирок кыз кайтып келген жок, Том болсо, мүмкүн, азыр ал терезеге жакын келип, менин ушул аракетимди көргөндүр деп өзүн сооротту. Акыры ал сар-санаага батып, терең ойго чөмүлгөн бойдон кайран башын ар кандай божомолго толтуруп үйүнө келди.

Кечки тамактануу маалында ал жиндене баштады, таежеси болсо: «Бул балага жин тийгенби?» – деп таңыркады. Сидди кесек менен койгулаганы үчүн аябай тил укту, бирок Том аны тоготуп да койгон жок. Таежесинин алдынан бир кант ала коём деп, колго жеди. Ал ызаланды:

– Таеже, сиз Сид кант уурдаганда, ага тийбейсиз го.

– Анткени менен Сид бир да сендей болуп кыжырланбайт. Сенден улам коруп турбасам, сен дегеле кант салгычтан башыңды албайсың да.

Бир маалда таежеси ашканага чыгып кетти эле, ошондо Сид жазасыз калганына мактанып, кант салгычка жулкунду, бул Томду аша чаап мазактаганы болчу, буга чыдап болбойт. Бирок чөйчөк Сиддин колунан жылмышып кетти да, жерге түшүп,

быркырап калды. Том жыргай түштү. Ушунчалык жыргагандыгынан ал тилин тишине катып, унчукпай турду. Ириде ал Полли таежеси келип, муну ким талкалады деп өзү сурабаса, унчукпай тим болмок, сураса анан айтмак, сүймөнчүк уулунун сазайын бергенине курсант болмок, мындан өткөн жыргал барбы! Ушунчалык кубанганынан ал таежеси ашканадан келип, көз айнегинин үстүнөн тигиле тиктеп, сыныктарды карап калганда, өзүн зорго токтотуп турду. Ал ичинен: «Эми көрөбүз!» – деди. Бир маалда эле ал жерге көмөлөнүп кулап түштү! Килейген алакан дагы урмак болуп үстүнө көтөрүлүп келатканда, Том чаңырып жиберди:

– Токтоңуз, эмне сиз мени урасыз? Аны Сид сындырды.

Полли таежеси селдейип унчукпай туруп калды, Том болсо тигини аяйбы же жокпу деп күтүп турду. Бирок тигинин ооз ачкандагысы бул болду:

– И-ий, койчу, сен деле таякты жөн жеген жоксуң. Мен жокто сен деле бир балакетти кылгандырсың.

Анан ал өзүн уяткарып, балага бир жакшы сөз айтып эркелеткиси келди, бирок анда натуура ишимди мойнума алган болуп калам деп ойлоду, ал эми балага тарбия берүү ашыкча болбойт. Ошол себептен ал унчуккан жок, жүрөкзаар бойдон иштери менен алек болду. Том кабагын бүркөп бурчка отурду да, эски арыз-муңун баштады. Ал билет, таежеси оюнда анын алдында чөгөлөп турат, ошондуктан ал көңүлүндө өз оюна машыр болду. Том дегеле эчтекени билбегенсип, сыр алдыргысы жок. Таежеси көзүнө жаш алып, бирде кейиштүү карап турганын ал сизди, бирок байкамаксан болуп койду. Ал минтип кыялданды: өлүм алдында жатсам, анан Полли таежем менден кечирим сурап жалбарып, үстүмө үйрүлүп түшсө, бирок мен кечирбей, дубал жакка бурулуп өлүп калсам. Анда таежем эмне кылар эле? Дагы кыялданды: мени суудан өлүк бойдон сууруп чыгышса, тармал чачым суу болуп, жабыркаган жүрөгүм сокпой калса: сулк жаткан өлүгүмдү таежем кучактап жыгылып, көзүнүн жашы көл болуп, баламды кайтарып бергин деп кудайга жалынар эле, анан мага такыр тийбейт эле! Том болсо, эч нерсени сезбей, купкуу, мупмуздак болуп жата берет, бүт азап-тозокту акырына чейин тарткан, бүжүрөгөн байкуш бала! Ушул сыяктуу кыялдардан жашый түшүп, тунарган көзүнүн жашын зорго тыйып, деми кысылды, көзүн ирмегенде жашы жаагынан ылдый агып, мурдунун учунан тамчылай берди. Ал өзүнүн кайгы-капасына ушунчалык берилип кеткен экен, бул дүйнөдө кандайдыр бир кубаныч же жүрөк толкуткан шаттык болот экен деп ойлоого кубаты жетпеди, өзүнүн кайгы-капасын ыйык нерседей кабыл алды. Ошондуктан, жылдай болуп созулган бир жума убактысын кыштакта өткөрүп, үйүнө кайтып келгенине сүйүнүп жадырап-жайнаган кичинекей бөлөсү Мэри элендеп жүгүргөн бойдон бөлмөгө кирип келгенде, Том ордунан туруп, кабагына кар жааган бойдон башка бир эшиктен чыгып кетти, берки эшиктен болсо Мэри менен кошо жаркыраган кубаныч, күндүн ак жарыгы кирди.

Ал өзүнүн көңүлүнө ылайык далдаа булуң-бурчтарды издеп, дайыма балдар ойноп жүрчү берки көчөлөрдөн четтеп жүрдү. Суунун үстүндө калкыган сал ага эң ыңгайлуу жай катары көрүндү, анын учуна барып, бозомтук киргилт сууну шашпай карап турду. Жаратылыш түзүп койгон бекем тартипти сактап жүрбөстөн, кыйналбай-этпей, дароо эле чөгүп кетсемби деп гана самады. Бир кезде баягы гүл эсине түшө калып, аны уйпаланып солуган бойдон чөнтөгүнөн алып чыкты, гүл анын кайгысын ого бетер күчөттү. Ушул абалын билсе, бейтааныш кыздын боору ачыйт беле, деп ойлоду ал. Балким, ыйлап да жиберет беле, мойнунан кучактап, көңүлүн жибитет беле. Мүмкүн, көңүлдү суутуп, бурулуп басып кетет беле. Бул санаа аны ушунчалык жашытып, ушунчалык муунун бошотту, биротоло тажап бүткөнгө чейин аны бир бул жагынан, бир тигил жагынан айландыра карай берди. Акырында ордунан үшкүрүп турду да, сүйрөлүп басып, караңгыга сиңип кетти.

Кечки саат тогуз жарымдарда ал эч ким баспаган ээн көчө менен тигил татынакай бейтааныш кыз турган үйдү карай келатты. Үйгө жетип, бир паска токтоп калды, анын сак кулагына эч бир дабыш утулган жок.

Үйдүн экинчи кабаттагы пардасына шамдын бүлбүлдөгөн жарыгы тийип турган. Мүмкүн, бейтааныш кыз бекинип, ошол жерде отургандыр? Том дубалдан ашып түшүп, гүлзарды этияттык менен аралап өттү да, терезенин түбүнө келип токтоду. Анын жүрөгү дүкүлдөп, мойнун созуп, көпкө чейин терезени тиктеп турду: анан көк чөптүн үстүнө солдойуп кыймылдабай бир аз жатты. Бир аздан кийин колдорун бооруна алып, тигил уйпаланган гүлүн төшүнө койду. Же баш калкалаган жайы жок, же өлөрүндө анын муздап бараткан мандайындагы терин аарчый турган жакыны жок, же акыркы саатта аны аяп, үстүнө боюн таштап ыйлагыдай күйгөн кишиси жок – коколой башы менен бул жарык дүйнөдөн өтүп кетет окшойт. Таң сүргөндө, бейтааныш кыз анын солдоюп жаткан өлүгүн көрөт. Эң кур дегенде анын өлүгүнө көз жашын бир тамчылатып, кырчын курагында бир канкордун колунан жабыр тарткан кичине баланын көзү ачык бойдон кетишине ал бир үшкүрүп коёр бекен?

Бир маалда терезе ачылып, үй кызматчы аял чаңкылдаган үнү менен түнкү бейпилдикти бузду, анан солдоюп жаткан бечара баланын үстүнө шаркыратып суу төгүп жиберди.

Том аз жерден гана тумчукпай калды, ал какап-чакап, ордунан секирип турду. Кобуранган сөгүнүү менен кошо терезени көздөй таш ыргыды, айнек быркырап, майдаланган сыныктары жайнап жатып калды, көрүнөр-көрүнбөс караан дубалдан ашып түшүп, түндүн караңгысына сиңип кетти.

Том жылаңачтанып алып, шөмтүрөп суу болгон кийимин үлдүрөп күйгөн шамдын алдында карап жатканда, Сид туруп келип, Томду келекелеп сүйлөй турган болду да, бирок азыр өтө опурталдуу учур экенин тигинин көзүнөн баамдап, кайра айныды окшойт, унчукпай калды.

Түнү табынам деп дагы бир балээге чалдыгып калбайын деген Том төшөгүнө кирип жатты, Сид болсо анын бул жосунун эсине тутуп койду.

4. Көйрөндүк эмнеге алып келет

Күн бейкут жаткан дүйнөгө жаркырап чыгып келип, бейпил шаарчага батасын бергенсип нурун чачып турду. Полли таеже эртең мененки тамактан кийин үй-бүлөлүк табынууга бардыгын чогултту. Мунажаты Ыйык Жазмалардын насааттарынан алынып, катуу зоокадай бекем тургузулган пайдубалга өз оюнан кошкондорун чыланган суюк акиташ менен чаптай койгонсуп, өзү болсо, Синай тоосунун чокусунда тургансып, Муса пайгамбардын мыйзамдарынын кардуу бабынан жарыя баштады.

Андан кийин Том чымырканып Ыйык Китептин насааттарын жаттаганга кирди. Сид аларды бир топ күн мурун эле жаттап алган. Том бүт күчүн чогултуп беш насаатты жаттамак болду, ал үчүн Тоодогу накылдарды тандады, себеби алардан кыска башка бир да ыр жок эле. Жарым сааттан кийин Томдун сабак менен деле иши жок болчу, анткени анын дарты таптакыр башкада эле, колдору болсо, бөлөк бирдемелерди кармалап чыйпылыктап жаткан. Мэри анын сабагын текшермек болуп колундагы китебин алды эле, Том ар нерсени тантырай берди:

– Бактылуулар... и-и...

– Жардылар...

– Ооба, жардылар... бактылуу болушат жардылар... и-и-и...

– Дили менен...

– Дили менен... Дили менен жардылар бактылуу болот, себеби алар... себеби алар...

– Себеби алардын...

– Себеби алардын... Дили менен жардылардын, себеби алардын жаны жаннатта болот. Зарлагандар жыргайт, себеби алар... себеби алар...

– Бол...

– Себеби алар... а...

– Бол...

– Себеби алар бол... Нары эмне экенин билбейм!

– Болот! Болот...

Жыргайт, себеби зарлагандар, себеби алар... себеби зарлагандар... Андан наркысы кандай эле? Мен билбейм, чын эле! Эмнеге айтып койбойсуң, Мэри? Сен эмнени айтайын дедиң эле?

– Э-э, Том, башың маң да. Мен сени шылдыңдаган жокмун, аны каалабайм дагы. Сен барып, кайрадан баарын жатташың керек. Капаланба, Том, бул сенин колундан келет, сен жаттайсың. Жаттап келсең, мен сага бир жакшы нерсе берем. Эми акылдуу бала бол!

– Мейли! Ал кандай белек, Мэри, айтсаң!

– Убагында көрөсүң. Жакшы дегенден кийин жакшы.

– Сен чынын айттың, Мэри. Мейли, дагы бир аракет кылайын.

Ал «дагы бир аракет кылды». Кызыгып, белекти алсам деп тырышкандыктан, ал эң мыкты ийгиликке жетти. Мэри ага жапжаңы Барлоу макисин берди, анын баасы он эки жарым цент болчу. Бүт денесин ар бир тал чачынан тырмагына чейин кубаныч каптады. Ырас, аны менен эч нерсени кесип болбойт эле, бирок бул чыныгы Барлоу макиси болчу, ага чексиз кызыгуусунун себеби да ушул эле: батыштагы штаттардын балдары мындай куралды колго жасаса деле болот, жасалганы түп нускасынан эч айырмаланбайт дегенин кулагы чалган, балким, чын эле ошондой чыгар. Том ыгын таап, макиси менен жабанды кесип көрдү, ал тартманы деле кесип көрмөк, бирок дал ошол учурда аны жекшемби мектебине барууга даярдан деп чакырып калды.

Мэри ага суу куюлган калай чылапчын менен бир тоголок самын берди. Ал сыртка чыкты да, кичинекей отургучтун үстүнө чылапчынды койду. Анан ал самынды сууга малды да, аны кайра ордуна койду. Ал жеңин түрдү, сууну секин жерге төктү да, ашканага кирип, каалганын артында илинип турган сүлгү менен бетин аарчыды. Бирок Мэри сүлгүнү жулуп алды да, тилдеп кирди:

– Эми уялбайсыңбы, Том! Жаман бала болбочу. Суудан эч жериң оорубайт го.

Том өзүн оңтойсуз сезип калды. Чылапчынды кайрадан толтурду, бул жолу ал чылапчындын үстүнө эңкейип, бир аз оюн чогултуп турду да, анан терең дем алып жууна баштады. Андан кийин ашканага кирип, ал эки көзүн жумуп, сүлгүнү сыйпалап издеп жатканда, жасаган ишинин чыныгы далили катары беттеринен самындын көбүгү чууруп турду. Сүлгүнү четке алып койгондон кийин деле, анын бети анчалык таза

болгон жок: жаагы менен ээги кеп кийгенсип агарып, мойнунун алды менен арты чала сугарылган жердин аласындай болуп турду. Мына ошондо бул ишке Мэри өзү киришти, ошондон кийин гана Том ак жуумал туугандарынан эч айырмаланбай калды. Ал суу чачын тарак менен жакшылап тарады, ошондо гана кыска тармал чачы жылмакай, тегиз болуп чыкты. (Чачын жылмакай кылыш үчүн Том далай аракеттенди, аябай тырышып, тармалын жазам деп, убара да тартты. Чачынын тармалы өзүнө кыздарга окшошуп тургандай сыяктанчу, ошондон улам кыжырлана берчү.) Анан Мэри Томго эки жылдан бери жекшемби күндөрү гана кийе турган «башка кийимин» алып чыгып берди. Ушундан улам биз анын кийим-кечеси жөнүндө кеп кылсак болот. Кыз Том кийинип бүтөрү менен аны бир аз тартипке келтире баштады: ал Томдун таза күрмөсүн ээгине чейин топчулады, көйнөгүнүн чоң жакасын сыртка кайрып түздү да, тазалап, ала-була чий калпагын кийгизди. Ал өз өңүн көрүп өзү оңтойсуз болуп турду: жаңы кийим менен тазалык аны аябай кысынтчу, себеби жаңы кийим менен тазалыкты өтө жаман көрчү. Ал Мэри бут кийимин унутуп калат го деген үмүттө эле, бирок ал үмүтү да ишке ашпай калды. Тигил бут кийимин тыкандап кийгизип, аны жалтырата майлап берди. Том чыдабай кетип, өзү каалабаган ишти ага таңуулай бергенин айтып ыйлактады. Бирок Мэри аны сооротуп айтты.

– Болдучу, Том, сен жакшы баласың го.

Ал балбалактап отуруп бут кийимин кийди. Мэри тез кийине коюп, үчөө жекшемби мектебине жөнөштү. Мектепти Том жаман көрсө, Сид менен Мэри жакшы көрчү.

Сабак тогуздан он жарымга чейин созулчу, андан кийин дин парздары аткарылчу. Үчөөнүн экөөсү дин парздарына өз ыктыяры менен калчу, үчүнчүсү деле калчу, бирок өтө олуттуу себеп менен калчу. Чиркөөдө аркасы бийик, жаздыгы жок орундуктарда үч жүздөй киши отурчу. Имарат чакан, баёо жасалгаланган, чокусунда карагай талдан куту сыңары жасалган устун орнотулган чиркөө болчу. Эшиктин түбүндө Том бир аз токтоп, салтанаттуу кийинген шериги менен баарлашып калды:

– Токточу, Билли, сенин сары чиптең бар беле?

– Ооба.

– Анын ордуна эмне сурайсың?

– Эмне бересиң?

– Мыя кактан бир кесим, анан балык уулоочу кайырмак берем.

– Кана көргөзчү.

Том көргөздү. Шериги макул болду да, алар буюмдарын айырбаштап алды. Анан Том эки коргол ташын үч кызыл чиптеге, дагы ар кыл майда-чүйдөсүн эки көк чиптеге алмаштырды. Ал чейрек сааттай убактын ичинде улам келген балдардан ар кандай түстөгү чиптелерин сатып алып жатты. Андан кийин оңдонуп-түздөнүп, чуулдаган балдар-кыздарга кошулуп, чиркөөгө кирип барды да, болбогон жерден өзүнө жакын отурган бала менен уруша кетти. Кекирейген, кары окутуучу арачалап койду эле, ал нары басары менен Том астындагы баланы чачынан тартып койду. Тигил бери караганда, Том китеп окумуш болуп калды. Дагы бир баланы ийне менен бир сайып, анын «жакый!» дегенин укмаксан болду эле, ал ашата тилдеди. Томдун сыныпташтарынын бардыгы тентек, тынчы жок, чыр балдар болчу. Сабакта жооп берип жатканда, эч кимиси ырды жатка айтып бере алышчу эмес, аларга шыбырап айтып туруш керек эле. Ошентсе да, эптеп аягына чейин айтып, алар Ыйык Жазманын сөздөрү бар кичинекей көк чиптени сыйлыкка алышчу, ар бир көк чипте эки сап ырды жатка айтуунун акысы эле. Он көк чипте бир кызыл чиптеге барабар, ошондой эле

наркта алмаштырса болот, он кызыл чипте бир сары чиптеге теңелет, он сары чиптеге мектеп мүдүрү окуучуга мукабасы арзан Библияны берет (ошол бейпил заманда Библия кырк цент турчу). Эки миң ырды, мейли, Доренин² сүрөттөрү менен деле болсун, Библия китебине жетиш үчүн жаттап алганга окурмандардын канчасынын тырышчаактыгы жана жөндөмү жетет? Бирок Мэри эки жыл тырышып жүрүп, эки Библия алган, ал эми теги немис бир бала төртпү, бешпи Библияга жеткен. Ал бир мертебе үч миң ырды биринин артынан бирин тынымсыз жатка айтып берген, бирок ошондон кийин анын мээси бир нерсе болгонбу, бала айбан чалыш болуп калды, бул жагдай мектеп үчүн чоң жоготуу болчу, себеби кандай салтанат болбосун көрөрмандарга мүдүр ошол окуучуну чыгарып, Том айткандай, дайыма «өзүн көргөздүрчү». Чоңураак окуучулар гана эптеп эбин таап, өз чиптелерин алып калышчу, сыйлыкка Библия алмакка жөн эле жаттай бергенден аябай жадашчу, андыктан мындай сыйлык сейрек берилген учур унутулгус окуя болчу. Сыйлыкка жеткен ак жолтой окуучу болсо ошол күнү ушунчалык барктуу, ушунчалык көрүнүктүү болчу, аны көргөн башка окуучулар кээде эки аптадай алдастап жүрүшчү. Балким, Том андай сыйлыкка анчалык деле таңсык эместир, бирок анын даңкын жана шаң-шөкөттү чын дили менен эңсегенинде эч шек жок эле.

Ошол күнкү дарста мектеп мүдүрү кафедрага чыгып, кудайга даңаза китебин колуна алып, анын барактарынын арасына сөөмөйүн салып, элден көңүл бурууну талап кылды. Жекшемби мектебинин мүдүрү демейдегидей кыска сөз сүйлөгөндө, сахнадагы жалгыз ырдаган ырчыга нота баракчасы кандай керек болсо, даңаза китеби да ага ошондой керек болчу. Эмне себептен ушундай экени белгисиз: даңаза китебине да, нота баракчасына да бул шордуулар эч качан көз чаптырбайт. Мүдүр отуз беш жаштардагы өңү серт, жээрде теке сакалдуу, кыска сары чачтуу киши эле, анын тике жакасынын үстүңкү кыры кулактарын тиреп, учтуу бурчтары эки ууртуна кадалып турчу. Кашаадай тиреген жакасынан улам бет мандайын гана кароого мүмкүн эле, каптал жагын карагысы келсе, бүт денесин бурганга туура келчү, эни кагаз акчадай, бапик учтуу жагоосуна мударис ээгин таяп алчу, заманбап бут кийиминин тумшугу, кудум жапкакка окшоп өйдө кайкалап турчу: мындай бут кийимге окшоштуруш үчүн ал кездеги жаштар бут кийиминин тумшугун кайкалатып, дубалдын түбүндө нечен саат бою турушчу, бул талыбас эмгек, кажыбас кайратты талап кылат. Уолтерс мырзанын келбети сүрдүү, пейили ак, өзү акыйкатчыл адам эле. Ал көзүнө бир аз адал көрүнгөндүн баарын эле өтө кадырлачу, динди күндөгү жарандык иштерден өйдө койчу, жекшемби мектебинде жүргөндө болсо, күн сайын сүйлөгөн үнүнөн башка үн менен сүйлөгөнүн өзү да байкабай калчу. Кебин ал мындай баштады:

– Эми балдар, силерден бир суранарым, мүмкүн болушунча тынч, түз отургула, бир пас менин кебимди көңүлүңөрдү кунт коюп уккула. Кеп мында. Адептүү балдар өзүн мына ушундай алып жүрүшү керек. Тигине бир кыз терезени тиктеп отурат, балким, ал мени бөлөк жерде жүрөт десе керек, балким, мен талдын башына чыгып алып, чымчыктар менен кеп куруп жаткандырмын. (Күлкү менен коштолду.) Нечен татынакай, нечен таза балдар бул жерге туура жүрүп, адептүүлүктү үйрөнөйүн деп келгенин көргөнүмдүн өзү эле кандай сонун нерсе экенин айткым келет.

Мына ушундай жана ушул сыяктуу сөздөр. Мындай сөздөрдү акырына чейин мисал келтирүүнүн бул жерде кажети жок го дейм. Ал сөздөр эч өзгөрүлбөс калыпта түзүлгөн, дал ошол себептен алар бизге ушунчалык тааныш.

Тигинин кебинин акыркы үчтөн бир бөлүгү жаман балдардын арасындагы чыр-чатак, дагы башка оюн-тамаша, ошондой эле ар кандай күбүр-шыбыр менен коштолуп, ал бейбаш жосундар акырындан жайылып отуруп, дегеле кенебей, аскадай камырабай

² Доре – XIX кылымдагы Франциянын сүрөтчүсү.

отурган Сид менен Мэриге дагы жетти. Бирок арт жагында Уолтер мырзанын соңку сөзү ызы-чууну токтотуп, анын кеби жымжырттыкка бөлөнүп барып бүттү.

Шыбыр өзгөчө күтүлбөгөн, сейрек болуучу окуядан, меймандардын келишинен улам башталды: укукчу Тетчер бөкчөндөп калган бир чал, орто жаштагы, чачы коргошундай сурдалган ыкчам кыймылдуу бир киши жана тигил кишинин зайыбы болсо керек, сүрдүү бир аял менен кирип келди. Аял кызын ээрчитип алыптыр. Том тынч отура албай, кабатыр болуп, сарсанаага батты, ал Эйми Лоуренстин көзүн тике карай албай жалтактап, анын жоодураган мөлтүр көз карашына тайсалдай түштү. Анткени менен кичинекей чоочун кызды көргөндө, анын көңүлү көтөрүлүп, жүрөгү балкыды. Анан ал жан талашып балдарды түрткүлөп, алардын чачтарын тарткылады, өңү-башын тыржалаңдатты, кыскасы, кыздын көңүлүн өзүнө буруп мактаныш үчүн билген өнөрүн бүт көрсөттү. Бир гана иренжиткени – ал перизатты издеп бакка барганда үстүнө жугунду төгүп жибергени болчу, бирок көңүлүн жибиткен бакыт толкуну аны да жууп кетти.

Меймандарды төргө отургузгандан кийин Уолтерс мырза сүйлөп бүтүп, аларды мектеп окуучуларына тааныштырды. Орто жаштагы киши өтө жогорку даражадагы адам болуп чыкты, көрсө, ал аймактын соту экен, мындай адамды балдар биринчи көрүшү эле, ошондуктан алар бир чети тигинин кандай заттан жаралганын билгенге, кантип кыйкыраарын укканга ынтызар болсо, бир чети чочулап да турушту. Ал Константинополдон экен, он эки чакырым алыстыктан келиптир, демек, ал саякат кылып, дүйнөнү кыдырып көрүптүр. Дал ушул көздөрү менен үстү тунуке менен жабылган аймактык соттун имаратын көргөн тура. Ушундай суктанууну туудурган анын асердүү аброюн жымжырттык, анан аны кадала тиктеген көздөр айгинелеп турду. Ал бул жердин жактоочусунун бир тууганы атактуу сот Тетчер болчу. Улуу киши менен тааныштыгы бар экенин көрсөтүп, Жеф Тетчер дароо алдыга умтулду да, мектептегилердин ичин күйгүздү.

– Карачы, Жим! Ал тиякка баратат. Көрдүңбү, ага колун сунганы жатат, ана кол алышты! Ой, тобо! Сенин да Жефтей болгун келеби?

Ушундай шыбырды анын кулагы чалып калса, анда ал анын кулагына жагымдуу обондой гана угулмак.

Уолтерс мырза өзүнүн билерман, иштермандыгын көрсөткөн болуп, туш тарапка буйрук берип, ар кимди үйрөтүп, көзүнө илингендерди кагып-силкип жүрдү. Китепканачы болсо майда-чуйда башкаруучуларга жагынып, ызы-чуу салып, топ-топ китептерди ташып, эки жакка жүгүрдү. Буга чейин кичине балдарды сөөмөйүн көрсөтүп опузалап, жакшы көргөндөрүн сүймөнчүк менен далыга чапкылаган жаш мугалим айымдар болсо окуучуларына эми жылмайымыш этип ийилип жатышты. Жаш мугалим мырзалар болсо анча-мынча тилдемиш болуп, биртике бийлигин көрсөтүмүш этип, тартипке көңүл бурган түр көрсөтө башташты. Мугалимдердин бардыгы, эркеги болобу, аялы болобу, кафедранын жанындагы китеп салгыч жабандан бирдеме алгысы келгенсип, иши барлары да, жоктору да ал жерге үч-төрт жолудан барып келишти. Кыздар дагы өздөрүн ар кандай көрсөттү, балдар болсо тырышчаактыгын ушунчалык көрсөткүсү келип, тегерегинин баарын чайналган кагаз менен ызы-чуунун күрү-гүүсүнө толтурушту. Анан ушунун бардыгына үстүртөн көз жүгүртүп өзүнүн укукчул жылмаюусу менен даңкынын нуруна бөлөнүп, улуу адам отурду, анткени ал да өзүн көргөзүп жаткан.

Чыныгы бакытка бөлөнүү үчүн Уолтерс мырзага бир гана нерсе жетпей турду: азыр ал сыйлыкка Библияны тапшырып, өз билимин көрсөтсө, кандай сонун болмок. Айрым окуучулардын сары чиптелери бар болчу, бирок биринде да жетиштүү көлөмдө

эмес эле, муну ал өзү эң мыкты окуучулардан сурап билген. Эгер тигил немис бала кайра акылына кирсе, ал бүт дүйнөсүн берүүгө даяр эле.

Дал ошол маалда, үмүт үзүлүп турганда, Том Сойер тогуз сары, тогуз кызыл, он көк чиптеси менен алдыга чыгып, Библияны талап кылды. Чайыттай ачык асманда капыстан күн күркүрөгөндөй эле болду. Уолтерс мырза бул жак Библияны болочоктогу он жылда да талап кылат деп эч күткөн эмес. Анткени менен айла жок – кол коюлган чектер жанында турат, таптатынакай бойдон. Том сот жана башка аттуу-баштуу кишилер турган жерге чыгарылды, анан бул чоң жаңылык төрдөн туруп жарыяланды. Бул акыркы он жылдагы өтө чоң таасир калтырган эң таңгалыштуу окуя болчу. Ал жаңы каарманды заматта соттун деңгээлине жеткирди да, эми мектептегилер бир эмес, эки кереметти дароо көрүп турушту. Балдардын бардыгы ичинен чыйпылыктады, бекеринен кашааны актаган ишине сатып чогултуп алган Томдун байлыгына чиптелерин бере коюп, болбогон жерден жеңүүчү болуп чыга келгендин күлпөнүнө өздөрү жардам бергенин түшүнгөндөрдүн ичи өзгөчө ачышты. Мындай амалкөйдүн алдаганына ишенип, жыланга жем болуп бергендиги үчүн өздөрүн абдан жек көрүштү.

Сыйлыкты Томго жамгырдай жааган сөздөр менен тартуулашты. Мүдүр өз сөздөрүн айласыздан кысталып сүйлөдү, бирок анын үнүндө чындап шыктануунун жышааны жок болчу. Бечара мүдүр бул жерде бир сыр бар экенин сезип турду: он эки ырды жаттай албаган бул шумпай Библиянын эки миң ырын көкүрөгүнө кантип түйүп алсын? Том бирде сыймыктанып, бирде сүйүнүп, Эйми Лоуренс аны өңүнөн билсе экен деп далалат кылды, бирок тигил аны карап да койгон жок. Кыз ойго батты, анан кичине чурмуя түштү, андан соң бирдемеден шексинди, кайра бир туруп шекшип, бир туруп оңоло түшөт, аңдый баштады, күтүлбөгөн жерден келген күдүк ой анын сарсанаасын көбөйтүп, жүрөгүн туталантты: ал ызасы менен ачуусунан ыйлай турган болуп калды. Ал бүт дүйнөнү жек көрүп кетти. Өзгөчө Томду – кыздын өзүнө ушундай сезилди.

Томду сотко тааныштырышты, бирок анын тили буулуп, жүрөгү дүкүлдөп, деми кыстыгып кетти – бул бир жагынан ал кишинин ушунчалык улуулугунан, бир жагынан ал тигил кыздын атасы болгондуктан. Эгерде караңгы болгондо, Том соттун бутуна бүк түшүп, сыйынып жибермек. Сот колун анын башына коюп: – Мыкты бала экенсиң, атың ким? – деп сурады. Бала дел болуп, мукактанып барып, анан зорго ооз ачты:

– Том.

– Жок, Том эмес, кандай десем...

– Томас.

– Дал ушундай. Мен дагы ойлодум эле, атың бир аз узунураак болушу керек деп. Эң жакшы. Эми аты-жөнүңдү толук айтып берет болушуң керек, туурабы?

– Мырзага аты-жөнүңдү толук айтып бер, Томас, – деди Уолтерс, – Анан «таксыр» деп кайрылганды да унутпа, адеп дегенди унутпашың керек.

– Томас Сойер... таксыр.

– Туптуура! Бул жакшы бала экен. Мыкты бала. Кичинекей болгону менен эр экен. Эки миң ыр деген эң эле көп да, өтө көп. Сен буга көп күч коротконуңа эч өкүнбө, билим деген эң баалуу нерсе, ал адамды улуу да, жакшы да кылат, сен дагы бир кезде улуу, мыкты киши болосуң, Томас. Ошондо сен артыңа карайсың да, ушуга бала кезимдеги жекшемби мектебинде окуган күндөрүм себепкер, мени билимге үйрөткөн ардактуу мугалимдериме, мага баш-көз болуп, түбөлүккө менчигим болуп сактала турган мына бу татынакай, кооз Библияны тартуу кылган мыкты мүдүрүмө милдеттүүмүн, ушунун баары туура тарбиянын натыйжасы дейсиң. Сенин айта турган сөзүң ушул, Томас. Анан ошол эки миң ырды сен башка эч кандай акчага теңебейсиң,

эч теңебейсиң да. Эми сен мага жана бул айымга жаттагандарыңан айтып бергенге каршы эместирсиң? Каршы эмессиң да, себеби биз жакшы окуган балдар менен сыймыктанабыз. Эми пайгамбарыбыздын он эки жандоочусунун аты сага белгилүү экенинен күмөн санабай койсок деле болсо керек? Балким, сен бизге алгачкы экөөнүн атын айтып коёрсуң?

Башында Том топчусун кармалап, койдон жоош турган. Эми кызара түшүп, жерге тигилди. Уолтерс мырзанын жүрөгү түшүп калды. Ал өзүнчө ойлоду: бул бала жөнөкөй суроого жарытып жооп бере албайт эле, сот эмнеге эле сурап калды экен? Канткенде да ал бир нерсе деши керек да, ошондуктан ал үн катты:

– Таксырга жооп бер, Томас, коркпо.

Том дале унчукпай турду.

– Билем, азыр ал жооп берет, – деди айым. – Алгачкы эки жандоочтун аты...

– Дөөтү менен Гөлүйө³!

Эми бул сахнаны ырайымдуулук пардасы менен жаап туралы.

5. Кандек жана кыпчыкей коңуз

Саат он жарымдарда кичинекей чиркөөнүн жаракалуу коңгуроосу чалынып, эртең мененки табынууга эл чогула баштады. Жекшемби мектебинин шакирттери чиркөөнүн туш тарабынан жайнап келип, ата-энелери менен чогуу орун алды, анткени алар көз жаздымда калбашы керек эле. Полли таеже да келип, Том, Сид менен Мэри анын жанына отурду. Томду ачык терезеден, азгырган жайкы кереметтен мүмкүн болушунча алыс отурсун деп, эки катардын ортосуна жакыныраак отургузушту. Чиркөөнүн ичи элге жык толду: учурунда тың жүрүп, эми жакырланып калган кары почтмейстер, мэр аялы менен (бул кичине шаарда эч нерсеге жараксыз нерселер менен кошо мэр дагы бар болчу), калыс укукчу, жесир Дуглас, ал ак жуумал, сулуу чырай, жашы кырктарда, ачык мүнөз, жоомарт жана байлыгы менен бардыгына таанымал, шаардагы жалгыз ак сарайдын ээси, эң меймандос жана Сент-Питерсбургду даңазалаган мыкты майрамдарды уюштуруучу айым, бели бакандай ийилген, бирок урматтуу майор Уорд зайыбы менен, кайдандыр бир алыс жаткан келип, туруп калган атактуу укукчу Риверсон, кийинкиси шаарчанын сулуусу, жанында аны коштогон, чүштө менен тесмеге оронгон, нечендерди жүрөкзаар кылган бийкечтер бар, артынан бетмай сүртүнгөн, бийкечтерге ашык болгон шаардын жаш кызматчылары кирди, алар акыркы селки өтүп кеткиче асаларынын туткасын соруп, далисте тегерек тизилип турушту, эң соңунда үлгүлүү бала эсептелген Вилли Мафферсон кирди, ал апасына тим эле быркырап кете турган шише сыяктуу кылдат мамиле кылчу. Ал дайыма апасын чиркөөгө жеткирчү, ошондуктан аны энелердин баары жакшы көрчү. Балдардын баары аны жек көрүшчү, анткени ал ушунчалык жакшы бала да. Анткени менен аны дайыма башкаларга үлгү катары көрсөтүшчү. Жекшемби сайын, кокусунан болгонсуп, анын аппак жүз аарчысы арткы чөнтөгүнөн чыгып турчу, Томдун жүз аарчысы жок эле, ал жүз аарчысы бар балдарды бүт мактанчаак көйрөң дечү.

Табынуучулар толугу менен чогулду, эми ыкшоолор менен кенебестерди эскертип, коңгуроо дагы бир чалынды, анан чиркөөнү салтанаттуу жымжырттык каптап,

³ Ыйык китептердеги кейипкерлер (Давид жана Голиаф).

аны бийик далистеги ырчылардын кыткылыктаганы менен шыбыры гана бузуп жатты. Ырчылар табынуу бүткөнчө кыткылыктаганы менен шыбырашканын токтотушкан жок. Ал кезде жалгыз бир гана чиркөөнүн ырчылары адеп-ахлагы жактан аты чыккан, бирок мен ал чиркөөнүн каерде экенин унутуп калдым. Ага көп жыл болуп калды, ошондуктан ал жөнүндө чала-була менин эсимде бар, бирок ал кайсы бир чет өлкөдө болсо керек деп ойлойм.

Чиркөө кызматкери даңаза ырын бул аймактагыларга жаккан өзгөчө бир кыраатта берилип окуду. Анын үнү алгач коңур чыгып, анан бара-бара бийиктеп, андан кийин эң бийик жерине жеткенде, муздак сууга секирип түшкөн кишидей болуп, акыркы сөздөрүн катуу окуду:

*Жүрөр белем бейши гүлүн оронуп кол жетпеген кең көктө,
Башкалары кан кечип, эркиндик деп күрөшсө?..*

Ал дасыккан сөзмөр киши катары белгилүү болчу. Чиркөөдөгү «жыйындарга» аны дайыма ыр окутуш үчүн чакырышчу, ал окуп бүткөндө, аялдардын баары колдорун өйдө көтөрүп, кайра шайы кеткенсип тизелерине түшүрүп, көздөрүн алайтып, баштарын чайкап шыбыранат: «Сөз менен айтып болбойт, укмуш, бул биздин жалган дүйнө үчүн өтө эле укмуш».

Даңаза ырдалып бүткөндөн кийин Спрэг мырза жарыя тактасы тарапка бурулуп, жыйналыш, чогулуш, дагы ушул сыяктуу «жаңылыктарды» окуй баштады – бул кызык салт гезит деген нерсе чыгып калганына карабастан, бүт Америкада, чоң шаарларда да ушул күнгө чейин колдонулуп келатат. Көп учурда адатка айланган салттар канчалык актаганга арзыбаса, ошончолук андан кутулуш да кыйын болот.

Эми чиркөө кызматкери сыйынууга өттү. Анын мунажаты өтө узун, мыкты окулду, ал мунажатында эч кимди унуткан жок: чиркөөнү дагы, чиркөөгө келген балдарды дагы, шаарчадагы башка чиркөөлөрдү дагы, шаарчанын өзүн дагы, өлкөнү дагы, өзүнүн штатын дагы, штаттагы бардык төбөлдөрдү дагы, Кошмо Штаттарды дагы, Кошмо Штаттардагы бардык чиркөөлөрдү дагы, Конгрессти дагы, Президентти дагы, өкмөт кызматкерлерин дагы, бороондо сүзүп жүргөн байкуш деңизчилерди дагы, Европанын падышалары менен Чыгыш зулумдарынын тепкисинен эзилген миллиондогон элдерди дагы, жагымдуу жана жакшы кабарды кабыл алган, бирок кулагы болсо да укпаган, көзү болсо да көрбөгөн калктарды дагы, деңиздин ыраакы аралдарындагы бутпарастарды дагы атап сыйынды. Анан эл диний кызматкердин сөздөрү максатына жетсин, кунарлуу болуп жерге түшүп, сепкен үрөн убагында өнүп, мол түшүм берсин деп чокунуп жыйынтыктады. Омийин!

Аялдардын белдемчилери шуудурап, чиркөөгө келгендер ордунан туруп, кайра отурушту. Бул китепте баяндалган балабыз болсо, мунажатка кубанмак түгүл, зорго чыдады, айласыз эле отурду. Мунажат бүткөнчө шашып, ал ордунда өйдөлөй берди, дубанын маанисин түшүнбөй эле, эмнеге сыйынып жатканын санап турду, мунажатты уккандай деле болгон жок, бирок анын мааниси ага мурунтан белгилүү эле, ал эле эмес, алардын кайсынысы кайсындан кийин айтылары да маалым болчу. Дин кызматкери өз оюнан чыгарып сүйлөгөндө, Том ошол замат анын маанисин иле калып ачууланды, ал минтип кошумчалаганды жалган, көз боёмочулук дечү. Мунажаттын жарымысына келгенде, орундуктун үстүнө, дал Томдун бет маңдайына, бир чымын конду да, анын тынчын алды. Чымын бир туруп буттарын бири-бирине сүрүп калат, бир туруп башын кашып кирет, антсе башы денесинен бөлүнүп кете жаздайт, моюну болсо, ичке жиптей сороёт, кээде буттары менен канаттарын сылап калат, аларды чапанынын этегиндей эле тарткылайт, дегеле өзүн коопсуз сезип, шашпай тазалана берди. Томдун колдору кычышып, аны кармагысы келди, бирок кармаганга батынбады: мунажат маалында алагды болгон киши түз эле тозокко түшөрүнө ал чындап ишенчү. Ошентсе да, дин

кызматкеринин акыркы сөздөрү айтылып жаткан кезде ал колун сунуп, алдыга жылды да, "омийин" деген маалда чымынды бир шилтеп колго түшүрдү. Тигинин кылыгын көрүп калган Полли таеже чымынды коё бердирди.

Дин кызматкери жазылганды бүт окуду да, болбогон бир тажаткыр нерселерди күңкүлдөгөн үн менен баяндай баштады, кептин мааниси тозок менен түбөлүк азаптар жөнүндө болсо да, отургандардын көпчүлүгү үргүлөп кетти, бейишке чыга тургандардын санын дин кызматкери бир уучка жеткирди, ошондон кийин эч кимдин бейишке чыкканга убайым тартышынын кажети жок болуп калды. Том накыл сөздөрдүн канча бет экенин эсептеди: чиркөөдөн кийин ал канча бет окулганын дайыма билчү, бирок аларда эмне айтылганын эч түшүнчү эмес. Бул жолу ал көп болбосо да, накыл сөзгө анча-мынча көңүл бурду. Дин кызматкери бул дүйнөдө бейиш кантип орной турганын, ааламдын эли жайнап, арстан менен козу чогуу жатып, экөөнү тең наристе бала жетелеп жүрөрүн өзгөчө бир көркөмдүк менен, абдан элестүү сүрөттөп берди. Бирок көңүлдү эргиткен, таалим берген, адепке үйрөткөн бул кереметтүү баян Том үчүн негизги маанисин жоготуп койду: ал эми бүт элдин көз алдында ошондой башкы каарман өзү болуп калса, ошол баланын ордунда өзү болсо, ал эми жанында арстан, анда дагы колго үйрөтүлгөн арстан болсо деп тиледи.

Эми Том кайрадан кыйнала баштады, себеби күтүлбөгөн жерден кайдагы бир обу жок нерселерди ойлой берди. Бир маалда ал бир байлыгын эстей коюп, чөнтөгүн сыйпалап, анысын алып чыкты. Ал тумшугу бир укмуш кара коңуз эле, Том аны "кыпчыкей" деп атачу. Коңуз чакмак салчу кутуда эле. Анын биринчи эле кылган жоругу – Томдун сөөмөйүнө асылды. Том колун силкип жибергенде, тигил орундуктардын арасына ыргып кетип, чалкасынан жатып калды, Том болсо, манжасын оозуна сала койду. Коңуз тыбыраган бойдон буттарын тыбырчылатып, көмкөрүлө албай жатты. Том аны тиктеп, алайын деп аябай аракеттенди, бирок тиги андан алыс эле. Отургандардын айрымдары накыл кептен кызык эч нерсе таппай, коңузду эрмектеп, көз кыйыгы менен карап жатышты. Бир кезде ал жерге жай аптабынан акактаган бир тармал жүндүү кандек шимшилеп кирип келди. Камалып жатып буулуккан окшойт, ит эркиндикти абдан эңсеп калыптыр. Коңузду көрө коюп ал жандана түштү да, куйругун шыйпандатты. Өз олжосун айланып келип, анан жакындабай шимшилеп, дагы бир жолу айланды, андан кийин бир аз үйүр алды окшойт, жакындап келип, дагы жыттады, акыры тиштерин арсайтып, коңузду тиштеп болуп келатып, жаза тайып калды, дагы бир топ ирет тиштегенге аракеттенди, ошентип, бул ишине аябай кызыкты, коңузду астынкы эки буту менен кармап турган болуп, көмкөрөсүнөн жатты, оюнун улантты, соңунда коңуз менен ойногусу келбей калды көрүнөт, көңүлү сууп, аны карабай калды. Иттин көзү илинип кетип, башы шылк этип, тумшугу менен коңузга сайылып калды эле, тигил анын тумшугуна жабышты. Ит кыңшылап башын силкип жиберди. Коңуз эки кадам жерге учуп барып, кайрадан чалкасынан жатып калды. Муну көргөндөр оозун кымтып күлүп жиберешти, бирлери жүз аарчысы менен оозун басышты, аялдар желпигичтерине далдаланып алды. Томго бул аябай жакты. Сыртынан ит макоодой көрүндү, аны өзү да сезсе керек, коңузга аябай жини келип, биротоло эрегишип алды. Ит коңузга жакын келип, акырын ага дагы чабуул койду: курчап тооруп, аны улам ар жактан качырып кирип, коңузду дал түбүн буту менен чапкылады, дагы басып барып, тиштерин кычыратты, кулагын салаңдатып, башы менен силкинди. Бирок бир пастан кийин ал коңуз менен ойногонун токтотуп, чымынды кууп жөнөдү, андан дагы тажады көрүнөт, тумшугун ылдый түшүргөн бойдон кумуркаларды кууду. Бир пастан кийин андан да жадады, ал оозун ачып эстеди да, демин ичине тартып, коңуз жөнүндө биротоло унутуп коюп, анын үстүнө отуруп алды. Бир маалда денеси ачышкандай катуу каңкылдаган үн чыкты да, кандек ордунан секирип туруп, орундуктарды аралап зымырап жөнөдү, кыңшылап чиркөөнүн үстүнкү бөлмөсүнүн алдынан өттү, жолдун туш тарабына алмак-салмак чыгып, сыртта нары-бери чуркады, кыңшылап кайра жолго түштү, денеси

ооруганынан жаны жай алалбай, жүндөрү саксайып, белгисиз бир куйруктуу жылдызга окшоп, өз огу менен безе жүгүрүп баратты. Акырында эти ачышып кайсалаган байкуш кандек ээсинин тизесине секирди эле, ээси аны көтөрүп барып, терезеден сыртка ыргытып жибергенде, ит чыйпылыктап каңкылдаганын бара-бара басандатып, алыстаган сайын үнү угулбай калды.

Ошол кезде күлкүсүн токтото албаган табынуучулар кызарып чыгышты, дин кызматкери болсо, өз сөзүн токтотуп турду. Мунажат кайра тез эле башталды, бирок тигил мукактанып, улам токтой калып жатты, себеби чиркөөдөгүлөрдүн баарынын көңүлүн эми накыл сөздүн маанисине буруу кыйын эле. Жада калса, байкуш дин кызматкери обу жок тамашалуу бир нерсени айтып жибергенсип, табынуучулар орундуктардын бийик жөлөнгүчүнө далдаланып алып, анын кайгылуу сөздөрүн кытмыр күлкү менен угушту. Бул сыноо соңуна чыгып, дин кызматкери жамаатка батасын бергенде, бардыгы ушунчалык жеңилдей түштү.

Ар нерсени азыраактан кошо берсе, чиркөөдөгү сыйынуу өзү жаман эмес экен деген ойдо Том Сойер үйүнө көңүлү көтөрүңкү кайтты. Аны бир аз капаландырганы бул болду: ит анын коңузун менен ойногонуна каршылыгы жок эле, бирок коңузду тиштеп алып кеткенге анын акысы жок эмес беле.

6. Кара дуба жана кыз баланын арбалуусу

Дүйшөмбүдө эртең менен ойгонор замат Том кайгыга батты. Дайыма дүйшөмбү күнү эртең менен ушундай болчу, себеби ушул күндөн тарта мектеп түйшүктөрүнүн дагы бир аптасы башталат. Бул күнү ал аптанын ичинде эч качан жекшемби күн келбесе экен деп тилечү, эгер ошондой болсо, анда туткун менен кишен деген ага мынчалык жаман көрүнбөйт эле.

Том ойлонуп жатты. Бир маалда ага мындай бир ой келди: эгер ооруп калсам, анда мектепке барбай койсом болот да. Ошентип, ага окуудан кутулуунун бир жолу көзүнө көрүнө калды. Ал өзүнүн дене-боюн текшерип, бир да дарт таппады, анан ал кайрадан илдет издеп кирди. Бул жолу анын ичи сайгылап ооругандай сезилди, ал чын эле ооруп калгандай. Бирок ошентсе да, ич оорунун белгилери бара-бара азайып отуруп, акырында биротоло жоголуп кетти. Ал дагы ойлонуштурду эле, тез эле башка бир нерсени тапты. Анын үстүнкү бир тиши бошоп калгандай. Бул оюна сүйүнүп, ал онтогонун баштамак болгондо, кайра таежеме тишим ооруйт десем, ал аны оңой эле жулдуруп салып, сазайымды берет деген ойдон чочуду. Тишин кийинкиге калтырып, ал дагы бөлөк бир нерсени караштырмак болду. Көпкө чейин эч нерсе оюна келбей койду. Анан ал бармаксыз калышы ыктымал деген оору жөнүндө дарыгердин айтканын эстеп, эки-үч апта төшөккө жатууну чечти. Ошол замат шейшептин ичинен «ооруган» бармагын чыгарып карап кирди. Бирок оорунун кандайдыр бир белгилерин таба албай койду. Ушинтип бир көрмөк болуп, жан талашып онтой баштады. Бирок Сид эч нерсе менен иши жок уктап жатты. Том дагы катуурак онтоду эле, бармагы чындап ооруп кеткенсиди. Сид дагы эле капарсыз уктап жатты. Том алы жетишинче онтой берип, акырында демигип да калды. Ал бир пас эс алды да, анан бүт күчүн чогултуп, удаама-удаа катуу онтоп жиберди.

Сид коңуругун тарта берди.

Томдун ачуусу келди. Ал: «Сид, Сид!» – деп тигини силкилдетти. Бул ага таасир этти, ошондо Том онтогонун улантты. Сид эстеди, чиренди, чүчкүрдү, чыканагына таянып турду да, Томду карады. Том тынбай онтой берди. Сид кыйкырып жиберди:

– Том! Йа, Том!

Жооп жок.

– Сүйлөчү, Том! Эмне болду сага, Том?

Сид аны силкилдетип, өңүн кабатырлана карады.

– Болду, Сид. Мага тийбе, – деп онтоду Том.

– Эмне болду сага, Том? Таеженди чакырайынчы.

– Тим эле кой. Балким, басылып калат. Эч кимдин кереги жок.

– Кантип чакырбай коём? Коё тур, Том, карачы онтогонунду. Баятан бери онтоп атсаң керек, ээ?

– Бир нече саат болду. О кокуй! Оонабачы, Сид, мени тумчуктуруп өлтүрөсүң.

– Эмнеге мени жанатан бери ойготкон жоксуң? Том, болдучу. Онтосоң, бүткөн боюм дүркүрөп атат. Эмне болду сага, Том?

– Сени мен кечирдим, Сид. (Онтоо.) Мага кылгандарыңын баарын. Мен өлгөндөн кийин...

– Кокуй ай, Том, сен өлгөнүң жок. Кой, андай дебе. Балким, дагы...

– Баарыңарды кечирдим, Сид. (Онтоо.) Сид, баарына ушундай деп айт. Анан, Сид, айнек алкагымды, сокур мышыкты тиги жаңы келген бытыкый кызга берип кой, дагы ага...

Бирок Сид кийим-кечесин көтөрүнүп, чыгып кетти. Том кыялына ушунчалык берилип кетиптир, эми чындап эле кыйналды, ошондуктан, анын онтогону чын эле оорукчан кишиникине окшоп калды.

Сид тепкич менен ылдый чуркап кыйкырды:

– Полли апа, тез келиңиз! Том өлгөн атат.

– Өлгөн атат?

– Ооба, апа, ал өлгөн атат! Эмне турасыз, жүгүрбөйсүзбү тезирээк!

– Дөөрүбөчү! Кайдагыны айтпай!

Ошентти да, тепкич менен атырылып жогору чыкты, аны ээрчип Сид менен Мэри чуркады. Полли таеженин өңү бузулуп, эриндери титиреп кетти. Томдун жанына чуркап келип, зорго мындай деди:

– Том, айланайын! Том! Том! Сага эмне болду?

– Таеже, мен...

– Сага эмне болду, садагаң болоюн?

– Таеже, менин бутум чирий баштаптыр.

Полли таеже отургучка көчүк басып, ириде каткырып, андан кийин кайра ыйлап жиберди, анан кайра ыйы дагы, күлкүсү дагы аралашып кетти. Анысы ага кайрат берди:

– Йа, Том, мага кайдагы бир болбогон өнөрүңү көрсөтө бересиң ээ! – деди ал.

Том онтобой калды, бармагынын ооруганы да биротоло басыла түштү. Ал өзүнүн шерменде болгонун түшүндү да, минтти:

– Полли таеже, мен катуу ооруганынан муну гангрена экен дегем, бирок анын артынан тишим биротоло оорубай калды.

– Дагы эмне дейт, кокуй! Тишиңе эмне болду эле?

– Үстүнкү бир тишим бошоп калыптыр, ооруса эле жаным кыйналат.

– Болуптур, болуптур, онтобочу эми. Кел, оозуңду ач. Чын эле, бир тишиң бошоп калыптыр, бирок сен тиш оорудан эле өлүп калбайсың да. Мэри, мага жибек жип менен ашканадан бир баш чычала алып келчи.

Том жалдырап жиберди:

– Кокуй, таеже, коюңуз, суурубаңыз. Тишим такыр оорубай калды. Мындан нары мен силерге дегеле тишим ооруду деп айтпайм. Суурбаңыз, таеже, суранам. Мектептен калгым келбейт.

– И-и, ошентсең. Мектепке барасыңбы? Ушу өнөрүңдүн баарын сен мектепке барбай, балыкка барыш үчүн эле чыгарганың го дейм, йа? Том, садагаң болоюн, Том, мен сени жакшы көрөм, сен болсо ушу дөөпөрөс жоруктарың менен менин жүрөгүмдү оорутуп, азапка салып атпайсыңбы!

Бул учурда анын тиш оорусун баса турган аспап даяр болуп калган. Кары айым жиптен илгич жасап, бир учун ооруган тишине, бир учун керебетке байлап салды. Анан бир кезде кызарып чок болгон чычаланы баланын бетине тийгизип-тийгизбей жакындатты. Тиши салаңдап, жипке асылган бойдон керебеттин четинде калды.

Бирок ар бир окуянын жакшы жагы дагы болот эмеспи. Том нанүштөдөн кийин мектепке баратканда, жолуккан балдардын ага суктанганын айтпа, себеби анын үстүнкү тиштеринде бир тешик пайда болуп, эми анысы башкача бир укмуштай кылып түкүргөнгө жарап калыптыр. Анын артынан кызыккан балдар топурап ээрчип алды, буга чейин балдар кошоматтанып, дайыма сыйлап жүргөн бир манжасы кесилген бала даңкынан ажырап, унутта калды. Мунусуна тигил аябай чычалады, ызырандады, Том Сойердин түкүрүгүндө таңгалыштуу эч нерсе деле жок дегенге өттү, бирок бир бала: «Койчу сени, сен кычып кеткен жүзүмсүң!» – деди, ошондо баркы кеткен баатыр шылкыйып жолуна түштү.

Көп өтпөй Том шаарчанын кичинекей селсаягы, Сент-Питерсбургдун аракечинин уулу Хеклберри Финнге жолукту. Шаарчадагы энелердин бардыгы Хеклберри Финнди тим эле жек көрүп, андан чочулап турушчу, аны жалкоо, тентек жана бейбаш деп, өз балдарын аны көргөндө кубанып, аны менен чогуу болгусу келгендиги үчүн тилдеп, ага окшоп жүрүүгө катуу тыюу салышкан. Башка жакшы үй-бүлөнүн балдарындай эле ага дагы таанышууга катуу тыюу салынган селсаяк Хеклберринин абалына Том суктанчу. Дал ошондуктан, шарты келгенде Хек менен ойноп калчу. Хеклберри дайыма чоң кишилерден арткан кир, албырап тамтыгы чыккан жырткыч кийимдерди кийип жүрчү. Калпагы кырлары тытылып, бир жагына кыйшайып калган далдайган бир нерсе болчу, эгер кийген күрмөсү болсо, анда анын этеги согончогуна чейин салаңдап, арт жагындагы топчулары белинен өтө түшүп, шымы болсо ычкырынан байланып, көчүк жагы кудум каптай болуп шалбырап турчу, жырткыч багалектери тизесинен өйдө түрүп албаса, ылай болуп жүргөнү жүргөн эле.

Хеклберри каалагандай келип, каалагандай кетчү. Күн ачык учурда бирөөнүн эшигинин алдында, жаан жаганда бир бош чапчактын ичинде түнөчү. Ал мектепке да, чиркөөгө да барчу эмес, эч кимди тоготчу эмес, каалаганда балык кармаганы же сууга кириңгени барып, дайранын боюнда каалашынча отурчу, аны андай тур, мындай тур

деп эч ким тескечү эмес, түн жарымына чейин ойноп жүрө берчү, жазгысын көчөгө эң алгач жылаңайлак чыкчу да, күзгүсүн бардыгынан кийин бутуна бир нерсе кийчү, кийимин тазалап, жуунуштун ага кажети жок эле, ал мушташта дагы кыйын болчу. Бир сөз менен айтканда, турмушта болгон жыргалдын баары ушул балада эле. Сент-Питерсбургдагы тың үй-бүлөлөрдө күндө жеме жеп, буулуккан балдардын бардыгы ушундай деп ойлочу. Том эми ушул зайыппуруш селсаякты кепке чакырды:

- Салам, Хеклберри!
- Сага дагы салам, өзүнө жаккандай болсун саламың.
- Алдагы колундагы эмнең?
- Өлүк мышык.
- Мага дагы көргөзчү, Хек. Жаман какчыйыптыр го! Муну каерден алдың?
- Бир баладан сатып алдым.
- Ордуна эмне бердиң?
- Көк чипте менен кушканадан алган табарсыкты бердим.
- Көк чиптени каяктан алдың?
- Бен Рожерстен карскан айланта турган таякка алмаштырып алгам.
- Йа, Хек, бу өлүк мышыгың эмнеге керек, йа?
- Эмнеге дейсиңби? Сөөлдү кетирет.
- Койчу, андай эмес! Мен андан дагы жакшы дарыны билем.
- Кайдан, билбейсиң! Ал эмне деген дары?
- Сасык суу.
- Сасык суу? Сасык сууң эчтекеге жарабайт.
- Кантип жарабайт? Сен аны менен жууп көрдүң беле?
- Жок, жууган эмесмин. Тиги Боб Таннер жууптур.
- Аны сага ким айтты?
- Ким дейсиңби? Ал Жеф Тетчерге айтыптыр, Жеф Жонни Бейкерге, Жонни Жим Холлиске, Жим Бен Рожерске, Бен бир негрге айтыптыр, ал негр келип мага айткан. Мына ушундай!
- Анан эмне болуптур? Бардыгы калп айтат. Негрден бөлөгүнүн баары. Мен аны тааныбайм, бирок жалган сүйлөбөгөн негрди да эч көрө элекмин. Мунуң болбогон кеп! Андан көрө, сен Боб Таннердин кандайча айыкканын айтып берчи.
- Кандай дарыланмак эле. Чириген дүмүрдөгү жамгырдын суусу толгон чуңкуруна эле колун малып коюптур.
- Күндүз элеби?
- Анан качан болмок эле.
- Дүмүрдү карап туруппу?
- Ооба. Менимче, ошондой болушу керек.
- Бирдеме айтыптырбы?
- Жок, эчтеке дебесе керек. Билбейм аны.

– А-а, кокуй десе! Сөөлдү кайсы макулук ушинтип кетирет? Андан эчтеке чыкпайт. Токойдогу чирик дүмүрү бар, аябай чытырман токойлуу жерге барып, анан түн ортосуна чейин тескери бурулуп туруш керек, кийин колун сууга малып, анан мындай деш керек:

*Арпа дан, арпа дан, инди тамак-ашынан,
Сасык суу, сасык суу, сөөлүмдү кошо жутуп жуу.*

Анан көздү жуумуп, тез-тез басып, он бир кадамга алыстагандан кийин, бир ордунда үч жолу айланыш керек, ошондон кийин гана унчукпай үйгө барыш керек, кокус бирөө менен сүйлөшүп койсоң эле, анда айыкпай каласың.

– Жакшы, мунун чындап жакшы ыкма көрүнөт. Бирок Боб Таннер мындай кылган эмес.

– Жок, мырза, ал анткен эмес. Ал шаар боюнча эң көп сөөлү бар бала. Эгер ал сасык сууну кандайча колдонушту билсе, анда анын бир да сөөлү калмак эмес. Мен деле жайнаган сөөлүмдү ошентип кетиргем, Хек, мен бакалар менен көп ойнойт эмесминби, ошон үчүн мага сөөл көп чыгат. Сөөлдү мен лоя менен дагы кетирем.

– Туура, лоя да жакшы. Мен дагы ошенткем.

– Койчу? Сен лоя менен канттиң эле?

– Лояны аласың, кабыгын аарчыйсың, анан сөөлдү канатып кесесиң, чыккан канды лоянын бир жагына тамчылатып, ай толгон түн ортосунда жолдун кесилишкен жерине чакан бир чуңкур казасың да, аны көмүп коёсуң, экинчи жагын өрттөп салыш керек. Эми түшүндүңбү, тиги кан болгон бетичи, ал ар дайым тескери бетин өзүнө тартат, кан болсо сөөлдү тартат, ошентип сөөл бат эле жок болот.

– Ооба, туура, Хек, бирок көмүп атканда: «Чөккүн, лоя, сөөл кет, кайрылбагын балекет!» десең жакшы болот. Билесиңби, Жо Харпер да ушинтет, анын дегеле барбаган жери калган жок! Тиги Кунвиллге чейин барган. Эми өлүк мышык менен сөөлдү кандайча жок кылат?

– Кандайчабы? Оп-оңой: иттей күнөөлүү кишини көмгөндө түн жарымында мышыкты мүрзөгө алып барасың, дал ошол түнү аерге шайтан келет, балким, эки-үч шайтан келет. Алар сага, албетте, көрүнбөйт, болгону дуулдаган шамалдын үнү угулат, балким, шайтандардын сүйлөшкөнү да угулат. Дал ошол маалда алар күнөөкөрдү алып кетет, так ошондо мышыкты аркасынан ыргытып туруп: «Шайтан өлүктү ээрчи, мышык шайтанды ээрчи, сөөл мышыкты ээрчи, менден тезирээк кетчи!» – дешиң керек. Ошенткенде сөөлдүн баары жоголот.

– Мунун да туура. Өзүң ушинтип көрдүң беле, Хек?

– Жок, бирок мага Хопкинс-эне айткан.

– Анда туура экенине ишенем. Анткени аны бардыгы мастан кемпир дейт го.

– И-и. Анын мастан экенин каяктан билем дебейсиңби. Ал бир жолу атамды дубалаган. Атам өзү айтып берген. Бир жолу атам келатса, кемпир аны арбап, дуба окуп атыптыр, атам ошондо таш ала коюп, кемпирди көздөй ыргытыптыр, эгер тиги буйтап кетпегенде, түптүз барып тиймек экен. Ошол түнү атам сарайдын үстүнө мас бойдон чыгам деп, аяктан кулап түшүп, колун сындырып алыптыр.

– Ой, тобо! Атаң анын дубалап атканын кантип билиптир?

– Йа, кокуй, атам аны оңой эле билет. Ал айтат, мастан кемпирлер сени тике караса эле, анда алар сени дубалаганы дейт. Өзгөчө алар бирдекени шыбырап атса, анда

иштин бүткөнү. Алар кобурады эле, анда «Биздин ата-бабабыз» дегенди окуп, тескери бата бергени ошол.

– Йа, Хек, сен мышыкты мүрзөгө кайсы убакта алып барасың?

– Бүгүн түнү. Менимче, бүгүнкү түнү шайтандар как баш чал Уильямска келиши керек.

– Аны ишембиде эле коюшпады беле. Ошол ишембинин түнүндө аны алып кетишкен жок дейсиңби?

– Сен эмне деп атасың? Дуба түн ортосуна чейин тарабай турмак беле? Түн жарымынан оогондон кийин жекшемби күн болот. Жекшембиде шайтандар ар жерде эле темселеп жүрмөк беле?

– Аның да туура. Эмнегедир аны ойлобоптурмун. Мени да кошуп албайсыңбы?

– Коркпосоң, кошуп алам.

– Менби? Эмнеден коркмок элем? Мени сен мыёолоп чакырасыңбы?

– Ооба, сен да мени мыёолоп чакырышың керек. Баягыда сени мыёолоп чакырып атсам, Хейс чал мени таш менен уруп: «О, шайтандын мышыгы!» – десе болобу. Мен анын терезесин кыш менен ургам, бирок сен бу жөнүндө эч кимге айтпа.

– Мейли, айтпайм. Анда сени мыёолоп чакырганга болбойт эле, аркаман тажекем андып жүргөн. Бүгүн болсо мыёолойм. Мунуң эмне?

– Эчтеке деле эмес, кене эле.

– Аны каяктан алдың?

– Тияктан... токойдон.

– Муну канчага сатасың?

– Билбейм. Сата турган оюм жок.

– Оюң жок болсо, анда анын кереги деле жок. Анын үстүнө кенең дагы кичинекей экен.

– Ооба, бирөөнүн кенесин шылдындаш оңой. Мен болсо кенеке ыраазы элемин. Мага ушу деле болот.

– Кене бардык жерде толуп атат. Каалаганда, андайдын миңин чогултуп алам.

– Анда эмнеге чогултуп алган жоксуң? Бириң да аны таппайсың, муну сен жакшы билесиң. Мындай кене эрте чыгат. Мен муну быйыл биринчилерден көрдүм.

– Йа, Хек, мунуң үчүн мен сага тишимди берейин.

– Канакей, көрөйүнчү?

Том тиш оролгон кагазды алып чыгып, секин жайып көрсөттү. Хеклберри аны кызыгып карап калды. Абдан кызыкты окшойт, бир аздан кийин ал сурап жиберди:

– Мунуң эмне, чын эле тишти?

Том эринин көтөрүп, тиштин бош ордун көргөздү.

– Мейли анда, – деди Хеклберри, – Алмашалы!

Том кенени мурда коңузду салып жүргөн кутусуна салды да, балдар эки тарапка бөлүнүп, ар бири өзүнүн байлыгына курсант болуп кетип баратты.

Бөлөк үйлөрдөн обочолонуп, калың тактайдан салынган мектептин имаратына жакындаганда, Том ал жакка абдан шашып келаткан адамдай кадамын тездетти. Калпагын мыкка илип, сүрдүү көз карашы менен, өз ордуна түз өтүп кетти. Такка окшогон колтуктуу орундукта бийик жерде олтурган мугалим сыныптын балкытып ныксыраткан күүлдөгөнүнө үргүлөп кеткен болчу. Том киргенде, ал ойгонуп кетти.

– Томас Сойер!

Анын аты толук аталганда, бир балекет болорун Том билчү.

– Менмин, агай.

– Бери келиңиз. Демейдегидей сиз дале кечигип келдиңизби? Эмнеге кечиктиңиз?

Том жазаланбаш үчүн калп айтмак болду эле, бирок аркасында эки өрүм узун, сары чачтуу бир периштени көргөндө, махабаттын өзүнө тарткан күчү менен аны тааныды. Сынып боюнча жалгыз бир бош орун ошол кыздын жанында экен. Ал ошол замат жооп берди:

– МЕН ХЕКЛБЕРРИ ФИНН МЕНЕН СҮЙЛӨШҮП КАРМАЛЫП КАЛДЫМ!

Мугалим эмне дешти билбей, алсыз селдейип туруп калды. Сабактагы күрү-гүү басылды. Окуучулар бул эр жүрөк бала эс-акылын жоготконбу деп ойлоду. Мугалим кайталады:

– Сиз... Сиз эмне кылдым дедиңиз?

– Хеклберри Финн менен сүйлөшүп кармалып калдым.

Сөздөрүндө эч кандай жаңылыштык жок.

– Томас Сойер, мунуңуз өтө опурталдуу жарыя, мен мындайды мурда эч уккан эмесмин. Мындай кылмыш үчүн сызгыч жумшактык кылат. Күрмөнүздү чечиңиз.

Мугалимдин колу чыбыктар бир кыйла азайып, өзү дагы чарчаганча чапкылай берди. Анан дагы бир буйрук айтылды:

– Эми, мырза, кыздардын жанына барып отуруңуз! Бул сизге эскертүү болсун.

Сыныптагы дуулдаган күлкү баланы бир аз оңтойсуздандырды, чынында, бул оңтойсуздук деле эмес болчу, бул бейтааныш перизаттын алдында ызаттап тартынуу менен өзгөчө ийгиликтен үмүттөндүргөн сүйүнүч аралаш сестенүү болчу. Ал кызыл карагайдан жасалган орундуктун эң четине барып отурду, кыз болсо, башын өйдө серпип жиберип, андан качып жылып алды. Күрү-гүү, ымдашуу менен шыбыр бөлмөнү аралап жөнөдү, бирок Том колдорун узунунан келген жапыз орундуктун үстүнө коюп, китеп окумуш болуп, тынч отуруп калды.

Бара-бара ага алаксыганды токтотушту, ошондон кийин мектепте адатка айланган ызы-чуу кайрадан тымтырстыкка өттү. Эми Том кызды уурданып карай баштады. Кыз анысын байкады көрүнөт, оозун чүйрүйтүп койду да, анан ага аркасын салып, бир азга тескери бурулуп алды. Кыз кайра Томго оң карап бурулганда, анын алдында бир шабдаалы туруптур. Ал аны кайра артка түртүп салды. Том акырын аны кайра жылдырды. Кыз аны дагы артка түртүп салды, бирок бул саам анча жини келген жок. Том чыдамкайлык менен аны кайра ордуна койду, бирок кыз ага тийбеди. Том жазуу тактасына минтип чиймеледи: "Алып коюңузчу, менде дагы бар». Кыз жазылган сөздөргө көз жүгүрттү, бирок эч белги берген жок. Эми бала сол колу менен далдалап алып, тактага бир нерсени тартып жатты. Алгач кыз байкамаксанга салып отурган, эми анын адамдык сонуркоосунун айрым бир белгилери көрүнүп калды. Бала көрмөксөн болуп, сүрөтүн уланта берди. Кыз байкатпай сүрөткө астынан көз чаптырды, бирок бала анысын

байкаганын билдирген жок. Акырында кыз чыдай албай, бир аз тартынып, анан шыбырап жиберди:

– Мага деле көрсөтчү.

Том чатыры эки бөртмө будур менен аяктаган, морунан түтүнү уюлгуп чыккан чакан тамдын кичинекей сүрөтүнүн четин ачып көргөздү. Ошондо кыздын чыгармага кызыгуусу абдан артып, эми анын эси-дарты эле ошондо болуп калды. Аны бүткөндөн кийин, кыз бир пас карап турду да, анан шыбырады:

– Укмуш экен! Эми кишини тартчы!

Сүрөтчү үйдүн короосундагы турнадай тартайган кишинин сүрөтүн тартты. Киши үйдү аттап деле кете тургандай, бирок кыз өтө сынчыл эмес экен, ошондуктан, ушул тартайган нерсеге деле курсант болуп шыбырады:

– Иттей сулуу киши экен! Эми менин келатканымды тарт.

Том жаңырган айга окшош кум сааттын сүрөтүн тартып, ага ичке колу-бутун жасап, тартайган манжаларына килейген чоң желпигичти карматып салды.

– И-и, кандай укмуш! Менин да сүрөт тарткым келет.

– Ал оной эле, – деп шыбырады Том. – Мен үйрөтүп коём.

– Чынбы? Качан?

– Түштө. Сен түшкү тамакта үйгө барасыңбы?

– Кааласаң, калайын.

– Болуптур, абдан жакшы болот. Атың ким?

– Бекки Тетчер. Сеникичи? А-а, билем. Томас Сойер.

– Мени сабаганда ошентип коюшат. Жөнөкөйдө мени Том дешет. Мени Том деп эле атагын, макулбу?

– Макул.

Том кызга көргөзбөй бекитип алып, тактанын бетине бир нерселерди сыза берди. Бирок бул ирет кыз эч тартынган жок. Ал көрсөтчү деп суранды. Том ага жооп берди:

– Эчтеке деле эмес.

– Жок, көрсөт.

– Эчтеке деле эмес. Аны көргүң деле келбейт болуш керек.

– Жок, көрөм, чындап эле көрөм. Көрсөтүп койчу эми.

– Сен айтып коёсуң да.

– Жок, айтпайм. Жок, мен эч... эч айтпайм.

– Эч... эч кимге айтпайсыңбы? Эч качан, өмүр бою?

– Жок, мен эч кимге эч качан айтпайм. Эми көрсөтчү.

– Чынында эле муну көргүң келбей калат!

– Минтсең, анда мен өзүм эле көрүп алам.

Кыз кибиреген колу менен Томдун колун кармады, бир пас талашымыш болду, бирок Том атайлап эле каршылык көрсөткөн өңдөнүп, бирок «Мен сени сүйөм!» деген сөздөр ачылганча колун улам секинден жылдыра берди.

– И-ий, сен жаман экенсиң!

Кыз Томду колго акырын чаап коюп, өзү болсо кызарып кетти. Анткени менен ичинен абдан ыразы болгону билинип турду.

Дал ушул маалда бала бирөөнүн колу анын кулагын шашпай мыжыга кармап, өйдө көтөрүп, анан ылдый жай тартып баратканын сизди. Ошол бойдон аны сыныптын ичинде жетелеп, ар тараптан ыкшындаган күлкүнүн коштоосунда мурунку ордуна жеткизди. Андан кийин мугалим анын бет маңдайында көпкө чейин турду да, анан эч сөз айтпастан өзүнүн ордун карай басып кетти. Томдун кулагы ысыганы менен, жүрөгү кубанып турду.

Сыныпта толук тымтырс болгондон кийин, Том сабак окуганга чын дили менен аракет кыла баштады, анткени эми анын жүрөгү толкундап калган болчу. Үн чыгарып окуганга келгенде, ал уят болду, анан географиядан жооп бергенде, көлдөрдү тоолорго, тоолорду дайраларга, дайраларды кургак жерлерге алмаштырып, жердин бетин кайрадан будун-чаңга айландырып жиберди, анан жазуу сабагында майда балдар деле билген жөн сөздөрдөн ката кетирди, ушинтип ал бүт чаташтыргандыктан бир нече ай бою тагынып жүрчү туура жазуудан алган калай төш белгиси бөлөк бир окуучуга өтүп кетти.

7. Кайрадан сүйүү жана жүрөк зары

Том канчалык сабакка көңүл бурган сайын, анын ойлору ошончолук качып туруп алды. Акырында ал демин бир аз кармап, улутунуп, эстегенден кийин окуганын токтотту. Ага түшкү танапис дегеле жакпагандай сезилип кетти. Аба үп болуп турган. Үлп эткен жел жок. Бул күндөр эң ыкшоо күндөрдөн болду. Жыйырма беш окуучунун жанталашып жаттап жатканы кудум эле аарылардын ызылдаганындай уйкусун келтирип, шыбыры үргүлөтүп шайын оодарды. Терезенин сыртында жайылып мунарыктаган мейкинде алыстан кызгылтым көгүш тартып, аптаптын закымынан бир учу тармалданып көгөргөн Кардифф тоосу зоңкоюп турат. Бир ууч куш канатын сермеп, асманда калкып учуп жүрөт, бир нече уй болбосо, көчөдө эч ким жок, бирок алар деле үргүлөп жатат. Томдун көңүлү ээн-эркиндикти эңсейт, же болбосо көңүлүн көтөрө турган кызык мезгилди көксөйт. Колу чөнтөгүн аралады да, бир маалда делебеси дуба окулгандан кийин козголгондой жүзү жарк этип жадырай түштү. Чакмак салчу кутуну секин чыгарып, кенени колуна алып, аны узун, жалпак орундукка коё берди. Кене дагы Томго окшоп ойногусу келди көрүнөт, сүйүнгөнүнөн кыдындап жөнөдү, бирок эрте сүйүнүп алыптыр: ал аябай ыраазы болуп күдүндөп баратканда, Том анын жолун тороп төөнөгүчүн тосо койду да, артка кетүүгө мажбурлады.

Томдун эски досторунун бири, ал дагы бая Том кыйналгандай эле кыйналып жанаша отурган эле, эми ал дагы бул оюнга кызыгып, баш-оту менен кирип кетти. Бул Томдун эски досу Жо Харпер эле. Балдар бир апта бою чыныгы дос болуп жүрүп, жекшемби күнү эле ойноп согушуп кетишчү. Жо күрмөсүнүн жакасынан төөнөгүчүн алып чыгып, кенени чогуу кыйнап кирди. Бара-бара оюн аябай кызыды. Экөө тең бири-бирине тоскоолдук кылып, кене менен ойногонуна моокумдары канбай, Том орундукка Жо Харпердин жазуу тактасын койду да, аны тең бөлүп башынан аягына чейин сызып чыкты.

– Мына, – деди ал. – Эми кене сен жакка өткөндө, аны сен төөнөгүч менен кууйсуң, мен болсо тийбейм. Ал мен тарапка өтүп келгенде, мен аны кууйм, ошондо сен тийбегин.

– Мейли, коё бер. Баштадык.

Кене тез эле Том тараптан качып, экваторду кесип өттү. Жо аны кичине кыйнап салды көрүнөт, кене андан качып кайра чек арадан бери жакка өттү. Анан ал тынбай улам башка бир орунга көчө берди. Бири кызыгып кенени кубаласа, экинчиси аны кызыга карап отурду, экөө тең баштарын тактанын үстүнө салаңдатып, экөөнүн тең көңүлү бүт оюнда болду. Аягында оомат Жо Харперге оогонсуду. Кене бир туруп тиякка, бир туруп биякка качты, ал дагы балдар сыяктуу эле алдастап калды көрүнөт, ошолордой эле жандалбастай баштады. Эми жеңиш Том жакка өтө турган шекилдүү, анын кенени түрткүлөгүсү келип, колу кычышып турду, бирок Жо Харпер кенени аерден төөнөгүчү менен башка тарапка байкатпай кайрып жиберди эле, кене ал жакты көздөй жөнөдү. Акырында Том чыдабай кетти: ал колун сунуп, кенени төөнөгүч менен түрткүлөп кирди. Жо кызыраңдады:

– Том, тийбе кенеге.

– Мен жөн эле, кичине кыймылдатып коёюн дегем.

– Жок, мырза, бул акыйкатсыздык болот, аны жайына кой.

– Мен бир аз эле...

– Кенени жайына кой дебедимби?

– Койбойм!

– Коёсуң, кене мен тарапта!

– Коё турчу, Жо Харпер! Деги кене кимдики, йа?

– Кимдики менен ишим жок, мага баары бир! Мен тараптабы, анда тийбе!

– Тийем эле. Кене меники болгондон кийин, эмне кылсам, өзүм билем, болду.

Катуу муштум келип Томдун жонуна тийди, так ошондой эле муштум барып Жонун да ийнине тийди. Бир нече убакытка чейин экөөнүн күрмөлөрүнөн ар тарапка чаң бүркүлдү, ал эми окуучулар болсо, аларды келекелей карап турушту. Экөө оюнга ушунчалык берилгендиктен, мугалим бутунун учу менен басып, бөлмөнү бир сыйра аралап, экөөнүн бет алдына келип токтоп, балдардын бүт жымжырт боло түшкөнүн алар байкабай калышты. Алардын чырына айрым бир өзгөртүү киргизерден мурда, мугалим бир топко чейин карап турду.

Түштө сабак бүткөндө, Том Бекки Тетчерге чуркап келип шыбырады:

– Үйгө бараткансып калпагыңды кий да, бурчтан кайрылганда, башка кыздардан эптеп бөлүнүп кал. Кайчылаш көчөнү айланып, анан кайра кел. Мен дагы бөлөк жол менен барып, сага окшоп тиги балдардан жашырынып келем.

Алар сүйлөшкөндөй эле кылды. Бир пастан кийин экөө жанагы кайчылаш көчөнүн учунан жолугушту да, кайра мектепке киришти. Мектепте алардан бөлөк эч ким жок экен. Экөө бир орундукка отуруп, бет маңдайына жазуу тактасын койду. Том кызга калемди берди да, аны колунан кармап, сүрөттү кантип тартканды үйрөтө баштады, ошентип алар дагы бир чакан татынакай үйдүн сүрөтүн тартышты. Анан сүрөт өнөрүнө кызыккандары тараганда, экөө жөн гана сүйлөшүп отурушту. Томдун көңүлү көтөрүңкү. Бир маалда Беккиден сурады:

– Сен келемишти жакшы көрөсүңбү?

- Жок, мен аларды жек көрөм.
- Анын туура, тирүүсүндө мен дагы жаман көрөм. Мен куйругунан жипке байлап алып, башыңдын үстүнөн тегеретип ойногон өлүк келемишти айтып атам.
- Жок, мен дегеле келемиштерди анчалык жактыра бербейм. Мен баарынан сагыз чайнаганды жакшы көрөм
- Мен дагы. Азыр биртике сагызбыз болсо го.
- Сагызбы? Менде бар. Сага берейин, бирок анан кайра өзүмө бер.
- Томдун көңүлү көтөрүлүп, макул болду, алар буттарын бултактатып, сагызды алмак-салмак чайнап отурушту.
- Сен циркке бардың беле? – деп сурады Том.
- Ооба. Атам эгер жакшы окусаң, анда дагы алып барам деген.
- Мен болсо үч-төрт жолу, көп жолу болдум го. Чиркөө цирктин алдында кеп эмес. Циркте күнүгө бирдемелер көрсөтүлүп турат. Мен чоңойгондо маскарапоз болом.
- Чынбы? Аябай сонун да! Алар укмуштай кооз, бүт кызыл-ала кийинишет!
- И-и, ошондой. Алар акчаны да укмуш табат, күнүнө бир доллардан алат дейт, мен муну Бен Рожерстен уктум. Ыа, Бекки, келечек жашоо жөнүндө бирөө менен убадалаштың беле?
- Ал эмне?
- Билбейсиңби? Мен турмушка чыгуу убадасын айтам.
- Жок, эч убадалашкан эмесмин.
- Убадалашкың келеби?
- Мүмкүн. Ачык айтсам, билбейм. Ал кандай болот?
- Кандайбы? Ал эчтекеге окшобойт. Бөлөк бирөөгө эч качан турмушка чыкпайм деп бир балага убада бересиң, анан өбүшөсүң, болгону ушу. Бул кимдин болсо да колуна келет.
- Өбүшөсүң дедиңби? Эмнеге өбүшөт?
- Кандай түшүндүрсөм? Билесиңби, бу тиги... Жөн эле кишилердин баары ушундай кылат го.
- Ошол элеби?
- Албетте, алар бири-бирин сүйүшү керек. Баягыда тактага жазганым эсиндеби?
- Эсимде.
- Эмне дейсиң эми?
- Эчтеке дебейм.
- Балким, мен сага айтсамчы?
- Мейли, бирок кийинчерээк. Бир шарты болгондо.
- Жок, менин азыр айткым келип турат.
- Жок, азыр эмес, эртең.
- Жок, азыр айтам. Эмне болмок эле, Бекки? Мен шыбырап, акырын айтам.

Кыз эмне дээрин билбей, унчукпай калганын Том макулдук катары кабыл алды да, колун имерип, аны белинен кучактап, оозун кыздын кулагына жакындатып, эң назик үнү менен бир нерсени шыбырады. Анан ал кошумчалады:

– Эми сен дагы мага шыбырап кой.

Кыз бир пас тайсалдап турду да, анан мындай деди:

– Сен караба, тескери бурулуп тур, ошондо мен шыбырайм. Бирок эч кимге айтпа да, макулбу? Эчтеке дебе, мейлиби?

– Жок, эч качан эч кимге эчтеке дебейм. Бол эми, Бекки!

Том артына бурулду. Кыздын жумшак деми тигинин чачтарын козгой бергенде, кыз ийилип, минтип шыбырады:

– Мен сени сүйөм!

Андан кийин ал ордунан тура калып, отургуч менен орундуктарды айланып чуркады, Том болсо, анын артынан жүгүрдү. Анан ал ак этеги менен бетин жаап, бурчка барып кептелди. Том аны мойнунан кучактап жалынды:

– Мына, Бекки, эми болду, эми өбүшүүбүз эле калды. Коркпой эле кой, андай деле кыйын эмес! Кел эми, Бекки!

Ал кыздын колунан кармап, өзүнө тартты. Кыз бара-бара моюн сунду, колун төмөн түшүрүп, башын эңкейтти да, чуркай берип ысыган бетин Томго тосуп берди. Том кыздын жука эрининен өптү:

– Мына, Бекки, эми болду. Билесиңби, эми ушундан баштап сен менден бөлөк эч кимди сүйбөшүң керек, менден бөлөк эч кимге турмушка да чыкпайсың. Эми бу түбөлүккө, өмүр бою калат. Мейлиби?

– Мейли, Том, эми мен сенден башка эч кимди сүйбөйм, башка бирөөгө күйөөгө да тийбейм, бирок сен да менден бөлөк эч кимге үйлөнбө.

– Ооба. Сөзсүз. Бул турган иш да. Эч ким көрбөгөн учурда мектепке чогуу барабыз, үйгө да чогуу келебиз, оюндардын бардыгында сен мени тандайсың, мен сени тандайм, ошондой болушу керек, кыз-жигиттер так ушундай кылат.

– Аябай укмуш турбайбы. Мен аны билбептирмин. Ушундай экенин эч укпаптырмын.

– Апей, бул ушундай сонун! Эми тиги Лоуренс экөөбүз...

– Кыздын көздөрү бакырая түшкөнүн көрүп, Том оозунан жаңылып алганын түшүндү, уялганынан унчукпай калды.

– И-и, Том, көрсө, мен биринчи эмес экенмин да, мурун да сенин сүйлөшкөн кызың бар турбайбы, ээ? – деп кыз ыйлап жиберди.

– Бекки, ыйлабачы. Азыр мен аны сүйбөйм, – деди Том.

– Сүйөсүң, Том, аны өзүң деле билесиң.

Том кызды кучактады эле, тигил аны түртүп жиберди да, өзү дубал тарапка бурулуп, токтобостон ыйлай берди. Том аны сооротмокко кайрабарды эле, бирок тигил көнбөй койду. Ошондо ал намысына келип, Беккиден тескери бурулду да, эшикке чыгып кетти. Том улам-улам каалганы карап, Бекки эсине келер бекен деген үмүттө бир топко чейин кете албай, кабатыр болуп турду. Бирок кыз жолобой койду. Томдун жүрөгү ачышып, кыз эми эч качан кечирбейби деп чочуду. Биринчи кадамын шилтей албай, аябай кыжалат болду, бирок акыры тобокелге салып сыныптын ичине кирип

барды. Бекки мурункудай эле дубалды тиктеп, бурчта шолоктоп ыйлап туруптур. Том уят болгонун сезди. Ал кыздын жанына келип, эмне кыларын билбей турду да, анан көп тартынбай, сүйлөй баштады:

– Бекки, мен... мен сенден бөлөк бир да кызды сүйбөйм. Боздоп ыйлагандан бөлөк эч жооп чыкпады. Том жалынып жиберди: – Бекки! Бекки, жок дегенде бир сүйлөп койчу.

Болбой эле кыңылдап ыйлай берди. Том эң кымбат баалуу байлыгын, тулганын томпок жез бурамасын алып чыгып, кыздын ийнинен тартып, ага көрсөтмөккө сунду.

– Ме, Бекки, аласыңбы? – деди ал.

Кыз Томдун колун силкип жиберди эле, бурама жерге ыргып кетти. Ошондо Том тарсылдата басып, мектептен чыкты да, артына кайрылбай турган болуп, жолуна түштү. Бир маалда Бекки шекшип калды. Ал каалганын жанына чуркап барды. Томдун карааны көрүнбөйт. Ал эшикке чыгып үйдү айланып чуркады, Том ал жакта да жок. Анан ал баланы чакырды:

– Том! Кайт бери, Том!

Бекки кулак салды, бирок эч ким ага жооп берген жок. Эми ал түгөйсүз калды, дабыш да жок, сөз да жок, жападан жалгыз турат. Отуруп алып, өзүн-өзү тилдеп, кайрадан бышактаганга кирди. Дал ушул учурда мектепке балдар келе баштады. Кыз кайгысын нары таштап, капаланган жүрөгүнүн зарын унутуп, бул өтө эле узакка созулган, көңүлсүз, татаал күндү унутмак болду. Ошентсе да айланасында жалаң жат балдар жүрдү, анын кайгысын бөлүшөр бир да киши болгон жок.

8. Деңиз каракчылары жана талоончулар жөнүндө

Ириде Том улам бир көчөдөн бир көчөгө буйтактап, окуучулар күнүгө өтчү жолдон улам четтеп, анан буттарын араң көтөрүп, сүйрөлүп басып келатты. Жылжып чыккан бир булактан эки-үч жолу кечип өттү, себеби суу кечсе, изден адаштырат деген сөз балдардын арасында кеңири тараган. Жарым сааттан кийин ал Кардифф тоосунун этегиндеги жесир Дугластын тамын тегеренип өттү, ал жактан ылдыйдагы мектеп зорго көрүнчү. Чытырман токойго кирип кетип, жолу жок жерди аралап жүрдү да, калың бутактуу эмил талдын түбүндөгү шибер чөптүн үстүнө отурду. Үлп эткен жел жок. Аптаптын мээ кайнаткан ысыгынан куштар да жым болгондой. Шырп эткен үн чыкпай, жаратылыш мемиреп турду. Кээде эле алыстан тоңкулдактын түкүлдөткөн дабышы чыгат, бирок башка жан жок, баарын кучагына мемиретип алган бейкуттук ал дабыштан козголуп да койбойт. Дили кайгыга толуп, көңүлү ушул айлана-тегерекке үндөш болуп турду. Бала чыканагын тизесине коюп, жаагын таянып алып көпкө чейин ойго батып отурду. Жашоо ага болгону түгөнбөс азап катары сезилди, ал жада калса, өткөндө тигил дүйнөгө сапар тарткан Жим Хожес жаткан бейкут мүрзөгө суктанды. Эчтеке менен ишим жок жатып алып, түгөнбөс кыялга бата берсем, кандай жыргал болор эле деп ойлоду ал, анан талдардын башы шуулдап, көрүстөндөгү чөп менен гүлдү сылап ойнотсо, эч нерсеге кайгырбай, эч нерсеге кабатыр болбой, дайыма эле ушундай боло берсе. Эң кур дегенде жекшемби мектебиндеги баалары түзүк болсочу! Ошондо ал чындап өлбөйт беле, биротоло жаны жай албайт беле. Тиги кызды карабайсыңбы. Кызга эмне жамандык кылды? Эч нерсе деле кылган жок го... Ага жалаң жакшылыкты каалады, ал эми кыз болсо ага итке, анан калса эң жаман итке кылгандай

мамиле жасады. Кыз мунусуна бир күнү катуу өкүнөт, бирок ошондо, балким, кеч болуп калар. Ах, чиркин, эгер ал убактылуу эле өлүп калса го!

Канткен менен жаш жүрөк жумшак да, көпкө чейин таштай катып тура алган жок. Бир маалда тез эле бул дүйнөдөгү тиричилик тууралуу ойлоно кетти. Белгисиз бир жерге качып кетсе, кандай болот? Деңиздин наркы тарабындагы дайынсыз алыскы өлкөлөргө кетип, эч качан кайтып келбей койсочу! Ошондо Беккинин эмне дегенин көрөт эле! Маскарапоз болом дегенин да эстей койду, бирок анысы бул ирет көңүлүнө туура келбей турду. Аңкоо тамаша, дөдөйдүн өнөрү – булардын бардыгы балкып бараткан көңүлүн шылдыңдагандай көрүндү. Жок, андан көрө ал согушка катышып, кан күйгөн салгылашууда жарадар болуп, даңк менен кайтат. Жок, андан көрө ал индилерге барып, бизондорго аңчылык кылат, Ыраакы Батыштын адам буту баспаган талааларына, же бөлөк бир жактарда тоодо согушту башынан кечирип, ошондой күндөрдүн биринде бүркүттүн канатын тагынып, улуу көсөм болуп, кызыл-тазыл боёнгон бойдон кайтып келет да, мемиреген бейпил жайдын бир күнүндө жекшемби мектебине таң азандан кадимки согуштагыдай чаңырык салып, ызы-чуу менен киргенде, шериктеринин ичи күйүп, көздөрү чанагынан чыгып кетет. Жок, дагы башкасы бар, дагы мыкты бир нерсе табылат. Ал деңиз каракчысы болот. Дал ошондой! Мына, эми келечеги ага ачык-айкын, эң даңктуу көрүндү. Анын даңкы дүйнө жүзүнө тарап, ал бүт элдин жүрөгүнүн үшүн алат! Толкуган деңиз менен мухиттерде ал өзүнүн узун, кууш «Бороондун жаны» аталган кара кемесинде суу жиреп, үрөй учурган кара туу кеменин тумшугунда желбирейт. Ошентип, даңкы алыска тарап турган күндөрдүн биринде ал капысынан туулуп өскөн шаарчасына келип калат. Анын денеси күнгө күйгөн, колу, бети шамалда жүрүп тотуккан, кырмызы чепкен, макмал шым, бутуна кончу кайрылган чоң өтүк кийип, мойнунда кыпкызыл орогучу менен, кемерине тапанча жана канжалаган, дат баскан кылыч тагынып, башына үлпүлдөк үкүсү бар калпак кийип, кайчылаштырган эки жиликте кишинин баш сөөгү тартылуу желбиреген тууну колуна кармап алып, чиркөөгө кирип барганда: «Бул атактуу деңиз каракчысы Том Сойер! Испан Мухитинин Кара Өч алуучусу!» – деген күбүр-шыбыр кулагына жаңырып, ага сүйүнгөнүнөн селдейип туруп калат.

Болду, маселе чечилди, келечекте анын ким болору аныкталды. Ал үйүнөн кетет да, башка турмуш курат. Эртең таң азандан ошентет. Анда азыртан даярданышы керек, болгон мүлкүн чогултушу керек. Ал жакыныраак жерде жаткан чирик дөңгөчкө басып келип, анын түбүн макиси менен чукуп кирди. Бир маалда маки менен жыгачты катуу урду эле, ал дабыштан тигинин ичи көңдөй экени билинди. Том чуңкурга колун сала коюп:

– Мында жоктор бар болсун! Мында барлар ордунда калсын! – деп ырымдай баштады.

Анан колу менен топуракты кочуштап чыгара баштаганда, кызыл карагайдын чамындысы көрүндү. Аны да сүрүп чыгаргандан кийин, тыкан бапестелип, түбүнө, капталдарына чамынды жыйылган чакан жашыруун жай көрүндү. Ал жерде бир коргол таш бар экен. Том таңыркап калды! Чочулап, желкесин кашынды:

– Жо-ок, мындай болбойт!

Жини келип, кыжырланып ал коргол ташты алыс ыргытып жиберди да, ойлонуп туруп калды. Иштин жайы мындай эле: ал дээрлик бардык балдар сыяктуу эле ырымга аябай ишенчү, эми мунусу минтип шерменде кылып жатпайбы. Коргол ташты жерге көмүп жатканда, оюндагы тилегинди айтышың керек, анан мурда жоготкон коргол таштарыңдын барысы каяктан болсо да эки аптанын ичинде бекиткен ташың менен чогуу табылып калат дешчү. Анын баары болбогон калп тура. Том ишенгендин баары күмөн болуп чыкпадыбы, бөлөктөргө оңунан чыгыптыр дегенди көп уккан, бирок

минтип болбой калыптыр дегенди эч уккан эмес. Минтип издей баштаганда бир нерсе бекиткен жерин таппай калары анын оюна да келген жок. Көпкө чейин бул тууралуу башын катырды, анан акырында мастан кемпир аралашып, бүт бузган экен да деди ичинде. Ал муну текшермек болду, туш тараптан издеп отуруп, кумдун арасынан кичинекей бир чуңкурду таап алды. Ал жерге жата калып, эриндерин ошол чуңкурга такап, шыбырай баштады:

– Жерди кезген кумурска, жерди кезген кумурска, эңсегенди айт мага! Жерди кезген кумурска, жерди кезген кумурска, эңсегенди айт мага!

Кум кыбырай түштү да кибиреген кара кумурска бир көрүнүп, кайра коңулуна кирип кетти.

– Айтыштан коркуп атат. Көрдүңбү, аны мастан кемпир дубалаган. Ушундай болорун билгем.

Анын мастан кемпирге алы жетпесин, аны менен күрөшүүдөн эч майнап чыкпасын билип эле турду, андыктан Том колун шилтеди да, жанагы ыргытып жиберген коргол ташты тапса, жакшы болорун ойлоду. Анан ал чымырканып издей баштады. Бирок коргол ташты таппады. Ошондо ал жанагы жашырын жерге кайра келип, мурда коргол ташын ыргытып жиберген жерде турду да, чөнтөгүнөн экинчи коргол ташын алып чыгып, ошол тарапты көздөй ыргытты:

– Тууган тууганды изде! – деди.

Ал коргол таштын түшкөн жерин байкап калды да, чуркаган бойдон издей баштады. Коргол таш же аябай жакын, же аябай алыс түшкөн болушу керек. Том дагы эки жолу ыргытты. Акыркысы оң чыкты: коргол таштар бири-биринен эки кадам аралыкта жаткан экен.

Ошол учурда жапжашыл токойдун четинен оюнчук жез сурнайдын угулар-угулбас үнү чыкты. Том күрмөсү менен шымын чече койду да, ычкырын тартып, жыгылып жаткан жыгачтын артындагы куураган чырпыктарды шилей баштады, ал жактан жебе менен жаа, жыгач кылыч менен жез сурнай алып чыкты да, заматтын ичинде бул буюмдарын кучактаган бойдон көйнөгүн жагжайтып алып, жылаңайлак жүгүрүп жөнөдү. Бир маалда ал бой керген кара жыгачтын астына келди да, жооп катары белги берди, анан бутунун учуна тура калып, өйдө көтөрүлдү да, талдардын аркасындагы дабыштарга кулак салды. Бул анын кыялында шериктерине этият болгула деген ишараты болчу:

– Токтогула, жигиттер! Бу тосмодон мен сурнай тартмайынча, бириң да көрүнбөгүлө!

Токойдун арасынан кудум Томдой жеңил кийинген, ошондой эле куралданган Жо Харпер чыгып келди. Том аны бир сыйра карап алды:

– Токто! Шервуд токоюна менин уруксатымсыз ким кире алат?

– Гисборндук Гай эч кимден уруксат сурабайт. Сен өзүң кимсиң, ушинтип...

– Ушинтип сүйлөгөнүңбү? – деди Том тигинин сөзүн коштоп. Алар китептегидей сүйлөшчү.

– Ушинтип сүйлөгөн кимсиң сен?

– Менби? Мен Робин Гудмун, сендей касташкан жан менин ким экеними эми тааныйт.

– Сен чын эле ошол атактуу каракчысыңбы? Мейли анда, мен сени менен салгылашууга даярмын. Ушу токой жолдорунда жүрүүгө кимдин акысы бар экенин азыр чечебиз. Кол сал!

Болгон куралын жерге коюп, бир гана жыгач кылычтарын алып, экөө биринин бутун бириникине тийгизип турду да, анан эрөөлдүн бүт эрежелерине жараша кылычтарын «эки ирет өйдө, эки ирет төмөн жаңсап», чындап эле жекеме-жеке чыгышты. Ошол маалда Том мындай деди:

– Иштин жайын билсең, эми батыраак башта!

Эрөөлдү алар ушундай күү менен баштады, тез эле күйүгүп, кара терге түшүп чыгышты. Акырында Том кыйкырды:

– Жыгыл! Жыгылбайсыңбы! Эмнеге жыгылбайсың?

– Жыгылбайм! Өзүң жыгылбайсыңбы? Жараатты сен көбүрөөк алдың го.

– Кеп жараатта эмес. Китепте жазылбагандан кийин мен жыгылбайм. Китепте минтип айтылган: «Ошондо ал артына керилип туруп Гисборндук байкуш Гайды чаап өлтүргөн». Сен нары карап турушуң керек, ошондо мен сени аркаңан чабам.

Китеп деген китеп, аны менен талашканга болбойт. Ошол себептен Жо Харпер жонун тосуп берди да, бир чапкандан кийин жыгылып түштү.

– Болуптур, – деди Жо туруп келип. – Эми мен сени өлтүрөйүн. Антпесе адилетсиз болуп калат.

– Эчтеке болбойт. Китепте андай айтылган эмес.

– Э, койчу, айбан болбо, мунуң айбанчылык эмей эмне?

– Мейли, Жо, сен кечил Тэк же тегирменчинин уулу болуп, мени союл менен ур же мен Ноттингем шерифи болоюн, сен болсо Робин Гуд болуп, мени өлтүр.

Алар бул тыянакка макул болуп, айтылган эрдиктин баарын ишке ашырды. Анан Том кайрадан Робин Гуд болуп, андан кийин чыккынчы кечил аял анын кансырап жатканын көрүп, жаратын таңбай койду. Эң соңунда Жо жолбашчысы жок каракчылардын тобун элестетип, бакырып ыйлап, аны нары сүйрөп барды да, алдан тайып бараткан колдоруна жаа менен жебесин карматты. Ошондо Том минти:

– Бул ок каякка барып түшсө, кайран Робин Гудду ошол жерге алып барып, көгөргөн талдын түбүнө көмгүлө.

Анан жааны тартып, жебесин коё берди да, өзү чалкасынан түштү. Чалкан чакпаганда, ал тура качкандын ордуна өлүктөй суналып, көпкө жата бермек. Балдар кийинип, куралдарын бекитип, дүйнөдө эми каракчылар жоголду деп кайгырып, жок кылганыбыз үчүн азыркы цивилизация эми бизге кантип сый-урмат көрсөтөт болду экен деп кыялданып үйлөрүнө жөнөдү. Алар өмүр бою Кошмо Штаттарда президент болгондон көрө, бир жыл болсо да, Шервуд токоюнда каракчы болгонубуз оң турбайбы деп сыймыктанып келатышты.

9. Көрүстөндөгү киши өлтүрүү

Демейдегидей эле, Том менен Сид экөөнү ал күнү кечки саат тогуз жарымда уктоого жаткырышты. Жатарда алар кудайга сыйынып, Сид ошол замат уктап

калды. Том уктабастан чыдамсыздык менен бир белгини толкунданып күтүп жаткан. Анын ою боюнча, таң атайын деп калган сыяктуу. Тыңшаса, саат араң түнкү онду урганы угулду. Ай, ушу күттүргөнү ай! Ооналактап нары-бери оодарылгысы келди, бирок Сид ойгонуп кетеби деп чочуду. Караңгыда көздөрүн аландатып, унчукпай жатты. Анын тынчы кетип, тунжураган тымтырстык кучагына ороду. Секинден бул тымтырстан угулар-угулбас, эптеп эле байкалган дабыш чыгып жатты. Сааттын жебеси дагы чыкылдап турду. Эски устундар акырын кычырай берди. Тепкичтер кичинеден кыйчылдады. Үйдүн ээси кыдырып жүрсө керек. Полли таеженин бир калыпта, акырын тарткан коңуругу угулуп жатты. Ал аз келгенсип, чегиртке дагы кулак-мээни жеп чырылдайт, анын каякта экени машаякка да белгисиз. Анан дубал, керебеттин бет маңдайында жөрмөлөп жүргөн коңуздуң карасанатай дыңылдаганы анын денесин дүркүрөттү, бул деген жакында үйдөн бирөө жарымынын өлөрүн билдирет. Анан түнкү сыдырымда каяктан келгени белгисиз бир ит улуп кирди, андан нарагыраактан дагы бир ит акырын улуганга кошулду. Томдун тынчы кетип, абдан кыйналды. Убакыт өтпөй, биротоло токтоп калган окшойт деп жатып, ал бир кезде үргүлөп кетти. Сааттын жебеси он бир жолу какты, бирок Том аны уккан жок. Түшүнө бир нерселер кирип, ага муңдуу мыёологон добуш аралашты. Кошуна үйдүн терезеси тыкылдаганда, Том ойгонуп кетти.

– Мыш, балакет баскыр! – деген үн менен сарайдын дубалына тийип быркыраган бош шишенин дабышынан анын уйкусу биротоло качты.

Бир пастан кийин ал айнектен сыртка чыкты да, коңшу тамдын шыйпаны менен этияттап жылып жөнөдү. Баратып ал эки жолу секин мыёолоп койду, анан агылдын чатырына, андан соң жерге секирип түштү. Ал жерде Хеклберри Финн өлүк мышыгы менен туруптур. Балдар жолго чыгып, караңгыда көрүнбөй калышты. Жарым сааттан кийин алар мүрзөнүн короосунун аркасында тизеге тирелген көк чөптү аралап баратышты.

Мүрзө эски болчу, андайлар Батыш штаттарда жайнайт. Шаардан бир жарым чакырым алыстыкта мүрзөлөр дөң-дөң болуп созулуп жатчу. Ал эски жыгач кашаа менен тосулуп, кашаанын айрым жерлери ичине, айрым жерлери сыртына кыйшайып турчу, бир да жери түз эмес эле. Көрүстөндү бүт чөп, куурай басып кеткен, эски мүрзөлөрдүн төбөсү оюлуп калган, мүрзөнүн үстүндөгү белги таштардын бири дагы өз ордунда эмес эле, курт жеп, чирип калган тактайлар жантайып эптеп эле турат. «Тигинин унутулбас эстелиги» деп бир кезде тактайдын бетине жазылган чыгар, бирок азыр бир да жазуу түндү мындай кой, жарыкта деле окулбайт.

Мелүүн шамал талдардын бутактарын шуудуратат, ал эми Том болсо, тебелегенибиз үчүн арбактар даттанып жатат деп чочулайт. Балдар жарытып сүйлөшкөн жок, сүйлөшсө дагы шыбырап сүйлөштү, турган жери, түнкү мезгил, мүрзөдөгү тунжураган жымжырттык балдарга жаман таасир калтырды. Алар өздөрү издеген чакан дөбөнү тез эле табышты, көрдөн бир нече кадам алысыраак үч чоң кара жыгачтын артына калкаланып жашынышты. Алар көпкө унчукпай күтүп отурушкансыды. Үкүнүн алыстан угулган үнү гана болбосо, мемиреген жымжырттык. Томдун эсине кайгылуу бир ой келип, аны эптеп сүйлөшүп отуруп унуткусу келди. Ошондуктан, ал минтип күбүрөндү:

– Кандай дейсиң, Хек, биздин биякка келгенибиз үчүн арбактар таарынбас, ээ?

– Мен каяктан билейин. Аябай коркунучтуу, ээ? Коркунучтуу болбой анан...

Жымжырттык көпкө созулду: балдардын ойлогону эле ошол жөнүндө. Анан Том кайра шыбырады:

– Йа, Хек, картаң какбаш сүйлөгөнүбүздү угуп турат болушу керек, ээ? Кандай деп ойлойсуң?

– Сөзсүз угат. Мындайча айтканда, анын арбагы угат.

Том унчукпай калды да, анан мындай деди:

– Андан көрө, мен «Уильямс мырза» десем болмок экен. Мен аны капалантайын деген эмесмин. Элдин баары аны «картаң какбаш» дейт.

– Өлгөн кишилер тууралуу сүйлөрдө абайла, Том.

Эми Томдун таптакыр сүйлөшкүсү келбей калды, алар көпкө чейин унчугушкан жок. Бир пастан кийин Том Хекти ийнинен тартып шыбырады:

– Чиш-ш!

– Сага эмне болду, Том?

– Экөөнүн тең жүрөгү шуу дей түштү, элейип экөө тең бири-бирине жабышты.

– Чишш! Ана дагы чыкты! Сен уккан жоксуңбу?

– Мен...

– Ана! Эми уктуңбу?

– Э-э, Том, ошолор го! Ошолордун өзү. Эмне кылабыз эми?

– Билбейм. Бизди алар көрөт дейсинби?

– Э-э, Том, түнкүсүн алар мышыктан да жакшы көрөт. Андан көрө келбей койсок болмок экен.

– Коркпо. Алар бизге тийбейт болушу керек. Аларга биз эчтеке кылган жокпуз го. Тынч отурсак, балким, алар бизди байкабай калат.

– Коркпой көрөйүнчү, Том, бирок денем бүт калчылдап атат.

– Тыңшасаң!

Балдар дем чыгарбай, тыңшап калышты. Мүрзөнүн наркы четинен аларга чала угулган үн жетти.

– Көрдүңбү тиякта! – деп шыбырады Том. – Ал эмне, йа?

– Ал тозоктун оту. Ой-уй, Том, иттей коркунучтуу экен.

Карайган бир белгисиз сөлөкөттөр карангыда бүлбүлдөгөн шамчыракты термелтип, аларга жакындап келе берди, анын нуру так сыяктуу жерге төгүлүп келатты.

– Бул шайтандар, – деди Хек денеси бүт титиреп. – Эми алар анык көрүндү. Үчөө экен! Том, экөөбүздүн ажалыбыз жетиптир! Сен дуба билесиңби?

– Окуйм, бирок коркпо. Бизге алар тийбейт. «Бизди балээден куткара көр...»

– Чишш!

– Эмне болду сага, Хек?

– Алар адам экен! Жок эле дегенде, бирөө. Тиги Мафф Поттердин үнү.

– Йа, койчу!

– Мен билем го. Кыбыраба. Ал бизди байкабайт? Мас экен. Демейдегидей өлөрчө ичип алса керек, карт аракеч!

– Мейли, мен кыймылдабай отурам. Адашып калды. Дегеле таба албайт, дагы жакындап келатат. Жакындады – ысык. Алыстады – суук. Дагы ысык. Кокуй, күйүп кетер бекен! Мына, туура. Э-э, Хек, мен дагы бирөөнүн үнүн тааныдым, ал инди Жо экен.

– Чын, нак өзү, кашайгырдыкы! Мунуң шайтандан да жаман... Каякка? Эмне кылып жүрөт болду экен?

Үндөрү тып басылды, себеби үч киши көрүстөндүн жанына келип, балдар бекинген жердин жанына токтоду.

– Мына ушул жерде, – деди үчүнчү дабыш. Бир киши шамчыракты өйдө көтөргөндө, анын жарыгынан балдар жаш дарыгер Робинсонду таанып калышты. Поттер менен инди Жо аркан, күрөктөр салынган кол арабаны сүйрөп келишти. Алар көр-жерин жерге түшүрүп, мүрзөнү ача башташты. Дарыгер шамчыракты көрдүн башына коюп, жанагы үч кара жыгачка жакын басып келип, ага далысы менен жөлөнүп, жерге отурду. Колун сунса эле, сөөмөйү менен тигилерди сайып ала тургандай болуп, балдарга ушунчалык жакын отурду.

– Болгула! – деди ал үнүн секин чыгарып. – Азыр ай чыгып калышы мүмкүн.

Бир нерсе деп күңк этип жооп беримиш болуп, Мафф Поттер менен инди Жо экөө каза берди. Көпкө чейин топурак, кум, шагыл ыргыткан күрөктөрдүн шагыраганынан башка, эч дабыш чыккан жок. Дабыш бир түрдүү эле. Акыры жыгачтын үнү чыгып, күрөк табыттын капкагына тийди көрүнөт, дагы бир пастан кийин Поттер менен инди Жо экөөлөп табытты мүрзөдөн алып чыгышты. Алар күрөк менен капкакты ачып, өлүктү чыгарып, аны күп эттирип ыргытып ташташты. Ай булуттан кылайып чыгып, өлүктүн кубарыңкы жүзүн жарык кылып турду. Даяр кол арабага сөөктү салып, үстүн төшөк менен жаап, аны жип менен катуу байлап коюшту. Поттер чөнтөгүнөн килейген бүктөмө бычагын чыгарып, жиптин салаңдаган учун кести да, анан минтти:

– Мына, бардыгы даяр болду, касапчы мырза, дагы бешти чыгарыңыз, антпесеңиз биз бул тарпты ыргытып жиберибиз.

– Азамат, муну менен мына ушинтип гана сүйлөшүү керек! – деди инди Жо.

– Бул эмне дегениңер? – деди дарыгер. – Акчасын алдын ала төлө дединер, мен төлөп бердим го.

– Ооба, бирок сиздин дагы азыраак карызыңыз бар, – деп баштады инди, ордунан козголгон дарыгерге жакындап. – Беш жыл мурун мен сизден биртике бирдеме сурап барганымда, сиз мени атаңыздын ашканасынан кууп чыккансыз. Ошондо мени жаман ой менен келдиң дегенсиңер. Анан мен жүз жыл болсо да, акыры өч алам дегенимде, атаң мени селсаяктай кылып камакка отургузган. Анын баарын унутту дейсизби? Менин каным бекеринен инди эмес. Эми минтип, келме кезек дегендей, колго бир түшкөндө, оңой эле кутулам дейсизби?

Ал дарыгерге колун кезеди. Ошондо дарыгер жүз талаштыра тартып жиберди эле, инди ала салып барып жерге кулады. Поттер бычагын колунан түшүрүп жиберди да, дарыгерге кыйкырды:

– Эй, шеригиме тийбеңиз!

Анан дарыгер экөө чөптүн үстүн тебелеп, такалары менен жерди оюп жакалаша кетти. Инди Жо тура калды. Жини кайнап чыдабай, көздөрү канталап, жерден Мафф Поттердин бычагын ала койду да, бүкчүндөгөн бойдон ыңгайын таап, жакалашып жаткандардын жанында мышыктай болуп аңдып турду. Бул арада жаш

дарыгер Поттерди колунан жулкунуп чыгып, Уильямстын көрүнөн бир оор тактаны ала койду да, Мафф Поттерди көмөлөтө чапты, дал ошол маалда аргын бычагын сабына чейин дарыгердин төшүнө матырып алды. Ал тамтандап, каны чууруган бойдон Поттердин үстүнө кулап түштү. Ошол учурда айдын бетин булут басып, коркуп, караңгыда жол таппай чуркап бараткан балдарга бул каргашаны көргөзбөй жаап калды. Ай булуттун арасынан чыкканда, инди Жо жерде солоюп жаткан эки кишинин ортосунда делдейип аларды карап турган эле. Дарыгер бир нерсе деп булдуруктап, эки ирет дем чыгаргандай болду да, анан тык токтоду.

– Мына эми эсептештик, шайтан алгырдыкы, – деди инди. Эми ал өлүктү тоногонго кирди. Анан каргашалуу бычакты Поттердин ачык жаткан оң алаканына карматып, сынган табыттын үстүнө отурду. Бир аз убакыт өттү, Поттер кыбырап онтоду. Колундагы бычакты мыкчый кармап, бет алдына жакындатып, акшыйып бир карап алды да, анан селт этип, колундагыны ыргытып жиберди. Өйдө болуп, өлүктү өзүнөн нары түртүп салды да, эмне болгонун түшүнбөй, туш тарабына элендеп, анан Жону көрдү.

– Тобо-о, эмне болуп кетти, йа? – деп собол узатты ал.

– Жаман иш болду, – деди Жо кымырабай. – Эмне үчүн минттиң?

– Эмнени? Жок, муну мен кылган жокмун!

– Болду эми! Билип алгын, бул дөөдүрөгөнүң сени бары бир калкалай албайт.

Поттер титиреп, өңү-башы бузулуп кетти.

– Соолугуп кетемби десе. Бүгүн эмнеге ичтим десең! Дал башым зыңкылдайт, биякка келаткандан да жаман. Айтчы, Жо, чыныңды айтчы мага, дос, чын эле муну мен өлтүрдүмбү, йа? Башым зыңкылдайт, эчтеке эсте жок. Жо, мен минтейин деген эмесмин, кудай акы, мен мындай кылайын деген эмесмин, Жо. Айтчы мага, деги эмне болуп кетти, Жо? О кокуй, эмне деген каргаша, жапжаш, колунан баары келип турган жигитти өлтүрүп койдумбу?

– Экөөң урушуп кеттиң, анан ал сени тактай менен бир урду. Сен томолонуп түштүң, анан ыргып тура калдың да, аз жерден тамтандап кулап кете жаздадың. Ошондо сен бычакты ала коюп, тигил сени дагы ура турган болгондо, малып алдың. Андан кийин экөөң тең жыгылдыңар, ошентип өлүктөй солоюп жаттыңар...

– Ий, кокуй ай, эмне кылганымы өзүм да билбейм. Чын эле ошондой болсо, мындан көрө жашабай эле койгонум оң. Баарын кылган араң, мээм да жукарып калса керек. Колума эч качан бычак алчу эмес элем. Канча уруштум, бычакка колум тийген эмес. Кимден сурасаң да айтат. Жо, эч кимге айтпа, ээ! Убада берчи, сен жакшы жигитсиң го, Жо. Мен сени дайыма жакшы көрчү элем го, сага дайыма болушчу элем, билесиңби? Кантип эле эсиңен чыгарасың? Сен айтпайсың да ээ, Жо? Андан кийин байкуш бүкчүйүп, колун куушуруп, киши өлтүргөндүн астына жыгылды.

– Ооба, сен мага дайыма ак ниетте болдуң, эми мен да сага ошондой мамиле кылам. Буга мен убада берем.

– Жо, сен периштесиң. Канча жашасам, сага ошончо сыйынып, өмүр бою жакшылыгыңды унутпайм, – Поттер ыйлап жиберди.

– Болду эми, кой, жетишет. Азыр ыйлап отурчу мезгил эмес. Сен бу тарап менен кет, мен болсо, тиги тарап менен кетейин. Бол эми, кыймылда, артыңдан эч из калтырба.

Поттер адегенде тез басты да, анан катуу чуркап жөнөдү. Аргын бир топко чейин анын артынан тиктеп турду. Анан ичинен күнгүрөндү:

– Башка жеп, чын эле эси ооп калган болсо же ушул кейпиндей чын эле мас болсо, анда ал бычагын унутуп койду, эстеген күндө да бычагын алганы көрүстөнгө жалгыз келгенден чочуйт, мунун коёндукундай да жүрөгү жок.

Бир топтон кийин өлгөн дарыгерди, төшөктүн ичиндеги сөөктү, ачык калган табытты, төбөсү ачылган көрдү жалгыз гана ай көрүп турду. Айлананы кайрадан тунжураган жымжырттык басты.

10. Качуу

Корккон балдар антигип, шаарды карай шашып-бушуп чуркап баратышты. Бирөө артынан кууп келаткансып, алар кээде артын кылчактап карап коюшат. Караңгыда астынан көрүнгөн ар бир дүмүрдү адам экен деп чоочуп, корккондон делдейе түшүшөт. Шаарчанын четиндеги үйлөрдүн жанынан өтүп баратканда, уйкасу бузулган сергек иттердин үргөнү күчөп, алар ого бетер жан талашты.

– Эң кур дегенде булгаары эшчү жерге жетсек! – деди Том, сөз сүйлөгөн сайын антигип, анан шыбырга өтүп. – Мен чуркай албай калдым.

Жооп бергендин ордуна Хеклберринин антигип бышылдаганы гана угулат, анан алар болгон күчүн чогултуп, эңсеген жерин көздөй учуп жөнөштү. Ал жакка жетери менен ачык эшиктен бирин бири түрткүлөп киришти да, ошонусуна кубанып, антигип, бышылдап, далда жерге бөгүп калышты. Бир аздан кийин эс-учун жыйып, жүрөктөрү ордуна келди. Том шыбырады:

– Хеклберри, эми эмне болор экен, кандай дейсиң, йа?

– Дарыгер Робинсон өлүп калса, анда тигилер дарга асылат.

– Ошондой болот дейсиңби?

– Анан эмне, ошондой эле болот.

Том үн дебей туруп, анан кайра сурады:

– Муну ким айтмак эле? Экөөбүзбү?

– Эмне деп атасың? Ар кандай болушу мүмкүн. Капысынан инди Жо асылбай калсачы? Ал бизди сөзсүз өлтүрөт, бүгүн болбосо, эртең, мында эч шек жок.

– Мен деле ошондой дейм, Хек.

– Жеткире турган болсо, тиги Мафф Поттер жеткирсин. Ал иттей акмак киши, анын үстүнө аракеч. Мас эчтекени сезбейт да.

Том жооп берген жок, ойлонуп турду, бир аздан кийин күбүрөдү:

– Хек, Мафф Поттер эчтеке билбейт. Ал эмнени айтмак эле?

– Эмнеге ал эчтеке билбейт?

– Анткени инди Жо дарыгерди бычак менен сайганда, тигил эс-учун билбей селдейип жаткан. Ал бирдемени көрдү дейсиңби? Же бирдемени билет дейсиңби?

– Чын эле, Том, кудай акы, туура сөз!

– Билесиңби, мунун дагы бир жери бар да? Балким, тигил тактай менен ургандыктан өлгөндүр.

– Андай болушу мүмкүн эмес, Том. Ал ичип алыптыр, көрүнүп эле турбайбы, дегеле соо жүргөн күнү жок. Менин атамды эле карабайсыңбы: ал өлө ичкенде, төбөсүнө чай кайнатсаң да эчтекени билбейт. Өзү деле ошентип айтып келет. Мафф Поттер деле так ошондой, бу турган иш. Соо болгондо, балким, тигинтип катуу урганда, аман калбайт эле го, бирок андайга да барбайт.

Том бир пас дагы ойлонуп турду.

– Хек, сен эч кимге айтпайсыңбы?

– Том, ооз ачпашыбыз керек. Билесиң го, тиги инди шайтан дарга асылбаса, акыр түбү ал бизди жок кылат. Оозунду ачпа! Кел, Том, ооз ачпайбыз деп ант берели, антпесек болбойт.

– Мейли, мен даярмын. Ошентели, кел, кол кармашып, ант берели...

– Андай эмес. Ал майда-чуйда иштерге, өзгөчө кыздарга ант бергенге гана жарайт. Билесиң, алар улам ушактай берет го, колго түштү дегиче, бүт далдырап айтып коёт. Бул болсо, олуттуу иш да, аны жазыш керек. Болгондо да кан менен жазыш керек.

Бул ойду Том чын дили менен колдоду. Баары каймана, сырдуу жана сүрдүү өттү: карангы түн, ант берүү, айлана-чөйрө – бүт бардыгы бири-бирине келишип турду. Том айдын жарыгына чагылышып турган кызыл карагайдын чамындысын таап, чөнтөгүнөн бир үзүм жошону алып чыкты да, анан атайлап жарык ага тийип тургандай кармап, жоон тамганы жазганда тилин тиштеп, ичкесин жазганда тилин чыгарып, мындай саптарды чиймеледи:

Хек Фин менен Том Сойер бул иш жөнүндө сөз чыгарбоого ант берет. Кимдир-бирөөнө айтып же бир ооз сөз эле жазсак, анда турган жерибизден өлүп калалы.

Хеклберри Томдун минтип заматта жаза койгонуна жана сөзмөрдүгүнө чын ыкластан сүйүндү. Ал дароо жакасынан төөнөгүчүн алып, сөөмөйүн сая турган болду эле, бирок Том аны токтотту:

– Токто, мунуң жарабайт. Жез төөнөгүч экен. Балким, мында жез уу бардыр.

– Ал эмне дегениң?

– Ал уу. Анын бир тамчысын эле жутуп көрчү, анан билесиң эмне экенин.

Том оролгон жиптен бир ийне чыгарды, анан алардын ар бири баш бармагын сайып канатты да, бирден тамчы кан сыгып алды. Кыйналып отуруп бармагынан кан чыгаргандан кийин Том айласын таап, өз атынын баш тамгасын чыпалагы менен жазды. Анан ал Хеклберриге Х менен Ф кандайча жазыларын көрсөттү, ошентип иш да бүттү.

Ырымдап, дубалап, чамындыны дубалдын түбүнө көмүп коюшту, ошону менен экөөнүн тили кишенге оролуп, ачкычы кол жеткис жерге бекитилди десе болот. Дал ошол маалда бир караан бузук имараттын бир учундагы аңырайган жылчыктан жылт эткендей болду, аны балдар байкабады.

– Том, – деп шыбырады Хеклберри, дайыма тилибизди тишибизге бекитип жүргөнгө мунун жардамы барбы?

– Бар да. Бирок баары бир оозду ачпашыбыз керек. Антпесек жаныбыз соо калбайт, билдиңби?

– Туура, мен деле ошондой дейм да.

Том көпкө чейин ага бир нерсени шыбырады. Бир кезде так жанынан, он чакты кадам нараактан ит үрүп кирди. Балдар чочуп кетип, бири-бирине жабышып калды.

– Бул кимге үрдү? – деди Хек энтиге шыбырап. – Билбейм, тешиктен шыкааласаң, бол тез!

– Жок, мени коюп, өзүң шыкаалачы, Том!

– Койчу, шыкаалай албайм, эч карай албайм, Хек!

– Карабайсыңбы эми! Карачы, кайра үрө баштады.

– Кудайга шүгүр, – Том шыбырады. – Мен үнүнөн тааныдым, бу Харбисондун ити.

– Анда жакшы экен, жүрөгүм түшүп калбадыбы, Том, бир жолбун ит экен дегем.

Ит кайра үрдү. Балдардын жүрөгү дагы түштү.

– Кокуй, бу жанагы ит эмес! – деп шыбырады Хеклберри. – Карачы, Том!

Томдун бүт денеси титиреп, бул ирет ага макул болду да, тешиктен карап, акырын шыбырады:

– Йа, Хек, бу жолбун ит экен!

– Бол тез! Том, бачым! Ал кимге үрүп жатат?

– Бизге үрсө керек. Биз анын ордуна минтип катар отуруп алыштырбыз.

– И-ий, Том, ишибиз чатак. Бардыгы түшүнүктүү, эмне болорумду да билип турам! Менин күнөөм аябай көп.

– Мен да оңбой калайын! Мектептен качып, болбогон жосунду чыгара бергендин кесепети ушу экен да. Тырышсам эле мен Сидден кем эмес болот элем, ошого мойнум жар бербей койбодубу. Ушу жолу эптеп аман-эсен кутулсам, көрөсүң, мени жекшемби мектебинен сүйрөп чыгара албай каласыңар, – деп Том акырын шолоктоп ыйлаганга кирди.

– Сен эмне жаман жүрдүң беле? – артынан Хеклберри да балбалактап ыйлап жиберди. – Бу эмне дегениң, Том Сойер? Мага салыштырмалуу сен периштесиң го. Йа, кудай, эң кур дегенде сенин жарымыңдай жакшы болсомчу!

Том бир кезде боздоп ыйлаганын токтотуп шыбырады:

– Көрдүңбү, Хек! Ал тескери карап отурат?

Хек карап алып, сүйүнүп кетти.

– Ооба, чын эле тескери карап отурат! Мурун кандай отурду эле?

– Мурун деле ушундай отурган. Мен акмак болсо, муну байкабаптырмын. Мына, эми жакшы болду, көрдүңбү? Бирок бу кимге үрүп атат деги?

Ит үрбөй калды. Том тыңшап калды.

– Чишш! Бу эмне, йа? – деп шыбырады ал.

– Чочконун коркулдаганы окшойт. Жок-жок, Том, бирөө коңурук тартып аткандай го.

– Туура, коңурук тартып атат. Бу каякта, Хек?

– Менин оюмча, тиякта, тээ тиги четте окшойт. Кыскасы, ошояктан чыккансыйт. Атам кээде чочколор менен ошоякка жатып калчу. Ал коңурук тартканда, кудай анын

бетин нары кыл, уйкананын чатырын каңтарып сала тургансыйт. Эми ал биздин шаарчага келбейт болуш керек.

Эмне болсо да көрөлү деп балдар кызыгып калды.

– Хек, коркпосоң, жүр көрөлү.

– Эмнегедир бутум тартпай турат, Том. Капысынан бу инди Жо болуп калсачы?

Том чочулады. Бирок балалык кызыгуу азгырды көрүнөт, эгер коңурук басылса эле, кайра безмек болуп убадалашты. Ошентип, алар уктап жаткан кишини карай буттарынын учу менен басып жөнөдү. Том алдыда, Хек артында. Төрт-беш кадам жетейин деп калганда Том бир жыгачты карсылдатып, сындыра басып алды. Уктап жаткан киши күңгүрөнүп, бери карай оодарыла бергенде, айдын жарыгы анын бетине тийди. Бул Мафф Поттер болчу. Ал кыймылдай бергенде, балдардын жүрөгү түшүп, үмүттөрү үзүлдү. Бир маалда корккондору басылып, алар бутунун учу менен жылып, чала бузук дубалдын артына өтүштү да, коштошордо бир аз сүйлөшүп алалы деп жакын жерге кайра токтошту. Ал жактан да иттин уңулдап улуганы чыкты. Артын караса, бир ит Мафф Поттерден бир-эки кадам алыстыкта тумшугун ага буруп, асманды карап алып, улуп жаткан экен.

– Йа, кудай жалгагыр! Бул тигиге улуп атыптыр! – деди балдар тең жарыша.

– Э-э, Том, эки апта мурун бир жолбун ит түн ортосунда Жонни Миллердин үйүнүн адына келип улуптур дейт, ошол эле күнү кечинде сырттагы дубалына бир чегиртке конуп алып чырылдаптыр дейт, бирок ушу күнгө чейин алардан эч кимиси өлбөптүр го.

– Ооба, билем. Өлбөсө эле эмне экен? Билесинби, Греси Миллер дал ошол ишембиде ашканасындагы очокко тайып жыгылып, катуу күйбөдү беле?

– Бирок өлгөн жок да. Өлбөй эле ал айыгып келатпайбы.

– Көрөсүң го, анын иши начар, баары бир өлөт, ал эмес Мафф Поттер да өлөт. Кара түстүүлөр ушундай дейт, мындайды алар жакшы билет.

Анан алар терең ойго батып ажырашты. Том жаткан бөлмөсүнүн терезесинен киргенде, таң сүрүп калган эле. Дабышын чыгарбай чечинди да, бүгүнкү окуяны эч ким билбей калганына абдан сүйүнүп уктап калды. Секин коңурук тарткансып жаткан Сиддин бир сааттан бери ойгоо жатканын ал байкаган жок.

Том ойгонсо, Сид небак кийинип, кетип калыптыр. Үйгө түшкөн күндүн нурунан, анан жумшак соккон керимселден улам шашке болуп калганын билсе болор эле. Том таңгалды. Эмнеге аны эч ким ойготкон жок, демейдегидей асылган жок? Бул ой ар кандай шектенүүнү туудурду. Ал бир заматта кийинип, уйкусурап алы кетип, уйкусу канбай ылдый түшүп келди. Үйдөгүлөр дале дасторкондун тегерегинде отурган экен, бирок нанүштөсүн ичип бүтүшүптүр. Эч кимиси аны жемелеген жок, бардыгы тең байкамаксан болду. Дасторкондо жымжырттык өкүм сүрүп, баарынын кабагы бүркөк, муну көрүп, Томдун жүрөгү шуу дей түштү. Том шайыр түрүн көрсөтүп, ордуна келип отурду, бирок анысы жан далбастык эле, эч ким ага унчуккан жок, күлгөн да жок, өзүнүн да көңүлү жайында эмес эле, ал эч нерсе дебеди.

Нанүштөдөн кийин аны таежеси чакырды, кичине уруп, ошону менен тим болот деп Том сүйүнүп кетти, бирок, көрсө, иш андан чатак экен. Карыганда мени кыйнаганыңа кантип чыдайм деп ыйлактады таежеси, мындан нары да оюңа келгенин кыла бер, өзүнүн түбүңө өзүң жетип, карыган таежеңди ажалдан мурун өлтүрүп ал, сени тарбиялайм дегеним менен баары бир колумдан келбейт окшойт, экинчи далалат да кылбайм деп какшанды. Бул Томго келтектен да катуу тийди, жүрөгү денесинен да

катуу ооруду. Том ыйлады, кечирим сурады, адептүү болом деп карганды, акыры таежеси Томду коё берди, бирок ал өзүнүн толук кечирилбегенин, өзүнүн ишенимден чыкканын түшүндү.

Таежесинен чыкканда ушунчалык кайгылуу, ушунчалык өңү суз эле, Сидден өч алганга да дити тарткан жок. Сид, көрсө, арткы эшиктен бекер эле уурданып качыптыр. Том мектепке бутун зорго сүйрөп, кабагы бүркөк жана каардуу келди. Кечээ Жо Харпер менен сабактан кетип калгандыгы үчүн жазасын алды го, кайгыга басылган кишидей ал бул сыяктуу майда-барат жазаны кенебейт деле, сабаса дагы камырабай туруп берди. Анан ордуна кайра келип, чыканагын таянып отурду. Кайгысы аябай көп, азапты аябай тарткан кишидей кайгылуу бойдон дубалды тиктеп отурду. Чыканагынын астында бир катуу нерсе жаткан эле. Бир топ убакыт өттү, ал үшкүрүнүп секин козголду да, ошол нерсени алды. Кагазга оролгон экен. Том аны ачып карады. Деми кыстыгып, узакка созулган оор үшкүрүгү угулду. Анын жүрөгү сыгылды. Бул жанагы тулганын жез бурамасы экен.

Багы жокко дагы жок деген ушул.

11. Элдик сот

Шаарчаны түшкө маал дүрбөлөң кабар каптады. Ал ооздон оозго өтүп, ушакчылардын биринен экинчисине, бир үйдөн экинчисине көчүп отуруп, мындайда ошол кездеги элдин түшүнө да кирбеген телеграфтын муктаждыгы деле болбой калды. Кабар шаарчанын булуң-бурчуна желдей жетти. Мугалим да окуучуларды сабактын жарымынан эле таратып жиберди, андай болбогондо, анын жоругуна бүт эл таңгалмак.

Тигил өлгөн кишинин жанынан кан болгон бычак табылыптыр, эл айткандай, бирөөлөр ал Мафф Поттердин макиси экенин тааныптыр. Түнкү саат экилерде үйүнө кеч кайткан шаардыктардын бирөөсү Мафф Поттердин арыкта жуунуп турганын көргөн имиш, анан Поттер дабыш угар замат буту жерге тийбей качкан экен деп кеп кылышты. Анын жуунганы өзгөчө шек туудурат, себеби Поттер дегеле жуунган жан эмес эле. Шаарды бүт тинтип чыгышыптыр, бирок киши өлтүргөндү таппай коюшуптур дешти (шаардыктардын далилди издеп отурбай эле, дароо тыянак чыгарып коймой өнөрү бар). Ат минген куралчандарды туш тарапка чапкылатып, киши өлтүргөн адамды түнгө жетпей кармайбыз деп шериф да ишендирди.

Шаарчанын эли бүт мүрзөнү карай агылды. Том да өз кайгысын унутуп, эл менен чогуу жөнөдү: ал жакка кызыкканынан барган жок, бөлөк жак болсо, ал миң эсе кызыгып барат болчу, ойдо жоктон эле элди эрчип барып калды. Көңүлү тартпаган жерге жеткенде, ал топтун арасынан кысылып өтүп, тигил үшүн алган нерсени көрдү. Ага бул жерде болгонунан бери жүз жыл өткөндөй туюлду. Бирөө колун чымчыганынан артын караса, Хеклберри экен. Экөө тең дароо артка бурулуп кетти, алар бири-бирин тиктеп калганын бирөө жарым көргөн жокпу деп чочушту. Бирок топураган эл тигил коркунучтуу көрүнүштөн көзүн албай, бакылдашып жатты.

- Байкуш ай! Кайран жигит!
- Бул өлүк уурдагандарга сабак болот!
- Мафф Поттерди кармаса, дарга асат!

Бардыгынын ою келип, мына ушуга токтоду, анан дин кишиси мындай деди:

– Бу кудайдын буйругу, кудайдын амири менен болгон иш.

Томдун бүткөн бою титиреп кетти, себеби ал инди Жонун кубарган жүзүн көрө калган эле. Ошол маалда жайнаган эл козголуп, түртүшүп дуулдап калды:

– Ошол экен! Ошол экен! Ана, өзү келатат!

– Ким? Ким? – деп сурады жыйырмага жакыны.

– Мафф Поттер!

– Карагылачы, токтоду! Бери бурулду! Аны качырбагыла!

Томдун дал үстүндө, талдын бутагында отургандар анын кача турган ою жок, бирок аябай кабатыр болуп, уялып жатканын билдиришти.

– Жүзү кара шайтан десе! – деди жакын тургандардын бирөө: – Кыларын кылып коюп, эми көрөйүн деп келген экен да, биерге эл чогулуп калганын билбесе керек.

Эл четтей берип, жол бошотту, шериф Поттерди колунан алды да, шаңдуу түр менен жетелеп жөнөдү. Шордуунун үрөйү качып, көздөрү алаңдап, жүрөгүнүн үшү кетип корккону көрүнүп турду. Аны өлүктүн жанына жетелеп келгенде, бүт денеси титиреп чыкты, ал колдору менен бетин жаап боздоп жиберди:

– Муну мен кылган жокмун, туугандар, өлүп кетейин, мен кылган жокмун.

– Сенден ким кылды деп сурап атат? – деп кыйкырды бирөө.

Айтылган сөз жүрөгүнө таамай тийгендей болду. Поттер көзүн ачып, жалооруп, эч үмүтсүз башын көтөрдү. Ал инди Жону көрүп, бакырып жиберди:

– Йа, инди Жо, сен мага убада бербедиң беле: эч качан...

– Бу бычак сиздикиби? – деп шериф анын бычагын астына ыргытты.

Поттерди кармап калып, жерге сүйөп отургуза койбогондо, ал кулап кетмек. Анан Поттер:

– Бирөө мага келип, аны издеп таппасаң болбойт дегенсиди, – деп калчылдай түштү да, жеңилгенин мойнуна алгансып, колун акырын жаңсады.

– Айт, Жо, айткын буларга! Эми унчукпагандан кажет жок.

Хек менен Том коркконунан сөз сүйлөй албай, көздөрү алаңдап, тигил кандим болгон калпычы окуяны камырабастан айтып бергенин угуп турушту. Алар көк асмандан азыр эле чагылган түшүп, анын дал төбөсүнө тийеби деп күтүштү, бирок эмнеге антпегенине аң-таң калышты. Инди Жо кебин аяктап, жанагысындай эле билинбей эсен-соо калганын көргөндө, алар антын бузуп, инди сатып жиберген бейкүнөө байкуштун жанын арачалап калууга ниеттенип барып токтошту, себеби жүзүкара Жонун шайтанга сатылып кеткени, шайтандын ишине кийлигишүү акыры биздин да түбүбүзгө жетет деп ойлошту.

– Эмнеге качып кетпедиң? Биерге эмнеге келдиң? – деп сурады бирөө.

– Качканга айлам жок... эч болбой калды, – деп онтолоду Поттер. – Качайын дегем, бирок негедир ушуерге эле бутум тартып туруп алды, – деп дагы боздоп ыйлап жиберди.

Инди Жо бир канча убактан кийин тергөөдө камырабай ант берип, мурунку айткандарын дагы бекемдеди, балдар болсо күндүн дале күркүрөбөгөнүн, чагылгандын чартылдабаганын көрүп, тигил жанын шайтанга сатып жибергенине эми толук ишеништи. Алар үчүн инди Жо эми дүйнөдөгү эң каардуу, эң шумпай адам көрүнүп,

аны таңгала карап турушту. Шарты келсе, түндөп муну аңдыйлы, анын ээси чуулгандуу шайтанды эң кур дегенде бир көрүп алалы деп ойлошту алар ичинде.

Инди Жо өлгөн кишинин сөөгүн арабага жүктөшүп жатты. Бир кезде тегеректеп тиктеп тургандар өлүктүн жарасынан кан агып кетти деп шыбырады. Балдар дал ушул жагдай чыныгы киши өлтүргөндү аныктайт деп күткөн эле, бирок бул саамда да алардын ойлогону ишке ашкан жок, себеби шаарчанын айрым адамдары минтип жиберди:

– Кан чыккан маалда өлүк Мафф Поттерден үч кадам алыс болчу.

Бул коркунучтуу сыр менен уятынын азабы жети күн бою Томго уйку бербеди, бир күнү нанүштөдө Сид минтти:

– Том, сен чыйпылыктап, кобуранып сүйлөп, түн ортосуна чейин уйку бербей турган болдуң да.

Томдун өңү өзгөрүп, шылкыйып калды.

– Бу жакшы адат эмес, – деп сүрдүү сурады Полли таеже. – Оюңда эмне бар, Том?

– Эчтеке деле жок, – бирок колдору калтырап, ал кофесин төгүп алды.

– Каяктагы бир немелерди дөөрүйсүң, – деди Сид. – Кечээ түндө «Тигине кан, мына кан, ушундай!» деп кыйкырып аттың. Улам-улам эле ошенте бердиң. Андан кийин: «Мени кыйнабагылачы, мен бүт айтып берем!» дей бердиң, ал эмнең? Айтчы, аның эмне?

Томдун бут алдындагынын баары жылып кеткенсиди. Кандай болору белгисиз эле, бирок бактысына Полли таежеси көп кабатырланбай, эмнеге экенин да сурабай, Томго болушту:

– Анан эмне кылсын, байкуш? Балекеттин баары тигинин кесепети! Менин да түшүмө күндө ошолор кирчү болуп алды. Кээде түшүмдө ал байкушту мен өлтүрүп аткан болом.

Мэри дагы ошондой болуп жатканын айтты эле, ошондон кийин Сиддин көңүлү анча-мынча жай алгансыды. Том андан алысыраак болууну ойлоду да, бир апта тишим ооруйт деп, жатарда жаагын таңып алчу болду. Түндөп Сид уктабай аны аңдып жүргөнүн Том ойлогон жок. Сид бирде тигинин оромолун чечип салып, өзү чыканагына таянып, бир топко чейин тыңшап жатат, анан кайра мурункудай кылып байлап коёт.

Секинден Томдун чочуганы басылып, тиш оорусун улам кайталагандан тажап, эми өнөрүн өзгөрттү. Сид Томдун жөндөн-жөн жөөлүгөн сөздөрүнөн бир нерсени баамдаса дагы, аны бүт ичинде сактады.

Томдун чогуу окуган жолдоштору өлгөн мышыктын үстүнөн тергөө жүргүзүү оюндарын эч токтотпой, тигил окуяны ага эч унуттурбай турган болду. Мурун бүт жаңы оюндардын башында өзү жүрүүнү эңсечү дарты бар эле, эми тергөөчү болуп Том бир да жолу ойнобогонун Сид байкап эле турду. Андан бөлөк Томду күбө болгун десе дагы, ал качып туруп алганын байкады. Мунусу таңгалыштуу эле. Ал эле эмес, тергөө жүргүзүү оюндарынан башкалардан да оолактап, колунан келишинче качып жүргөнүн да баамдады. Сид айран болду, бирок эч нерсе деген жок. Акырындап ошол оюндар эскирип, Том эми оңуп эле калды.

Ошол оор мезгилде күнүгө же күн алыстан Том убакыт таап, камактын темир торлуу терезесине барып, «киши өлтүргөнгө» колунан келген тамакты уурданып берип

жүрдү. Камак шаарчанын четиндеги саздак жерде кыштан курулган кичинекей үйдө болчу, анын кароолчусу да жок эле, көбүнчө ээн турчу. Ошентип, оокат жеткиргени гана Томдун көңүлүн кадимкидей көтөрүп жүрдү. Көрүстөндөн өлүк уурдаганы үчүн шаарчадагылардын инди Жону кара майга оонатып, куштун жүнүнөн себелеп туруп, кол арабага жүктөп сүйрөгүлөрү келди, бирок Жодон абдан коркконунан каалоочулар табылбады, акыры ал ой да унутулду. Жо аябай сак киши болчу, ошондуктан ал тергөөдө эки жолу тең өлүк уурдаганы тууралуу сөз айтпай, андан кийинки окуя жөнүндө гана баштап сүйлөдү. Шаарчадагылар аны убактылуу сотко тартпай турганы эле оң го деп ойлошту.

12. Дары ичүүдө

Том дагы бир татаал түйшүккө батып, мурунку кайгылуу сырын эстен чыгарып койду. Анын себеби Бекки Тетчердин мектепке биротоло келбей калганында болчу. Бир нече күн бою Том да каадаланып, кызды дегеле унутуп койгондой болуп жүрдү, бирок чыдабай кетти. Ал өзүн ушунчалык бактысыз сезип, кечинде Беккинин үйүнүн алдында жөн эле нары-бери басып жүрө берди. Кыз сыркоолоп жаткан. Ал өлүп калсачы! Бул оюнан өзү да чоочуп кетти. Эми аны салгылашуу оюну дагы, ал эмес деңиз каракчылыгы дагы дегеле кызыктырбай калды. Жашоонун кумары качып, аны жалаң эле өкүнүч ээледі. Ал темир карсканды таягы менен кошо ыргытып жиберди, ага эми алардын кызыгы деле жок болчу. Полли таеже кабатырлана баштады. Томго дары-дармектердин түрүн берип көрдү. Полли таеже жалпы баары ичип жүргөн, өзгөчө жаңы дарыларга, ден-соолукту чыңдоонун жаңы ыкмаларына өтө дилгир адам эле. Кээде ал аша чаап да кетчү. Бул жагынан караганда, ал жаңы бир нерсе чыгары менен, аны дароо колдонуп жибергиси келчү. Өзү аны эзели ичпейт, себеби өзү дегеле ооруган эмес, ким колуна илинсе, ошону баса калчу. Ал ден-соолукка тиешелүү журналдарга жана френологдордун⁴ жалган китепчелерине жазылчу да, ошол журнал менен китепчелерде жазылган шырылдаган калпты окумайын жаны жай алчу эмес. Үйдүн ичин кандайча шамалдатыш керек, кантип жатып, эртең менен кантип туруш керек, эмнени жеп, эмнени ичиш керек, канча убакыт сейилдеш керек, кантип көңүл көтөрүш керек, кийимдин кандайын кийиш керек. Өткөн айда эле жазылган кеңешке медициналык журналдар бул айда кайра өздөрү каршы чыгып жатканын билбей, Полли таеже ушул обу жок нерселерди бүт инжил акыйкатындай эле кабыл алчу. Ал өзү баёо, ачык күндөй таза эле, ошол себептен ал амалкөйлөрдүн тузагына көп түшчү. Ал айлакер журналдарды жана эл арасында кеңири тараган дарылардын баарын чогултуп алчу да, көркөмдөп айтканда, ажалды колуна отургузуп алып, боз атты бастырып жүрчү, тозок болсо аны ээрчип келчү. Мындайча айтканда, кыйналган коңшуларына замзам суусун жеткирип келген дарыгер-периште эместиги анын оюна дагы келчү эмес.

Суу менен дарылоо ошол маалда жаңылык эле, Томдун көңүлү чөгүп, маанайы пас жүргөнү Полли таежеге тим эле өзү түшкөн ооматтай болду. Ал аны күндө таң азандан ойготуп отунканага алып барат да, муздак сууну үстүнө жаба куюп жиберет, анан түрпүдөй будуракай сүргүч менен жышат, анан ным шейшепке ороп, төшөктү калың жаап, аны боргулдана тердегиче жөн коёт. «Денемен сары тер менен кошо жанымы да чыгармай болду го», – дечү муну Том.

⁴ Френолог – адамдын баш сөөгүнө карап мүнөздөмө берүүчү адис.

Бирок ага карабастан бала мурункудан да кайгылуу, кубарыңкы, көңүлсүз болуп баратты. Полли таеже аны ысык сууга дагы жаткызды, бутун кайнак сууга салдырды, чачыраган сууга түшүрдү, сууга терең чөмдүрдү. Баланын кабак-кашы өлүк кишиникиндей эле болуп калды. Анда таежеси суу менен дарылаганга көмөк катары, сулу талканынан даярдалган суюк атала берип, шишикке малаам тарта баштады. Баланы эмес, кумганды карагансып, ал Томду өлчөдү, жалган дарыгердин мүрөгүндөй ичимдигин күнүгө кардына толгончо шыкай берди.

Таежесинин кыйноолоруна Том эми көңүл бурбай деле калды. Полли таежесин дал ошол көңүл коштугу коркутту. Кантип болсо да Томду айыктырыш керек болчу. Ошол маалда кемпир «ооруну басчу дары» тууралуу биринчи ирет эшитип калды да, дароо ал дарыдан толтура алдыртты. Таежеси дарыны карап көрүп, жаны жай алды. Ал оттой гана дуулдаткан суюк дары экен. Таежеси мурунку суу менен айыктырганын да, бөлөк дарыларын да унутуп, анын болгон эле үмүтү эми ушул дарыга байланды. Анысынан Томго бир кичине кашык ууртатып коюп, эмне болор экен деп, укмуш чыдамкайлык менен күтүп отурчу. Акырында көңүлү тынчып, жаны жай алды, себеби Томдун «көңүл коштугу» тез эле жок болду. От бассаң да бала мынчалык жандуу болмок эмес.

Том көп жата бербей, туруп, кыймылдоого дагы мезгил келгенин түшүндү. Мындай абал, балким, көңүлү чөккөн адамга туура келет, бирок анда сезим толкубайт жана бир өңчөй окуялар өтө эле көп болот. Том кутулуунун бир нече жолун издей баштады. Акыры ал «ооруну басчу дары» аябай жакты деп алдап, тынбай эле аны сурай берди. Дарыдан улам сурай берип, таежесин тажатып жиберди көрүнөт, акыры кемпир дарыны өзүң эле иче бер, мага тийбечи деди. Ордунда Сид болгондо, кемпир күмөн санабай эле, чындан ишенип сүйүнөт эле, ал эми Томдун шишеден дары ичкенин байкатпай аңдып жүрдү. Бирок шишедеги дары чындап эле күндөн-күнгө азая берди, Том болсо, конок бөлмөсүндөгү тешикке акырын төгүп, бөксөртүп жүргөнүн эч ойлогон эмес.

Күндөрдүн биринде Том дарыны кашыкка толтуруп алып, тигил тешикке жаңы эле төккөнү жатканда, кемпирдин сары мышыгы даам таткызып коюуну сурангансып, мыёолоп, кашыкты тиктеп калды.

– Ичкиң келбесе деле сурай бербей, Питер, – деди ага Том.

Питер ичкиси келгендей белги берди.

– Бирок анан өкүнүп калба.

Питер өкүнбөй турганын даана билдирди.

– Мейли, өзүң сурандың, макул, берейин, мен сараң эмесмин. Бирок эсинде болсун, жакпай калса, ага өзүң күнөөлүүсүң, мен эскерттим.

Питер ага да көндү. Том анын оозун ачып, дарыны кашык менен куюп жиберди. Питер эки кадамдай секирип барып, мыёолоп жиберди да, эмеректин үстүнөн түшүп, гүл карапаларды ичиндегиси менен көңтөрүп, бөлмөнүн чаңын асманга сапырды. Анан ал кош аяктап тура калды да, башын жерге салып дөдөй немедей сүйүнгөнүн көрсөткөнсүп чыңырып-бакырып, бөлмөнүн ичинде нары-бери чуркай берди. Үйдүн ичине бүт чаң салып, дагы бир айланды. Дал ошол маалда Полли таеже кирип келип, Питердин бир-эки жолу оңкосунан түшкөнүн, акыркы ирет гүл өскөн карапаларды томолото жыгып, ачык терезеден секирип кеткенин көрдү. Полли таеже аны көз айнегинин үстүнөн карап, таңгалганынан ордунда катып калды. Том каткырып, жерде ооналактап күлүп жатты.

– Том, мышыкка эмне болду?

- Билбейм, таеже, – деди бала энтигип.
- Мындай шумдукту өмүрү көргөн эмесмин. Буга эмне болду деги?
- Чын эле билбейм, таеже. Мышыктар сүйүнсө эле ушинте берет экен го.
- Койчу болбогон кебиңди! – деди ал шектүү үнү менен.
- Ооба, таеже. Дал ошондой экен.
- Чынбы?
- Ооба.

Кемпир эңкейди, Том болсо, эмне кылар экен дегенсип, этияттык менен көзүн албай аны карап турду. Эмнеге эңкейгенин Том көптөн кийин түшүндү. Азыркы эле жосундун сырын ачып, кашыктын учу керебеттин алдынан чыгып турду. Полли таеже аны алып, Томго көрсөттү эле, ал көзүн ирмеп, андан көзүн ала качты. Кемпир демейдегидей аны кулагынан чоюп, оймогу менен чекеге берип калды.

- Эми дагы эмне, мырза, бу бечара мышыкты эмнеге мынча кыйнадың?
- Аны аяп дары бердим, анткени анын таежеси жок да.
- Таежеси жок дейби! Обу жок десе. Таеженин биерде кандай тиешеси бар?
- Түздөн-түз. Таежеси болгондо, ал мышыктын ичин өзү күйгүзөт эле! Ал анын адам эмес экенине карабай кардын өрттөйт эле да!

Полли таеже күнөөсүн түшүнүп, уялып калды. Бардыгы башка өңүттө көрүндү: мышыкка мыкаачылык кандай болсо, балага дагы ошондой болду окшойт. Жибий түшүп, анын Томго боору ооруду. Көзүнө жаш алып, баланы башынан сылады. Аны эркелетти:

- Мен сага жакшылык кааладым да, Том. Сага пайдасы деле тийгендир.
- Мурчуйганына карабай, Томдун жүзүн бир аз жылмаюу аралап өттү.
- Мага жакшылык каалаганыңызды билем, таеже. Мен да Питерге жакшылык кааладым. Ага да мунун пайдасы тийди. Анын мынчалык чуркаганын мен да эч көргөн эмесмин.
- Э-э, жогол нары, Том, кайра жиниме тиесиң да. Эң кур дегенде бир жолу өзүңү жакшы кармачы. Мындан кийин сага эч дарынын деле кереги жок.

Том мектепке коңгуроо кагылардан мурда келди. Акыркы мезгилде мурдагыдай эмес, күнүгө эрте келерин баары байкады. Күндөгүдөй бүгүн дагы Том сыныпташтары менен ойнобой, мектептин дарбазасынын түбүндө жөн эле турган. Ал балдарга ооруп жатканын айтты, акыйкаты, ооруганы өңүнөн эле көрүнүп турду. Баятан бери көзүн албай турган жол жакты карабай, эми калп эле бөлөк жакты карамыш болду. Аңгыча ал жактан Жеф Тетчер көрүндү. Томдун өңү жарк дей түштү. Анан ошол тарапты бир паска карап турду да, мурчуюп бурулуп кетти. Жеф мектептин короосуна киргенде, Том ага жакын барды да, Бекки тууралуу акырындык менен сөз баштады, бирок тигил айбан анын кыйытып сүйлөгөнүн түшүнгөн да жок. Көйнөгүн желбиретип алыстан дагы бирөө көрүнгөндө, Томдун үмүтү жанып сүйүнүп кетти, бирок анын Бекки эмес экенин байкап, көйнөкчөнгө жини келип, жол тарапты кайра улам-улам карай берди. Акыры эч ким көрүнбөй калганда, Томдун көңүлү биротоло чөктү, ал ээн мектепке кирип алып, ичинен боздомок болуп, унчукпай отурду. Дарбазадан дагы бир көйнөкчөн жылт эткенде, кубанганынан Томдун жүрөгү туйлап кетти. Бир заматта Том короого атып чыгып, нак индиден беш бетер бугун чыгара баштады: бакырып-өкүрүп балдарды кууду, башын жарып же бутун сындырарына карабай, дубалдан нары секирди. Эки

колуна тик туруп басты, оңкосунан ашты, кыскасы, оюна келгенин кылды. Бекки Тетчер көрүп турабы же жокпу деп, улам кылчактап карайт. Бирок кыз эч кенебеди, ал түгүл ал жакты бир да мертебе карап койгон жок. Чындап эле ал анын бул жерде экенин көрбөй турабы? Том эми болгон өнөрүн анын жанына барып көрсөттү, чуулдап аны тегерене чуркады, бир баланын баш кийимин жулуп алды да, чатырдын үстүнө ыргытып жиберди. Жарданып турган окуучуларды көздөй кууп, баарын туш тарапка түрткүлөп, анан Беккинин дал алдына келип, боюн таштап жиберди эле, аз жерден буту менен кызды көмөлөтө коё жаздады. Ошондо кыз мурдун чүйрүдү:

– И-и, дегеле! Ары жок бирөөлөр жөн эле каадалана берет. Ошо өнөрү бөлөктөргө жагат дейт окшойт! – дегенин укту бала.

Томдун бети кызарып чыкты. Ал чымырканып өйдө болду да, шылкыйып, ындыны өчүп, көңүлү чөгүп басып кетти.

13. Үч каракчы

Том акыл-эсин эми жыйды. Кабагы бүркөк, үмүтсүз болчу. Бардыгы мени таштап кетти, досторум дагы жок деп жатты ал, эч кимге жакпай койдум. Бечара баланы алар кандай абалга жеткиргенин көргөндө, мүмкүн, аны аяп өкүнүп калышар. Ал адептүү болоюн деген, аракеттенип да көрдү, бирок аны тынч койбой, жардам да бербей коюшту го. Болуптур, андан кутулабыз десе өздөрү билсин, алардын оюнда Том күнөөкөр болуп чыгат, албетте! Эч кимге кереги жок баланын арыз-муңун айтышка укугу барбы? Аны акырында өздөрү эле мажбурлашты го! Мейли, кылмыш жолуна түшкөнгө ал аргасыз болду. Мындан башка айла жок эле да.

Ошол маалда Том Мэдоу-Лейнге чейин алыстап кеткен, сабак башталганын кабарлаган мектеп коңгуроосунун добушун ал чала укту. Мындан нары коңгуроонун шыңгыраганын эч качан укпайм деп ойлогондо, ал шолоктоп ыйлап жиберди. Канчалык оор, бирок мындан башка чама жок, буга түрткөн өздөрү да! Кете бер деп кууса, кетесиң да. Бирок Том баарын кечирмек. Шолоктогону улам күчөй берди.

Так ошол учурда көздөрү каардуу, бардыгына даяр келаткан анын эски досу Жо Харпер кезикти. «Ойлору шайкеш жандар» кезиккенин кара. Том көз жашын жеңи менен аарчып, бардыгы мага тескери мамиле жасап, жаман көрөт, үйдөн кетип кутулбасам болбойт, ушундан көрө тентип жүргөнүм жакшы, үйгө жолобойм деп, акыры досуна эми мени унутпай жүр деген арманын айтты.

Көрсө, Жо дагы Томго дал ошондой арманын айтканы, ошондой эле ой менен аны издеп жүрүптүр. Апасы аны каймакты уурдап жегени үчүн сабап коюптур, Жо болсо жемек турсун, каймакты көрбөптүр деле. Албетте, апасы жадап, андан кутулгусу келген, демек, Жонун кеткенден бөлөк айласы жок болчу. Балким, Жонун жогу апасына жакшыдыр, шордуу баласын кууп жибергенине, анын бөтөн жерде тентип, азап тартып өлгөнүнө өкүнүп да койбостур.

Балдар бири-бирине кайгы-муңун төгүп жатты, жолдо баратып жаңы келишим түзүштү: бири-бирине туугандай жардам кылат, азаптан кутулуп, ажалы жетип өлгөнгө чейин эч ажырашпайт. Анан экөө болочок иштерин макулдашты. Жо үңкүрдө тарки дүйнө сүрүп, нандын катканын жеп, акырында сууктан, азаптан, жокчулуктан өлөм деген эле, бирок Томдун кылмышкерлердин жашоосунда буга караганда анча-мынча артыкчылык бардыр деген сөзүнө шердене түштү да, деңиз каракчысы болууну чечти.

Сент-Питерсбургдан үч чакырым ылдый, Миссисипи дайрасынын туурасы бир чакырымдан ашык жайык жеринде бадалдуу, өйдө жагы кумдак сайроон келген, узунунан чоюлган кууш арал бар, балдар дал ошол жерге жайгашмак болду. Арал ээн дайранын наркы өйүзүнө, эзели кишинин буту баспаган чытырман токойлуу жерге жакын болчу. Ошентип, алар Жексон аралын тандашты. Ал жерде кимди тоной турганын алар ойлогон жок. Андан кийин алар Хеклберри Финнди издеп табышты, Хек аларга ошол замат кошулду, себеби ага тиричилигин кантип өткөргөнү баары бир эле. Бул жагынан ал элпек болчу. Алар шаарчадан өйдө дайранын жээгиндеги ээн жерден өздөрү жактырган маалда, түн ортосунда жолукмак болуп тарап кетишти. Чыныгы деңиз каракчыларындай өтө этияттык менен үйдөн уурданып чыгып, ар бири балык кармаганга кайырмак жана шам-шум эткенге азык-түлүк ала келмек болду. Ал эле эмес, жакында биз тууралуу «бир укмуш кабар угасыңар» деп, кечке чейин бүт шаарга сөз таратып жибершти. Аны уккандардын баарына оозуңардан чыгарбагыла, күткүлө деп эскертишти.

Түн ортосуна жакын чочконун санын, дагы биртике азык көтөрүп, Том жолуга турган жактан бир аз жогору, дөбөдөгү жаңгелдин арасына келип отурду. Асман толо жылдыз, айлана тымтырс. Кең өзөн мелтиреген деңиздей алдыда жайылып жатат. Том кулак салып тыңшады, бирок жымжырттыкты бузган бир да үн угулбайт. Том созолонтуп секин ышкырды. Дөбөнүн түбүнөн тигилер да ышкырып жооп беришти. Том дагы эки жолу ышкырды, бул белгиге да жооп келди. Анан сактык менен бирөө сурады:

– Ким келатат?

– Том Сойер, Испан Деңизинин Кара Өч Алуучусу. Атыңарды айткыла.

– Хек Фин, Кандуу Кол жана Жо Харпер, Деңиз Коркунучу.

Бул белгилүү аттарды Том өзүнүн жакшы көргөн китептеринен алган.

– Дурус. Урааныңарды айткыла! Кара түндө адамдын жүрөгүн түшүргөн эки үн жарыша кырылдады:

– КАН!

Андан кийин гана Том дөңдөн жанагы чочконун санын томолотуп жиберди да, аркасынан өзү түшүп келди, бирок шымы айрылып, эти дагы сыйрылып кетти. Дөбөнү бойлоп, сууну жээктеп кеткен бир таман жол бар эле, бирок ал жолдо деңиз каракчылары аябай эңсеген коркунуч менен тоскоолдуктар жок болчу.

Деңиз Коркунучу чочконун төш этинен килейтип кесип алыптыр, аны жеткиргенче эси ооду. Финн Кандуу Кол уурдап бир сатил жана али кургай элек тамекинин жалбырагынан бир куту, анан дагы жүгөрүнүн мардегинен бир нечени ала келиптир, аны чылым чеккенге канжа жасамак экен. Бирок өзүнөн башка деңиз каракчыларынын бири да тамеки тартчу эмес, чайначу да эмес. Испан Деңизинин Кара Өч Алуучусу отту даярдабай туруп, жолго чыкканыбыз туура эмес деди. Мунун себеби бар эле, анткени ошол кезде ширеңке дегенди көбү дегеле билген эмес. Өзөндөн жүз кадамдай жогоруда сууда калкыган салдан бүлбүлдөп күйүп турган отту көрдү да, байкатпай барып, бир чычала алып келди. Мындан алар бир түгөнгүс кумар алды: алар бирде шыбырап, бирде токтой калып, сөөмөйүн оозуна кептеп, бирде кыялында жасалган канжарынын сабын кармай коюп келатты. Жоосу кыңк этсе эле, канжарды сабына чейин анын төшүнө матырыш керек, анткени өлүк киши сырды айтпайт деп, бири-бирине шыбырап коёт. Азыр салчылар шаарчада дүкөндөрдү кыдырып же арак ичип жүрүшкөнүн алар жакшы билишчү, канткен күндө да алар өзүн чыныгы каракчыдай алып жүрбөсө болбойт, антпесе кийин мактанганга себеп болбой калат да. Көп өтпөй алар салды чечип, айдап жөнөштү. Том буйрук берип жатты, Хек болсо салдын артында, Жо тумшук жагында турду. Том

кабагын бүркөп, эки колун кайчылаштырып, салдын дал ортосуна турду да, айбаттуу үн менен буйрук берип жатты:

– Шамалды карай! Шамалга бет алгыла!

– Куп болот, мырза!

– Түз, тү-үз!

– Түзөлдү, мырза!

– Учун бургула!

– Бурулду, мырза!

Балдар салды дайранын ортосуна чыгарып, бир калыпта жай айдап келаткан, демек, «шардана үчүн» болбосо, бул буйруктардын анчалык деле кереги жок эле.

– Кайсы парусту көтөрдүңөр?

– Астынкы түзүн, чокудагыны жана кайкыган кыйгачын, мырза! – Түбүндөгүнү көтөргүлө! Үстүндөгүнү четке жаткыргыла! Ондой азаматты алдынкы чокудагы даракка жибергиле! Кыймылдагыла эми!

– Куп болот, мырза!

– Башкы багыттоочуну солкулдаткыла! Желкин менен жөлөктөрдү! Болгула эми, досторум!

– Куп болот, мырза!

– Багытты желди көздөй карма, сол капталдан! Капталга таянууга даярдан. Солго, дагы солго! Эми, жигиттер, дагы бир чымыркангыла! Түздөгүлө!

– Түзөлдү, мырза!

Сал дайранын ортосунан жээкке ооп кеткен, балдар анын тумшугун суунун ортосуна түздөп, калакты катуу шилей башташты. Дайранын суусу анчалык терең эмес болчу, ошол себептен суунун агымы да анча ылдам эмес, саатына 3–4 чакырымдан ашпайт. Кийинки үч чейрек сааттай убакыттын ичинде бир да сөз сүйлөнгөн жок. Сал ошол маалда Сент-Питерсбургду жандап өтүп бараткан. Жылдыздар чагылышкан дайранын күңүрт бетинде жылтырап эки-үч от көрүнгөн жерде эмне деген керемет окуя болуп жатканын эч этибар албаган шаар уйкуда. Кара Өч Алуучу мурдагыдай эле колдорун бооруна кайчылаштырып, бир учурда бакытка бөлөнүп, кийинчерээк азап тарткан жерине «соңку ирет көз жүгүртүп» турду. Ошондо Том албууттанган толкундан эч тартынбай, коркунуч менен өлүмдү түз тиктеп, сумсайыңкы күлүмсүрөп, ажалды карай баратканымы Бекки көрсө экен деп эңседи. Дагы да кыялданып, шаарчадагыларга көрбөй тургандай кылып Жексон аралын дагы ыраагырак жылдырды да, бир туруп жүрөгү кысылып, бир туруп кубанып, «өз шаарына акыркы ирет көз жүгүрттү». Башка деңиз каракчылары дагы ошентип узакка «акыркы ирет көз жүгүртүп» тургуча, салды агым аралдан ылдый агызып кетип бараткан. Алар катасын убагында сезе коюп, аны түзөп кетишти. Түнкү саат экилерде сал каракчылар түшкөн жерден 200 кадам аралыктагы сайроонго барып такалганда, балдар түшүп суу кечип, көр-жери менен азык-түлүктөрүн ташыды. Чакан салдан эски парусту таап алышты да, оокат-ашын далдалаганы аны бадалдын ортосуна сөрү кылып керип салышты. Өздөрү болсо, каада боюнча ачык асман алдында таза абада уктамак болушту.

Черден жыйырма-отуз кадамдай четте жаткан дөңгөчтүн түбүнө от жагышты да, кечки тамакка деп, чочконун төш этинен көмөчтанга толтура кууруп, ала келген жүгөрү тоочтун жарымын кошуп бүт жешти. Боштондукта, адам буту баспаган чердин коюнунда, изилденбеген ээн аралда, элден алыс жүрүп тамактануу алар үчүн укмуш

жыргал сезилди, алар шаар турмушуна кайта барбай турган болушту. Асманга чатыраган оттун алоосу балдардын бетине, жаңгелдин четиндеги тунжураган токойго, жалтыраган көктөмгө кызыл шооласын чачып турду.

Сызгырылып куурулган эттин акыркы кесимин, жүгөрү тоочтун акыркы сындырымын жеп бүтүп, балдар курсагы ток, көңүлдөрү жай көк чөпкө жата кетишти. Андан салкын жерди деле тапса болмок, бирок өрүүдө жагылган оттун ыраматынан баш тарткылары келген жок.

– Жыргал ээ? – деди Жо.

– Укмуш! – деди Том. – Балдар биздин ушул жыргалды көрсө, эмне дейт эле?

– Аны бир айтасыңбы, эки айтасыңбы? Бул жыргал үчүн бүт өмүрүн аябайт эле да, чынбы, Хек?

– Ооба, ооба – деди Хек. – Эмнеси болсо да, мен ыраазымын, мага бу иттей жагат. Мындан башка мага эчтекенин кереги жок. Чынымды айтсам, өмүрү бүгүнкүдөй кардым тойгон эмес... Анын үстүнө биерде сага эч ким тийбейт, эч ким эчтеке дебейт.

– Бу турмуш мага да жагат, – деди Том. – Эрте туруп, мектепке барып, бети-башыңы жууп кереги жок, андан башка дагы толгон токой иштер бар. Түшүндүңбү, Жо, эгер сен каракчы болсоң, жээкте жүргөнүңдө эчтеке кылбайсың, дубана деле дайыма сыйынышы керек да, ал аз келгенсип дайыма жалгыз жүргөнүң деле андай жыргал эмес.

– Анын туура, – деди Жо, – Мен муну мурун ойлобоптурмун. Эми өз көзүм менен көргөндөн кийин каракчы болуш мага иттей жагып калды.

– Билесиңби, – деди Том, – Азыр дубаналардын деле баркы мурункудай эмес. Азыр мурунку заман эмес, бирок каракчыларды азыр деле сыйлайт. Андан тышкары дубаналар асты катуу жерге түнөшү керек, шалбырап-албыраган кийимчен жүрөт, башына күл себинип алат, жамгырдын астында калат, анан...

– Албыраган кийимди, башына сепкен күлдү эмне кылат алар? – деп сурады Хек.

– Билбейм. Ошондой салт окшойт. Бүт дубаналар ошентет. Дубана болсоң, сен деле ошондой кылмаксың.

– Жок, андай болбойт, – деди Хек.

– Сен кантет элең?

– Билбейм, бирок тигилердей кылбайт элем.

– Айласыздан кылат элең. Кылбасаң эмнең дубана болот?

– Жок, мен андайга чыдабайт элем. Качып кетет болчумун.

– Качып? Чын эле укмуш дубана болмок турбайсыңбы. Ал акмакчылык да!

Кандуу Кол буга эч нерсе деген жок, себеби ага андан дагы кызыгыраак бир ой келди. Азыр эле мардектен ал канжа жасап алып, анын ичине көндөй бир сабакты өткөрүп, тамекинин жалбырагынан толтуруп, үстүнө чок коюп туруп, түтүндү буруксута чыгара баштады. Ал ага нак кумар болуп, ошол кумарына берилип кетти. Башка каракчылар да бул өнөргө суктана карап, көп создуктурбай тез аранын ичинде аны үйрөнүүгө киришти. Ошол арада Хеклберри сурады:

– Деңиз каракчылары деги эмне иш кылат?

Анда Том жооп берди:

– Э-э, алар иттей жыргап жашайт. Кемелерди туткунга алып өрттөйт, акчаларын тоноп, өздөрү мекендеген аралдын купуя жерине жакшылап көмүп салат, анан аны аяктагы арбактар кайтарып турат. Кемедеги кишилерди болсо бүт өлтүрүп, деңизге таштап жиберешет.

– Аялдарын болсо өз аралдарына алып кетишет, аялдарды алар өлтүрбөйт, – деди Жо.

– Туура, аялдарды алар өлтүрбөйт, – деп сөзүн ырастады Том. – Алар иттей кең пейил болот. Аялдар болсо дайыма сулуу, татынакай келет.

– Алар жөнөкөй кийим кийбейт! Жок-жок. Жалаң алтын менен күмүш, дагы көөр! – деди Жо дилгирленип.

– Ким? – деп сурады Хек.

– Каракчылар да, ким болмок эле.

Хек өзүнүн үстүндөгү кийимин бир сыйра карап койду.

– Мен каракчы болууга жарабайт окшойм, кийимимди карачы, начар, мындан башка үстүмө кийер эчтекем жок, – деди ал өкүнгөн үнү менен.

Бирок достору анын көңүлүн көтөрүп, окуяга толо жашообуз бир аз оңолсо, жакшы кийим өзү эле табылат деди. Бардар каракчылар кийимин даярдап алып, анан иш баштаганы туура, бирок ишти ушундай кийимчен деле баштаса боло берет деп аны тигил экөө сооротту. Акырындап сөз токтоду, кичинекей качкындардын көзү илинип, уйкулары келе баштады. Кандуу Кол канжасын түшүрүп жиберип, аябай чарчаган, абийири таза кишилердей катуу уйкуга кирди. Деңиз Коркунучу менен Испан Деңизинин Кара Өч Алуучусу көпкө чейин уктаган жок. Аларды бүк түшүрүп, даана сыйындырган эч ким болбосо деле, жатып алып ичинен сыйынышты. Акыйкаты, алар табынбай эле коёлу деген, бирок өтө ашынганыбыз жарабас, көктөн атайын жөнөтүлгөн чагылган күлүбүздү сапырып таштабасын деп коркушту. Ошентип, аларды чочулаткандын бардыгы чогулуп келип, уйкуга түртүп жаткан, анан да чакырылбаган коноктой болуп уят кошо келди. Үйүбүздөн качкан жакшы жорук эмес го деген бушайман алардын көңүлдөрүнөн орун ала баштады. Өз үйүнөн чочконун этин уурдаганын эстегенде, нак азап ошондо башталды. Канча жолу шириндик, алма уурдаганбыз деп, уялбаганга аракет кылды эле, бирок уят алардын бул опурталдуу амалына алданган жок. Кийин акыры айласы кетип, мындай тыянакка келишти: ширин тамактан биртике жула качкан – бул жөн эле «колдун туткактыгы», ал эми чочконун майын, санын же башка баалуу нерсени алган – бул накта «уурулук», бул жөнүндө Библияда так айтылган. Ошондуктан, алар каракчы болуп жүргөн кезде уурулук сыңары кыянатчылыкка булганбайбыз деп ичтеринен чечим чыгарышты. Мына ошондо уят буга көнүп, бир аз тынчыды, ошондо жосунсуз каракчылар беймарал уйкуга киришти.

14. Сууга чөккөндөрдү издөө

Эртең менен ойгонгон Том адегенде кайсыл жерде жүргөнүн түшүнө албады. Өйдө болуп, көздөрүн ушалады да, туш тарабын каранды. Андан кийин гана эсине келди. Жаңыдан эле таң аткан, теребел салкын эле, бир да дабыш чыкпайт, чердин жымжырттыгы жайбаракат жана бейпил турмуштун белгиси сыяктуу көңүл көтөрдү.

Жалбырактар нымтырайт, бир да үн жаратылыштын алпейим ой-толгоосун бузгусу жок. Мончоктолгон шүүдүрүмдөр жалбырак менен чөптүн башына тизилип алган. Оттун чычалаларын каптаган күл агарат, ичке созулуп чыккан көк түтүн асманды карай чубалат. Жо менен Хек дале уктап жатат.

Бир маалда жаңгелдин бадал түпкүрүнөн куштун сайраганы угулду да, аны дагы бирөөсү коштоп кетти, соңунан тоңкулдактын тыкылдатканы жаңырды. Салкын таң секинден агарган сайын, дабыштар улам көбөйүп, баарына заматта жан киргендей болду. Том жаратылыштын ойгонгонуна, ага жан киргенине байкоо салып, ойлуу жатты. Тулку боюнун үчтөн эки бөлүгүн мезгил-мезгили менен үрпөйтүп өйдө көтөрүп, улам жылып кичинекей жашыл курт шүүдүрүм баскан жалбырактын үстү менен сойлоп келатты. Мунусу жалбыракты өлчөгөнү го деп ойлоду Том ичинен. Курт ага жакындаган сайын, демин акырын чыгарып, жымырап калат. Тигил жакындап калганда кубанып, токтоп калса, бөлөк жакка бурулуп кете тургансып, ал чыйпылыктай калып жатты. Акырында курт денесин бурап, катуу ойлонгонсуп бир аз токтоп, анан кийин Томдун бутуна чечкиндүү сойлоп өтүп, жөрмөлөп жөнөгөндө, чын дили менен сүйүндү. Бул жөрөлгө Томдун жаңы кийим, болгондо да деңиз каракчысынын алтын түстүү жип менен саймаланып кооздолгон кийимин кийеринин белгиси болчу. Эми каяктан келгени белгисиз, жаны тынбай жол арытып жүргөн кумурскалардын үйүрү көрүндү, бирөөсү жердик менен тырмышып, өзүнөн беш эсе чоң жөргөмүштүн өлүгүн колдоруна көтөрүп алып, талдын өзөгүн бойлоп жогору жөнөдү. Күрөң тактары бар эл кайда көчөт баш айлана тургандай бийиктикке чөптүн сөңгөгү менен чыгып бараткан болчу. Том ага жакын эңкейип туруп: «Эл кайда көчөт, көчө көрөт, үйүң карай кете көр, сенин тамың өрттөндү, балдарыңы сактай көр», – деди. Эл кайда көчөт тил алды да, эмне болгонун көргөнү учуп жөнөдү. Буга Том анчалык таң калган жок, анткени эл кайда көчөт ишенчээк экенин мурдатан эле билчү, ошондуктан ал байкуштун ишенчээктигинен пайдаланып далай алдаган. Анан алы жетишинче тоголок корголун түрткүлөп сасык коңуз жанынан өттү эле, өлүмсүрөп буттарын бүктөп алганын көрүш үчүн Том тигиге сөөмөйүн тийгизип койду. Ошол мезгилде куштар тынымсыз сайрап кирди. Таркылдак деген түндүктүн бир белимчи кушу Томдун үстүндө салаңдап турган талдын бутагына конду да, тигилерди туурап сайрай баштады. Бир маалда чыйылдак куш көк жалынындай жетип келип, Томдун колу жетчүдөй бутакка конду да, башын эңкейтип, өтө кызыгуу менен бөтөн кишилерди карап жатты. Бир бозала тыйын чычкан менен чоңураак, түлкү өңдүү дагы бир жаныбар чуркап баратып токтой калды да, балдарга кыжырлана тишин кычыратты, кыязы, бул токойдогу айбанаттар адам дегенди көрбөсө керек, ошондуктан кишиден коркуу дегенди эзели билбейт экен. Бүт табият ойгонуп, эми жандана түштү, чубактар узун найза сыңары талдардын калың жалбырактарынын арасынан жерге өтүп келди, бир нече көпөлөк ошол айланада канат сермеп учуп жүрдү.

Том берки каракчыларды ойготту, андан кийин үчөө кыйкырган бойдон дайрага чуркап жөнөштү, заматта чечинип, кашкайган суунун ак кум сайроонунда биринин үстүнөн бири аша кулач уруп жүрүштү. Мемиреген дайранын наркы өйүзүндө уктап жаткан шаарчага эми алардын көңүлү тарткан жок. Суунун ташкынынанбы же киргениненби сал агып кетиптир, бирок анысы балдарга кайра абдан жакты, анткени бул алар менен шаарча элинин ортосундагы көпүрө өрттөнүп кеткендей эле болду.

Алар турук алган жерине аябай сергип, көңүлдөрү куунак, карды бөрүнүкүндөй ач кайтышты, андыктан заматта от кайрадан алоолонуп күйдү. Жакын арадан Хек бир мөлтүр булак тапты, анан балдар эмен менен жаңгактын жалбырактарынан идиш жасап алып, жапайычылыктын ширеси даамданган бул суу кофеден эч кем калбаганын сезишти. Нанүштөгө Жо чочконун майынан кесип жатканда, Том менен Хек бир пас

коё турууну суранышты да, жээктен бир ыңгайлуу жер таап, кайырмак сала коюшту эле, анысы бир паста пайдасын алып келди. Жо күтө берип чарчай электе, алар бир үй-бүлөнү бүт тойгуза тургандай бир килейген кызыл чаар балык, эки күн балыгын жана бир кичинекей жаянды көтөрүп кайтышты. Алар балыкты чочконун майына кууруп, жеп тамшанышты, себеби буга чейин балык аларга эч качан мынчалык ширин болгон эмес. Дайра балыгы кармалгандан кийин канчалык тез отко түшсө, ошончолук даамдуу болорун алар билген эмес, андан тышкары салкын абадагы уйку, таза абадагы кыймыл, сууда киринүү менен ачка жүрүү тамакка кошумча даам кошорун да билишкен эмес.

Нанүштөдөн кийин көлөкөдө жатышты да, Хек канжасын тартып бүткөндөн кийин, алар чер аралап чалгынга жөнөштү. Шамал кулаткан көңдөй талдардан, калың өскөн бадалдан араң өтүп, бутунан башына чейин жапайы жүзүмдөн тонго оронуп, көк мелжиген дарактарды аралап, балдар токойдун ичинде көңүлдүү келатышты. Кээде көктөм килеми төшөлгөн, гүлдөрү бажырайган татынакай аянтчалар жолугуп жатты.

Көздү кубандырган нерсени көп көрүштү, бирок таңгала турган эч нерсе учурабады. Алар аралдын узундугу үч чакырымдай келип, туурасы бир чакырымдын чейрегиндей созулуп, жакын жээги болсо араң жыйырма кадамдай чакан айрык менен бөлүнөрүн билишти. Саат сайын сууга түшө бергенден улам, турук алган жайына кайткан маалда түштөн бир топ ооп калган болчу. Балдардын курсагы аябай ачты, ошондуктан балык уулоого алдары келген жок, бирок муздак эттен тойгончо жеп, кобурашып көлөкөдө жатышты. Бир аздан кийин үндөрү басылып, анан барып биротоло өчтү. Мемиреген тербел, тунжураган токой, жалгыздык сезими балдардын маанайына таасирин тийгизди – алар ойлонуп калышты. Эмнегедир куса болушту. Кусалары бир аздан кийин эле билинди: алар жерсий баштаган экен. Жада калса, Финн Кандуу Кол дагы өзү жатып жүргөн ар кимдин босогосу менен бош чапчактарды эңсей баштады. Бирок үчөө тең бири-биринен намыстанып, оюндагысын ачык айта алган жок.

Көптөн бери балдарга кандайдыр бир кызык үн угулгансып жүрдү, бирок айрым учурда сааттын чыкылдаганын укпай калган сыңары ал үндү да алар кенебей калышкан. Эми ал сырдуу үн катуурак чыгып, өзүнө көңүл бурдурду. Балдар силкине бири-бирин карап алды да, кулак салып, кыймылдабай калышты. Узакка созулган, тунжураган жымжырттык өкүм сүрдү, андан кийин табышмактуу, айбаттуу күрүлдөгөн үн чыкты.

– Бул эмне? – деп секин сурады Жо.

– Чын эле эмне? – деп шыбырады Том.

– Бул күндүн күркүрөгөнү эмес, – деди Хеклберри сестенген үнү менен, – себеби күндүн күркүрөгөнү...

– Тынч! Кобурабай тынч тургулачы, – деди Том.

Алар бир топко чейин унчукпай калышты, ушул убакыт аларга аябай созулгансыды, эми тунжураган жымжырттыкта күркүрөгөн жаңырык кайрадан угулду.

– Жүргүлө, көрөбүз.

Үчөө секирип турду да, шаарча көрүнчү жээкти карай жүгүрүштү. Сууга ийилип салаңдаган бадалдарды туш тарапка кайрып, алар дайранын боюна чыгышты. Чакан кеме шаарчадан бир чакырым ылдыйраак, дайранын ортосунда баратыптыр. Кеменин үстүндө киши толо экен. Кайыктар чакан кемени жандай сүзүп, нары-бери жагына өтүп жүрөт, бирок алардын ичиндегилер эмне кылып жүргөнүн балдар алыстан айырмалай алышкан жок. Бир маалда кеме ак түтүнүн бүркүп жиберди, түтүн асманга жайылып, булутка айланганда, балдарга жанагы эле күрүлдөгөн үн угулду.

– Мен эми түшүндүм! – деп кыйкырып жиберди Том. – Бирөө чөгүп кетсе керек.

– Туура! – деди Хек. – Былтыркы жайда Билл Төрнер чөккөндө да, дал ушундай кылышкан: чөккөн киши калкып чыксын деп суунун үстүн замбирек менен атат. Анан дагы бүтүн нанды алып, анын ичине сымаптан куюп, сууга коё берет, чөккөн киши каерде болсо, нан ошол жерге сүзүп барат да, дал ошол жерге токтойт.

– Ооба, мен да уккам, – деди Жо. – Бирок нандын токтогонуна таңгалам.

– Жок, кеп нанда эмес, – деди Том, – Менимче, иштин баары айтылган сөздөрдө. Нанды сууга таштардан мурун бирдеме деп айтат.

– Эчтеке деле айтпайт го, – деди Хек, – Мен өзүм көргөм, эчтеке дебейт.

– Ооба, бул тамаша, – деди Том. – Балким, өздөрүнчө кобурайт. Өздөрүнчө сөзсүз кобурайт. Ким деле болсо аны билет.

Томдун айтканы чын болушу керек деп башка балдар буга макул болушту, анткени дубалабаса жөн нан акылы бардай мындай олуттуу ишти аткара алмак беле.

– Атаңдын көрү, наркы өйүзгө менин да өткүм келип атат, – деди Жо.

– Менин дагы, – деди Хек. – Ким чөккөнүн билсем, болгон нерсемди бүт кечет элем.

Балдар дагы тыңшап, көпкө карап турушту. Бир маалда Томго капысынан бир ой келди:

– Балдар, ким чөккөнүн мен билдим, – деди ал. – Чөккөн биз экенбиз!

Ушул маалда алар өздөрүн баатыр сезишти. Бул алар үчүн накта салтанат болчу: азыр аларды издеп, аларга боору ачып, алар үчүн кейип-кепчип жүрүшөт, курман болгон бечара балдарга асылганына абдан өкүнүп, көз жашын төгүп, арманда болуп, бармагын тиштеп жатышат. Эң жакшысы, шаарчада чөккөндөр тууралуу гана сөз жүрүп, балдардын баары аларга, болгондо да, алардын күтүлбөгөн даңкына суктанышат. Эми бир укмуш болду. Деңиз каракчысы болуу баары бир жакшы нерсе экен. Күүгүм ченде баягы чакан кеме кайрадан эки өйүздү кыдырып жүрдү, кайыктар негедир көрүнбөйт. Каракчылар өз туругуна кайтышты. Аларды азыркы даңазасы көптүрдү, өздөрүнүн эмеле жаралган даңкына, бүт шаарчаны тополоң кылганына сыймыктанышты. Балыкты жайнатып кармап келип, бышырып жешти да, анан алар тууралуу шаарчадагылар кандай ойлоп, эмне дегендери тууралуу болжой башташты. Ушул жерде отуруп, бардыгынын кайгырганына маашырлануу аларга укмуштай жакты. Караңгы киргенде алар сүйлөшкөнүн токтотушту да, отту тиктеп, унчукпай калышты, ал эми ойлору болсо, тээ алыска сызып жөнөдү. Толкунданганы басылгандан кийин Жо менен Том жакындарын эстеди: булардын ээнбаштыгына алар бул жактагыдай сүйүнүп жыргабаса керек. Жаман ойлор келди: алардын көңүлү чөгүп кабатырланышты, байкатпай бир-эки жолу терең үшкүрүнүп да алышты. Азыр болбосо, акыры бир мезгилде шаарчанын элине кайтыш керегин Жо акырын четин чыгарып айтмакчы болду.

Том аны шылдыңдап күлдү! Хек азырынча эч күнөөсүз болгондуктан, ал Томду жактады. Жо дароо актанып кирди да, жеңил ою менен айта салганы үчүн уят болгонун мойнуна алып, оңой кутулганына сүйүндү. Ошентип, дүрбөлөң убактылуу басылды.

Түн коюлганда Хек үргүлөп барып, бир пастан кийин коңурукка кирди. Андан кийин Жо дагы уйкуга кетти. Том бир топко чейин кыймылсыз, чыканагына таянган бойдон экөөнөн көзүн албай тиктеп жатты. Анан чөгөлөп секин турду да, черүү отунун бүлбүлдөгөн жарыгы тийген чөптү чукулап аңтарды. Чынар теректин түрмөктөлгөн жука ак кабыктарын карап, жакшылап издеди да, анын ичинен эң мыкты экөөсүн

тандап алды. Оттун жанына чөгөлөй калып, тырышып атып эки кабыктын бетине жошо менен бир нерсени эптеп чиймеледи, бирин мурункусундай түтүк кылып ороп Жонун баш кийимине салып, аны ээсинен нарагыраак жылдырып койду. Баш кийимге дагы мектеп окуучусунун эң баалуу буюмдары болгон бордун сыныгын, өчүргүч топту, үч кайырмакты жана таза айнектен жасалган бир кичинекей коргол ташты да салып койду. Анан ал талдарды аралап, дабышы угулбай турган жерге чейин бутунун учу менен басып отуруп, акырындык менен өттү да, анан дайранын кумдак сайроонун карай чуркап жөнөдү.

15. Томдун үйүнө барышы

Бир нече убактан кийин Том Иллинойс тараптагы өйүздү көздөй дайранын кум чайыган сайроону менен келе жатты. Суу боюна жеткенче, ал жолдун теңинен көбүн өтүп койду. Дагы кечип жүрүүгө суунун шар агымы мүмкүнчүлүк бербегендиктен, калган жүз кадам аралыкка алым жетет го деп, сууга кирип, чечкиндүү кулач уруп жөнөдү. Ал суунун агымын кесе сүздү, бирок дайра ылдый көздөй алып баратты. Ошентип, ал акыры жээкке жетип, ыңгайлуу жер таап, суудан чыкты. Күрмөсүнүн чөнтөгүнө колун салып, кабыктын бир бөлүгү бар экенине көзү жеткенден кийин черди аралап, жээкти бойлоп жүрүп отурду. Суу бүт тулку боюнан шорголоп агып жатты. Том шаардын бет маңдайындагы ачык жерге чыкканда, саат али он боло элек болчу, ал бийик кашаттын алдындагы талдардын саясында турган чакан кемени көрдү. Асманда жылдыздар жымыңдап, астында бейпилдик өкүм сүрүп турган эле. Том жардан ылдый жылмышып, эки тарабына көз чаптырып, сууга сыйгаланып түштү да, чакан кемеге жакындап сүзүп барып, анын арт жагында турган кайыкка түшө калды. Килейген орундуктун астына бүкчүйө калып эс алды да, анан күтүп отурду.

Бир аздан кийин жаракалуу коңгуроо кагылды да, жөнөөгө буйрук берилди. Кеме тараткан толкунга кичинекей кайыктын тумшугу көтөрүлө түшүп, анан кошо сүзүп жөнөдү. Чакан кеменин бул эң акыркы каттамы экенин түшүнгөн Том өз ийгилигине куштарланды. Көп көрүнгөн чейрек сааттан кийин дөңгөлөктөр токтоду. Кайыктын кырынан ашып түшүп, Том караңгы түнгө жамынып жээкти карай кулач уруп жөнөдү. Кечиккен жолоочуларга жолугуп калбайын деп, ал чакан кемеден элүү кадам төмөнүрөөктөн сүзүп чыкты.

Том эл баспаган тар көчөлөр менен жүгүрүп отуруп, таежесинин арткы кашаасына жетти. Ал кашаадан ашып түшүп, тамга жабыштыра салынган үйгө жакын барып, таежесинин бөлмөсүнүн терезесинен карады, ал жакта шам күйүп туруптур. Бөлмөдө Полли таежеси, Сид, Мэри жана Жо Харпердин апасы сүйлөшүп отурушуптур. Алар керебеттин жанында, керебет болсо, алар менен каалганын ортосунда болчу. Том каалганын түбүнө жашырынып келди да, эшикти бекиткен тээкти секирип көтөрдү, андан кийин аны акырындык менен түрткөндө, каалга бир аз ачыла түштү. Каалганын кыйчылдаганынан улам селт этип, аны улам нары түртө берди. Акырында жылчыктын кеңдиги Том төрт аяктап өтө тургандай болду, ошондо ал башын жылчыкка салып, акырын жылып жөнөдү.

– Шамды эмне бүлбүлдөтүп атат? – деди Полли таежеси. Том тез жылып кетти.

– Каалга ачылып калса керек. Ооба, чын эле ачылып калыптыр. Биздин үйдө эмне болуп атканын кудай гана билет. Сид, барып эшикти жаап койчу.

Том ушул учурунда керебеттин астына кирип кетти. Көпкө чейин ал демин чыгарбай жата берди, андан кийин Полли таежесинин бутуна колу тийе тургандай аралыкка жылып келди.

– Мен мурда айткандай, – деди Полли таежеси, – Ал жаман деле бала эмес болчу, тентектиги гана бар эле. Шайкелең, жеңил-желпилиги эле болбосо, билесиз го. Кулундай ойноп турган мезгили эмес беле, анын эмнесин айтасың. Эч кимге жамандык каалачу эмес, эч кимде жок боорукерлигичи...

Полли таежеси ыйлап жиберди.

– Менин Жо балам дагы ошондой эмес беле: тентектин тентеги, шоктун шогу болсо да, ак көңүл, боорукер эле го. Мен болсо, ошондо каргыш тийип, тиги биртике каймак үчүн уруп койбодумбу. Ачып калган экен, төгүп таштайм деп, эстен чыгарып коюптурмун да! Эми аны эч качан көрө албайм го, эч качан, эч качан, байкуш уулумду...

Анан Харпер айым жүрөгү жарылып кете тургандай боздоп ыйлады.

– Менимче, Томдун азыр жаткан жери биерден түзүк, – деди Сид. – Ал өзүн кичине жакшыраак алып жүргөндө...

– Сид! – Том көрбөсө да Полли таежесинин тигини акырая караганын сизди. – Менин Томума бир дагы сөз тийгизбе, ал азыр бу дүйнөдө жок. Ал азыр кудай алдында, ошондуктан бекер убара болбоңуз, мырзам! Ай, Харпер айым, мен буга кантип көнөрүмү билбейм! Кантип гана көнөм, кокуй күн! Кээде таарынтканы менен, көңүлүмү көтөргөн дагы ошол болчу.

– Кудай берди, кудай алды. Баарыбыз кудай алдындабыз! Бирок көкүрөккө муң, көзгө жаш толду! Өткөн ишембиде болсо керек, менин Жом так алдыман тарсылдакты аттырып жиберди эле, ачуум келип, аны көмөлөтө койдум. Ким ойлоптур, ушинтип тез эле... Эгер ал дагы ошенте турган болсо, мен аны кучагыма кысып, батамы берет элем.

– Ооба, мен сизди түшүнүп турам, Харпер айым, аябай түшүнүп турам. Кечээ түштө эле Томум мышыкка дары берип, үйдүн ичинде чаң тополоң чыгарган... Мышык үйдү бүт талкалайт экен дедим да. Кудай өзү кечирсин, анысы үчүн Томду оймук менен башка чаап койгом... Байкуш балам, ыраматылык байкуш балам. Азыр эми ал бүт азаптан кутулду. Эң акыркы андан уккан сөзүм какшык болду...

Ушинтип эскерип жатып Полли таежеси токтоно албай, көз жашын коё берди. Бөлөк бирөөгө эмес, өзүнө боору ачыган Том дагы шолоктоп жиберди. Том тууралуу жакшы бир нерсе айткан болуп, кээде кепке кошула калып, Мэринин ыйлап отурганы да угулуп турду. Том эми өзү тууралуу кыйла түзүк пикирде жатты. Анткени менен Полли таежесинин кейигени аны аябай жашытты, таежесин катуу сүйүнтөйүн деп, керебеттин астынан чыга калып, анын мойнуна асылгысы келди. Бул азгырык канчалык күчтүү болгону менен Том ага алданбады, кыймылдабастан жата берди. Жатып алып тыңшай берип, үзүл-кезил сөздөрдөн ал буларды түшүндү: адегенде балдар сууда сүзүп жүрүп чөгүп кетсе керек деп ойлошуптур, андан кийин чакан салды издешкен экен. Анан жоголгон балдар жолдошторуна жакында бүт шаарча угат деп четин чыгарган имиш деген кеп тарайт, ошондо акылмандар ой жүгүртүп, мындай тыянак чыгарат: балдар сал менен сүзүп кетсе, анда дайранын ылдый жагындагы жакын бир шаардан бат эле табылат. Бирок түшкө жуук шаардан беш-алты чакырым төмөн жерден, Миссуринин жээгинен сал табылат да, алардын үмүттөрүн үзөт. Демек, бардыгы өлгөн экен, болбосо карды ачканда кечке маал үйлөрүнө келмек дешет. Балдар дайранын ортосунан сүзгөн экен, ошондуктан табылбады, антпесе өздөрү жакшы чабак урчу, жээкке чыгуу алар үчүн кыйын эмес болчу деп ойлошот. Бул окуя шаршембинин кечинде болгон. Жекшембиге чейин өлүктөрү табылбаса,

анда эч кандай үмүт жок, жекшембинин эртеси жаназасын окуш керек деп чечим кылышат. Том коркуп кетти.

Харпер айым балбалактап ыйлап жатып, түнүчөр бейпил болсун деп кетүүгө камданды. Азанын күйүтүн бирдей тарткан, бири-биринин кайгысын түшүнгөн эки аял кучакташып, шолоктоп ыйлап ажырашты. Жатарда Полли таеже Сид, Мэрилерге адаттагыдан башка мээрим менен бейпилтүн каалады. Сид кичине бышактаган болуп, Мэри чын көңүлү менен шолоктоп ыйлап жатты.

Анан Полли таеже чөгөлөп отуруп, Том үчүн сыйына баштады: ушунчалык адамдын көз жашын чыгара турган, мээримин төккөн, кары адамдын каргылданган үнү менен чексиз сүйгөн, укмуш сөздөрдү тапкан мунажатынын акыркы саптарын окуп жатканда, керебеттин алдындагы Томдун жашы көзүнө толуп чыкты.

Полли таежеси төшөккө жаткандан кийин да Том көпкө чейин козголбой жатышка мажбур болду, себеби таежеси оодарылып, маал-маалы менен бир нерсени кобурап, кейип-кепчип үшкүрүп, кабатырланып нары-бери ооналактап берди. Акырында кээде түшүндө секин онтогону болбосо, ал тынчып калды. Ошол маалда бала керебеттин алдынан чыгып, шамдын жарыгынан колу менен далдаланып, уктап жаткан таежесинин жанына келди. Ага Томдун аябай боору ачыды. Чөнтөгүнөн түрмөктөлгөн чынар теректин кабыгын алып чыгып, аны шамдын жанына койду. Ошондо жаңы бир ой келе калып, кайра токтоду. Өңү жарк этип, бир нерсе эсине келди окшойт, кабыкты кайра чөнтөгүнө шыкады. Андан кийин эңкейип таежесинин эриндеринен өптү да, бутунун учу менен басып, дароо үйдөн чыгып, каалганын тээгин түшүрүп койду.

Ал өтмөктү карай жөнөдү, ал жерде ошол учурда бир да жан жок болчу. Кароолдон бөлөк эч ким болбосун, болсо да ал күнүгө кароолканага кирип алып, өлүктөй сулк уктап жатарын билген Том тартынбай эле чакан кеменин үстүнө чыкты. Артындагы кайыкты чечип алып, ага түштү да, суунун агымын каршылап, секин сүзүп жөнөдү. Шаарчадан кичине өйдөрөөк барганда, наркы өйүзгө алы жетишинче кыйгачтай айдады. Ал түз эле пристандын өзүнөн чыкты, анткени бул иш ага көнүмүш болуп калган. Кайыкты биротоло тартып алууну Том аябай эңсеген эле, анткени, аны кеме катары пайдаланып, каракчылардын колуна түшкөн олжосу катары эсептөөгө болмок. Бирок кайыкты бүт жерден издей тургандыгын, керек болсо каракчылардын өзүнө да капысынан жолугуп калышы мүмкүндүгүн бала түшүндү. Ошондуктан, ал жээкке чыгып, токойдун ичине кирип кетти. Ал жакта чөптүн үстүнө отурду да, уйкусурап кыйналып, кыйлага эс алды, акырында өзүн-өзү кыстап, туругун көздөй жөнөдү. Таң атарына аз эле калган. Ал сайроонго жакындай электе эле жапжарык болуп калды. Күн төбөгө көтөрүлүп, чоң дайрага нурун төккөнгө чейин эс алды да, анан туруп, сууга түштү. Бир пастан кийин ал туруктун чек арасына жетип, бүт бою суу болуп турганда, Жонун Хекке минтип айтканын укту:

– Жок, Том алдабайт, ал сөзсүз кайра келет, Хек. Ал качпайт. Каракчы үчүн бул шерменде экенин ал түшүнөт, ошондуктан эч качан тиякта калбайт, болбоду эле дегенде намыс үчүн калбайт. Ал чындап бирдемени ойлоп тапты. Анын оюнда эмне барын билиш керек.

– Мейли, анын буюмдары азыр бизде да?

– Ооба, бирок анчалык көп эмес, Хек. Нанүштөгө кайтып келбесем, анда алар силердики деп катка жазыптыр го.

– Мен кайтып келдим! – деп Том кыйкырды да, ушул кызыктуу окуяны эң мыкты ойноп берип, салтанаттуу түрдө турукка келип кошулду.

Заматта эң сонун тамак – куурулган балык менен чочконун майы келди. Алар тамак ичкени отураы менен Том ооз көптүрө өзүнүн кызыктуу окуяларын баяндай баштады. Анын сөзүнө ишенген тигил балдар да мурундарын көтөрүп, аябай сыймыктанды. Анан Том көлөкөлүү бир жерди тандап алып жатты да, түшкө чейин бейкапар уктады. Берки каракчылар болсо, балык уулап, аралды кыдырып кетишти.

16. Каракчылар туругунда

Түшкү тамактан кийин балдар тобу менен сайроонго чыгып, таш баканын жумурткасын издегени жөнөштү. Нары-бери темселеп, таяк менен кумду сайгылап, тоборсуган жерди көргөндө чөгөлөп отура калып, колдору менен кумду чукулашат. Кээде алар элүү же алтымыш жумуртка таап жатты. Алар топтоголок, ак, англис жаңгагынан кичирээк эле. Ошол түнү балдар шаан-шөкөт менен куурулган жумуртка тоюн өткөрүштү, кийинкисин жума күнү эртең менен жасашты.

Нанүштөдөн кийин алар чуркурап сайроондо нары-бери жүгүрүштү, улам бири киймин ыргыта коюп чуркап, биротоло жылаңач калганча биринин артынан бири кубалады, анан алыстагы сайроонду каптаган сууну карай чуркашты. Тез агым аларды улам жыга коёт, анткен сайын ого бетер көңүлдөрү көтөрүлөт. Алар бир туруп эңкейе берип, бири-бирине суу чачат, дем алууга гана артына бурулат, бир туруп күрөшө башташат, кыйынырагы беркилердин башын сууга малууга аракет кылат, бир туруп аппак колдору менен буттарын чырмалтып, сууга чогуу кирип кетишет. Анан бышкырынып, түкүрүнүп, каткырып, энтигип кайрадан суу үстүнө бардыгы калкып чыгат.

Чарчап-чаалыгып жээкке чыгышып, ысык кумдун үстүнө оонап жатышат. Андан кийин кайра сууну карай чуркап, бүт-бардыгын кайрадан башташат. Бир маалда алар денеси токулган териге окшош кызылдыгын байкашты, кумдун үстүнө тегерете сызып, үч маскарапозду туурашты, анткени мындай ардактуу ишти биринин дагы башкага бергиси келген жок.

Анан алар коргол таштарын алып чыгып, оюнга киришти, жадаганча ойношту. Андан кийин Жо менен Хек кайрадан сууга түшкөнү кетти, ал эми Томдун баргысы келген жок, себеби жана шымын чечип ыргытканда бутундагы жыландын терисинен жасалган тумарын да ыргытып жибергенин эми байкады. Тигил сыйкырдуу тумары жок эмнеге тарамышы түйүлбөгөнүнө өзү таңгалды. Тумарын кайра тапканча анын сууга түшкүсү келген жок, бул арада Жо менен Хек чарчап, эс алмак болушту. Секинден алар туш-тушка тарап кетти, көңүлдөрү чөгүп, кыжалат болуп, кең дайранын наркы өйүзүндөгү күңгөйдө магдырап жаткан чакан шаарча жакка улам карай беришти. Кумга бутунун учу менен «Бекки» деп жазып жатканын эстей коюп, Томдун шаштысы кетти. Ал жазганын өчүрө салып, өзүнүн ушунчалык шашмалыгына жини келди. Бирок өзүн кармап албай, дагы эле ошол атты кайрадан жазды, андан кийин жазганын кайрадан буту менен өчүрдү да, берки каракчыларды чакырымыш болуп, башка нерсеге алаксыгысы келди.

Бирок Жонун көңүлү биротоло чөгүп, эми аны кайра көтөрүү мүмкүн эмес эле. Үйүн сагынгандыктан ал жанын коёрго жер таппай турду. Көз жашы мөлтүрөп, кирпик учуна келе түштү. Хек дагы шылкыйды. Томдун ындыны абдан өчтү, бирок ал сыр алдырбаганга мүмкүн болушунча тырышты. Азырынча айтпай турган анын бир сыры

бар эле, бирок кыжалат кылган ойлору минтип тарабаса, анда балдарга өз сырын ачышка туура келет. Ал өзүн шайыр көрсөтүүгө тырышып, мындай деди:

– Бул аралда бизге чейин деле каракчылар жашаган болушу керек. Аралды кайрадан кыдырып чыгалы. Балким, бир жерде кенч көмүлгөндүр. Багыбыз ачылса, мүмкүн алтын-күмүш толгон, чирий баштаган сандык таап аларбыз?

Бирок анын сөздөрү бир аз кызыктырганы менен, кайра эле унутта калды. Том дагы ар нерселер менен кызыктырып көрдү эле, алары деле кыйратып ийгиликке жеткирген жок. Анысы бекер эле убара болду. Таягы менен улам кумду чукуп Жо көңүлсүз отурду. Акырында ал үн катты:

– Йа, балдар, мунун баарын таштасак кантет? Менин үйгө кетким келип атат. Биерде кызык деле эчтеке калган жок.

– Жок, Жо, кызыктар кийин болот. Көрдүңбү, биерде балык кармаган кандай кызык! – деди Том.

– Балык уулабай эле койдум мен. Үйгө кетким келип атат.

– Биердегидей сууга эч жерден түшө албайсың.

– Сууга деле түшкүм келбейт? Эч ким тыйбагандан кийин сууга түшкөнүнүн деле кызыгы жок экен. Жок, менин үйгө кетким келип атат.

– Мейли, анда кете бер! Ымыркай! Апаңды сагынып кеттиңби?

– Ооба, апамды сагындым. Сен деле сагынмаксың, бирок сенин апаң жок. Сен деле мендей ымыркайсың! – деди Жо мурдун бышылдатып.

– Мейли, бул ыйлаакты үйүнө апакаesine коё берели. Макулбу, Хек? Ымыркай да, апасын сагынып кетиптир! Болуптур, кете берсин. Бирок сага биер жагат да, чынбы, Хек? Экөөбүз биерде калабыз, ээ?

Хек көңүлсүз «ооба» дегенсиди.

– Мындан нары сени менен өмүрү сүйлөшпөйм, – деди Жо туруп баратып. – Болду.

Ал кабагын бүркөп, нары басып кетти да, кийине баштады.

– Карасаң муну, – деди Том, – Сени менен эле бирөө сүйлөшкүсү келип аткансып. Кете бер үйүнө, барып шылдың боло бер. Тим эле укмуш каракчы турбайсыңбы! Бирок Хек экөөбүз сендей ыйлаак эмеспиз. Биз биерде калабыз, чынбы, Хек? Кеткендер кете берсин. Ансыз деле күнүбүз өтө берет.

Анткени менен Том ичинен туталанды, Жонун тултуюп кийинип жатканын көрүп, ичи сыздай түштү. Анысы аз келгенсип, Жонун даярданып жатканын унчукпай карап турган Хектин дагы ою башкада эле. Бир пастан кийин Жо унчукпай Иллинойс жээгин карай сууну кечип жөнөдү. Томдун ичи тызылдай түштү. Ал Хекти карады эле, Хек аны түз карай албай, жылмайымыш болуп койду:

– Менин да үйгө кетким келип атат, Том. Биерде кызык эчтеке калган жок, кийин мындан да жаман болот. Биз деле кетпейлиби.

– Кетпейм! Кеткиңер келсе, бара бергиле. Мен калам.

– Том, менин кетишим керек.

– Кете бер! Сени ким кармап турат?

Хек кумдун үстүндө чачылган кийимин чогулта баштады:

– Том, сен деле биз менен кетсең жакшы болмок. Ойлонуп көрчү. Биз сени тиги өйүздөн күтөбүз.

– Болуптур. Каалаганча күтө бергиле.

Хек башын шылкыйтып жөнөдү. Том болсо артынан ээрчий тиктеп, куру намысын таштап, тигилерге кошулгусу келип кетти. Шериктерин токтойбу деп ойлогон, бирок тигилер тайыз сууну кечип жай баратышты. Аларсыз Том бир паста эле жалгызсырай түштү. Дагы бир нече убакыттан кийин Томдун өжөрлүгү биротоло жоголуп, ал кыйкырган бойдон досторунун артынан жүгүрдү:

– Токтогула! Мен силерге бирдеме айтам!

Балдар ошол замат токтоп, Томду көздөй бурулушту. Аларды кууп жеткен Том жанагы каймана сырын айтты эле, тигилер сөздүн маанисин түшүнгөнчө суз угуп турду да, анан түшүнгөндөн кийин: «Мына, ушунуң эң сонун экен, баяле айтканда биз дегеле кетпейт болчубуз», – деп сүйүнүп кетишти.

Том дароо өзүн актаганга шылтоо таба койду: акыйкаты, ал бул тымызын сыры деле досторун көпкө кармай албайт го деп корккон, ошондуктан ал сырын эң акырына чейин айтпай турган.

Балдар аралга көңүлдөрү көтөрүңкү кайтты, Томдун укмуш амалы тууралуу бакылдап жарыша сүйлөп, анын амалкөйлүгүнө таңданып, кайра ойной башташты. Жумуртка кууруп, балыкка нык тойгондон кийин, Том эми тамеки чеккенди үйрөнгүм келет деди эле, Жо дагы аны коштоп, ошентип көрсөк эмне болор экен деди. Хек экөөнө канжа жасап, чылымдан толтуруп берди. Экөө тил учун ачыштырган жүзүмдүн жалбырагынан бөлөк эч нерсени ушуга чейин чегип көргөн эмес, анысы нак тамекиге жатпайт эле. Жерге чыканактап жатты да, этияттык менен, бир аз чочулап канжаны соруп кирди. Түтүн ачуу экен, тамагына тыгылып, алар чакап да алышты.

– Оңой эле турбайбы! Мындай оңоюн билгенде, мурун эле үйрөнүп алмакмын, – деди Том.

– Мен деле, – деп коштоду Жо. – Кыйын эчтекеси деле жок экен.

– Бөлөктөрдүн тамеки тартканын көп көргөм, мен да ошентсем дечүмүн, бирок чамам келерин билген эмесмин, – деди Том.

– Мен деле, чынбы, Хек? Сенин көзүңчө канча жолу ушинтип айттым эле, уктун эле го, Хек? Анын баарын Хек билет.

– Чын, айткан, – деп ырастады Хек.

– Мен да канча жолу айткам, – деди Том. – Бир мертебе кушкананын жанынан айткам, эсиңдеби, Хек? Анда жаныбызда Боб Тэннер, Жонни Миллер, Жеф Тетчер бар болчу. Айтканым эсиңде болуш керек, Хек?

– Ооба, айткансың, – деди Хек. – Баягы мен ак коргол ташымды жоготкон күнү. Жок, анда эмес, андан мурунку күнү.

– Ооба, мен сага айткам. Көрдүңбү? Хек да билет экен, – деди Том.

– Мен кечке чейин тамеки тартсам болчудай. Жүрөгүм айланган деле жок, – деди Жо.

– Меники деле, – деди Том. – Мен деле кечке чейин тарта алам. Жеф Тетчер анте албайт эле.

– Жеф Тетчер! Ал эки тартканда эле кулап түшмөк. Бир жолу эле сынап көрсүнчү. Колунан келбейт.

- Сөзсүз. Тиги Жонни Миллердин да бир эле тартканын көрүш керек эле!
- Ошону айтсаң! Жонни Миллер эмнеге жарамак эле? Бир тартканда эле солоюп калат, – деди Жо.
- Албетте, жыгылат. Балдар азыр бизди көрсө го, ээ.
- Мен да ошондой дейм да.
- Анда мындай кылалы, достор, эч кимге унчукпайлы. Анан бир күнү алар бүт чогулганда, мен сенин жаныңа келип: «Жо, канжаң жаныңдабы? Эмнегедир тамеки тарткым келип турат», – дейм. Сен болсо эчтеке менен иши жоктой: «Ооба, эски канжа менде, тигиниси деле менде, бирок чылымдын мааниси жок экен» деп айткын. Анда мен: «Эчтеке эмес, ачуураак эле болсо мейли» дейм. Сен эки канжаны тең алып чыгасың, анан экөөбүз чындап тарта баштайбыз, тигилер бир аябай таңгалсын!
- Кудай акы, укмуш болот, Том! Ушунун баары азыр болсо кана?!
- Аттиң десең! Тамеки тартканды каракчылык кезибизде үйрөнгөнбүз десек, ал байкуштар бизге кошулбаганына күйүп кетишет го, ээ?
- Сөзсүз да! Күйгөндө да кандай күйөт дейсиң!

Ошентип, алар сөздөрүн уланта беришти. Бирок бара-бара сөз эмнегедир жайыраак чыгып, чаташа баштады. Сөздөрүнүн ортосу улам узарып, тамеки тарткандар үстөккө-босток түкүрүнө беришти. Ооздорунан суу келип, таңдайынын астынан чууруп, сууну үйлөп, тышка чыгарганга үлгүрө албай калгансыды, тырышканына карабастан кекиртектин суу басып кеткенсиди, алар биринин артынан бири окшуп жиберди. Эки бала купкуу болуп, өңдөрү өзгөрүлүп кетти. Жо Харпердин мууну бошоп, колунан канжасы түштү. Том дагы так ошондой болду. Эки суу тең бир чачырады, тигилер үйлөп чыгарганга зорго жетишти. Жо алсыз үнү менен минтип онтоду:

- Макими жоготуп ийдим окшойт. Издеп келейинчи.

Том какагансып, ээктери титиреп, зорго сүйлөдү:

- Мен сага жардам берейин. Сен тээ тиякка бар, мен болсо булактын тегерегинен издейин. Жок, сен барбай эле кой, Хек, биз өзүбүз табабыз.

Хек бейгам отуруп, аларды бир сааттай күтү. Анан зериккенинен досторун издеп жөнөдү. Шериктерин Хек жаңгелдин ичинен, биринен бири аябай алыс отурган жерден тапты. Тигиниси да, мунусу да кубарып, катуу уйкуда экен. Эмне болсо да, баары бая эле өтүп кеткенин ал түшүндү.

Ошол түнү тамак ичип отурганда алар өтө аз сүйлөштү. Алар баары жоош болуп калыптыр. Кечки тамактан кийин Хек канжасына тамеки салып, тигилерге да даярдап берейин дегенде, тигилер тим эле кой, эмнегедир кыйналып турабыз, нанүштөдө жакпаган бир нерсе жеп алсак керек дешти.

Түн ортосуна жакын Жо ойгонуп, беркилерди дагы ойготту. Аба эмнегедир дымыгып, бир нерсе боло тургансыды. Демдери кысылып, айлана үп болуп турса да, балдар ынак болуп, бири-бирине улам жакындай берди. Алар үн-сөзсүз ойго батып, бир нерсени күтүп отурушту. От жарыгы болбосо, бүт-баарын караңгылык каптап турган. Бир маалда бүлбүлдөгөн жарык көктөмдү бир заматка чала жарык кылды да, кайра өчүп калды. Анан кайра мурункудан дагы жарыгыраак боло түштү. Анан дагы бир жаркылдады. Андан кийин талдардын башы секин үшкүрүп, онтогонсуп жиберди. Балдар беттерин серпип өткөн илепти сезип, түн арбагы жанынан учуп өткөндөй коркуп кетишти. Андан кийин тымтырстык өкүм сүрдү.

Бир маалда жарк эткен кызык бир от караңгы түндү жарык күнгө айландырып, жердегинин баарын, жада калса кылдай чөптү да айкын көрсөттү. үчөөнүн кубарыңкы, корккон өңүн да жарык кылды. Күн күркүрөп барып, чагылган асманды тилип өтү да, чартылдаган бойдон алыскы бир жакка барып жоголду. Муздак керимсел согуп, жалбырактарды шуудуратып, оттун күлүн кардай чачып кетти. Чагылган дагы бир ирет жаркылдап, токойдун ичин бүт жарык кылды да, күлдүрөп күн күркүрөдү эле, талдардын башы балдардын үстүнө чатырап түшкөнсүдү. Көзгө сайса көрүнбөгөн караңгыда алар коркконунан бири-бирине жабыша калышты. Жамгырдын чоң тамчылары жалбырактарды дыбырата баштады.

– Балдар, тез сөрүнүн астына чуркагыла! – деп кыйкырды Том.

Тигилер секирип туруп, караңгыда талдардын дүмүрүнө чалынып, жапайы жүзүмгө буттары илинип, ар кимиси туш тарапка чуркады. Чагылган көздү жалтактатып жаркылдап, күн кулактын кужурун алып күркүрөдү. Бир маалда нөшөр төгүп кирди, бороон-чапкындап, жамгырды жер үстүнө жайып жөнөдү. Балдар бири-бирин чакырып жатты, бирок шамалдын аркыраганы менен күндүн күркүрөгөнү алардын үнүн жутуп кете берди. Алар ээрчишип, араң сөрүгө жетти да, үшүп, үрөйү учуп, жаандын суусуна шөптүрөп, сөрүнүн алдында бүрүшүп отурушту. Анткени менен кыйынчылыкты чогуу тартып жаткандыктан, мына ушул аларга жагып турду. Эски парус аябай желпилдеп тарсылдагандыктан, алар канчалык кыйкырбасын, бөлөк дабышты баса алган жок. Бороон улам чапкындай берди, бир маалда парус үзүлүп кетип, катуу шамал аны учуруп жөнөдү. Балдар бекем кол кармашкан бойдон улам чалынып, ар жерин тыттырып, жээктеги чоң эмендин түбүнө жүгүрүштү. Эми бороон дагы катуулады. Асманды улам жарк эткен чагылгандын жарыгынан ылдыйдагынын бардыгы: ийилген талдар, дайранын толкундары менен агарган жалдары, ак көбүктүн чачырандылары, жылып бара жаткан булут менен кыйгач жааган жамгырдын закымынан көзгө илинип-илинбей тунарган наркы өйүздөгү тик жарлардын элес-булас сөлөкөтү көрүнүп турду. Бир пастан кийин чапкына туруштук бере албаган килейген талдар жаш чырпыктын үстүнө качырап барып кулап түштү, күндүн тынымсыз күркүрөгөнү кулак тундуруп, сөз менен айтып болгус коркунучту жаратып жатты. Долуланган бороон күчөгөндөн күчөп, заматта аралды тыйпыл өрттөп, талдарды чокусуна чейин суу каптап, бүт макулукту керең кылчудай албууттанат. Мындай апаатта ээн талаада калуу коркунучтуу болчу.

Акырында бул таймашуу бүттү, аскер алыстан күнгүрөнө коркутуп, күрүлдөп чегинди да, жер бетин кайрадан тынчтык каптады. Коркуп калган балдар туругуна кайтып келип караса, түбүн түнөк кылып, төшөктөрүн жайып алган килейген чынарды чагылган тып-тыйпыл кылып талкалап таштаптыр. Балдар тал жыгылганда ал жерде болбой калгандарына сүйүнүштү.

Бүт-бардыгын, оттуу очокту дагы суу каптап кетиптир, анткени өз курагындагы балдардай эле алар да шалаакылык кылып жаанга каршы эч нерсе кылбаптыр. Айласы кетип, суу болуп, алар аябай үшүштү. Алардын кайгысы айкын көрүндү, бирок ошондо да чоң дөңгөчтүн алдындагы дүңкүйгөн топурактагы бир тутам отко суу тийбей калганын алар дароо көрүштү. Отту тынбай үйлөп, асты кургак дөңгөчтүн кабыгын, чамындысын жагып, кайра тутандырышты. Андан кийин алар үстүнө жоон чырпыктарды үйдү эле, жалын кемегедей күрүлдөдү, ошондо балдардын жарпы жазыла түштү. Алар кайнатылган сан этин кургатып тойлошту, анан отту тегеректеп алып, түнкү окуяга дагы кошумчалап, апыртмадан айтып таң атканча отурушту, себеби айланада кургак жер калбагандыктан, алар баары бир уктап алмак эмес.

Күн нурларын дарактардын бутагына төгө баштаганда балдардын уйкусу келип, алар сайроонго барып жатышты. Күн бара-бара ысый баштаганда, алар көңүлсүз

ойгонушту да, нануштө бышырганга киришти. Тамактан кийин алардын шайы кетип, зорго кыбырап, кайрадан үйлөрүнө кеткиси келди.

Муну түшүнүп калган Том каракчыларды мүмкүн болушунча алаксыта баштады. Бирок тигилерди коргоп таш дагы, цирк дагы, сууга түшүү дагы, кыскасы, жер үстүндөгү эч нерсе кызыктырбады. Том баягы тымызын сырын эстетти, ошондо гана тигилер кичине сүйүнө түшүштү. Ошентип, алардын сүйүнүчү тарагыча дагы бир табылгасы менен кызыктырганга үлгүрдү. Эми каракчы болуп ойногонду убактылуу токтотуп, кызыкчылык үчүн инди болуп көрөлү деди. Тигилерге бул ой жакты, көп өтпөй бардыгы жылаңачтанып, кудум зебра сыңары денелерин жол-жол кылып ылай менен шыбап, албетте, алардын бардыгы кол башчы эле, англис оторчуларына кол салабыз деп токойду аралап чуркап жөнөштү.

Анан алар өз ара касташкан үч урууга бөлүнүп, миңдеген жоосун өлтүрүп, куйкасын сыйрып алып, буктурмадан айкырып чыгып, бири-бирине кол салып жатышты. Бул күн кандуу болду, демек, өтө ийгиликтүү өттү.

Алар карды ач, көңүлдөрү куунак кечки тамакка турукка чогулушту, бирок ал жерде дагы бир тоскоолдук пайда болду: ич ара элдешпей туруп кас уруулар бири-бирин меймандай албайт экен, бир канжадан түтүн чыгармайын элдешүүгө болбойт эле. Бөлөк жолун алар дегеле билишчү эмес. Каракчы бойдон калбаганына эки инди өкүнүп жиберди. Анткени менен бөлөк арга жок эле, ошондуктан бул аларга абдан жаккандыгын айтып, канжаны сурады да, бири-бирине кезеги менен сунуп тарта башташты.

Мына, эми кайра алар инди болгонуна ыраазы, себеби айрым нерселерди үйрөнүштү: алар жоголгон макини издеп барбастан эле кичинеден тамеки тартса болот экен, чылым көңүлүн андай деле айныткан жок, бул жолу өткөндөгүдөй кыйнаган жок. Эч аракетсиз ушул сыңары эң мыкты мүмкүнчүлүктү колдон кантип кетирсин. Жок, кечки тамактан кийин алар текшерип үчүн чылымдан кайра чегип көрүп, чоң ийгиликке жеткенин көрүштү, ошол себептен кеч эң жакшы өттү. Алар жаңы ийгиликтерине алты уурунун куйкасын кесип алгансып кудундап сүйүнүштү. Азырынча аларды ушул бойдон тамеки тарттырып, дардаңдатып, каадалантып тим коёлу, себеби убактылуу алардын бизге кереги жок.

17. Каракчыларга аза зыйнаты

Ошол ишембинин бейкут кечинде шаарда көңүл ачкан эч ким болбоду. Харпер менен Полли таеженин үй-бүлөсү кайгыга батып, көз жаштарын көл кылып, кара кийинип отурду. Шаарча демейдегиден тынч болчу, акыйкаты, мурун деле дайыма тынч болуп турчу. Шаарчадагылар эмнегедир илең-салаң иштеп, аз сүйлөп, анан калса улам-улам үшкүрүп жүрүштү. Ишемби күнкү дем алыш балдар үчүн оор түйшүк болду. Алардын ойногусу, көңүл ачкысы келбей, секинден оюндарын да токтотуп коюшту.

Кайгырып жүргөн Бекки Тетчер темселеп түштөн кийин мектептин ээнсиреген короосуна кирди. Бирок ал жактан деле көңүл соорото турган эч нерсе чыккан жок. Ошондо ал өзүнчө кобурана баштады.

– И-ий, азыр менде эң кур дегенде тиги жез тутка болсо го! Бирок эстеликке менде анын эч нерсеси калбаптыр! – деди ал көмөкөйүнө келип калган жашын жутуп.

Анан токтой калып, ал өзүнчө муну айтты:

– Мына ушул жерде болгон. Ошонун баары дагы кайталанса, мен антип айтпайт элем, бүт дүйнөнү берем деп азгырса да айтпайт элем. Мына, эми ал жоголду, мен эми аны эч качан, эч качан, эч качан көрбөйм.

Бул ойлор анын жанын ачытты, ал көз жашын көлдөтүп, темселеп жөнөдү. Анан Том менен Жонун шериктеринен турган балдар менен кыздардын жоон тобу келди. Алар оңо түшкөн кашаанын ичин тиктеп, Томдун тигил же бул кылыктарын, аны акыркы ирет көргөндөрүн, Жо ошондо эмне дегенин (кыязы, ошол кезде эч кандай маанисиз, бирок кийинчерээк белгилүү болгондой, каргашадан кабар берген сөздөрүн) кеп кылып, сүйлөгөндөрдүн бардыгы курман болгон балдардын турган жерин көргөзүп: «Мен ушуерде, азыркы сен турган жерде тургам, тиги болсо жапжакын, тиерде турган, ал мына минтип жылмайганда, ушунчалык коркуп, бүт денем титиреп кеткен, ошондо эмнеге экенин түшүнбөптүрмүн, азыр түшүнүп атам!» – деп эскерип жатышты.

Анан өлгөн балдарды тирүү кезинде ким акыркы жолу көргөнү тууралуу талаш жүрүп, көбү ушул кайгылуу артыкчылыкка жеткиси келип, күбөлөр бирин-бири жокко чыгара турган сөздөрүн айтып, курман болгондорду кимиси эң акырында көргөнү, кимиси эң акыры сүйлөшкөнү такталганда, тигил бактылуулар өзүн ошол замат бийик даражага көтөрүлгөндөй сезсе, башкалары болсо аларга суктанды. Бир байкуш кантип мактанарын билбей:

– Мени болсо, Том Сойер бир мертебе катуу сабаган! – деп, ушул эскерүүсүнө көрүнө сыймыктангансыды. Бирок минтип мактануусу ийгилик алып келген жок, анткени балдардын бардыгы эле ушинтип айтса болмок, ошондуктан, мындай даңазанын кадыры деле жок болчу. Курман болгон каармандарга таазим кылып эстеп, балдар зорго тарады.

Эртең менен жекшемби мектебинде сабак бүткөндө коңгуроо кагылды, бирок адаттагыдай шайыр эмес, бир өңчөй кайгылуу кагылды. Жекшемби тынч өттү, ошол себептен коңгуроонун кайгылуу дабышы жаратылыштагы каймана кайгыга үндөшкөнсүп турду. Шаарчадагылар каргаша тууралуу шыбырашып, далиске бир паска токтоп, анан чиркөөгө чогула башташты. Бирок чиркөөнүн өзүндө эч ким үн чыгарган жок, тымтырстыкты орундарына өтүп бараткан аялдардын кара көйнөктөрүнүн шуудураганы эле бузуп жатты. Чакан чиркөөгө мынчалык элдин толгонун бир да киши мурун көргөн эмес. Акырында бир нерсени күтүү алдындагы тунжураган тымтырстык өкүм сүрдү, Полли таеже менен бирге Сид, Мэри экөө келди, алардан соң Харперлердин катуу азадагы үй-бүлөсү келди, кишилердин бардыгы, жада калса, кары даабатчы да тигилер келатканда урматтап тура калышты, каза болгондордун туугандары биринчи катардан орун алганча эч кимиси отурган жок. Кайрадан асердүү тымтырстык каптады, кээде эле өксөп ыйлаган үндөр угулуп жатты, бир нече убактан кийин дин жетекчиси колдорун жайып, сыйына баштады. Муун-жүүндү бошоткон даңаза ырдалып, артынан эле «Мен деген Кайрадан Тирилүү жана Өмүрмүн» деген сөздөр менен коштолду.

Сыйынуунун уландысы катары дин жетекчиси каза болгондордун жакшы жактарын, адамды суктандырган жоруктарын жана зээндүүлүгүн абдан көркөмдөп баяндады, келгендердин баарына тигилердин элеси жөн эле айкын тартыла түштү, шордуу балдарга ар дайым акыйкатсыздык кылганын, тигилердин кемчилиги менен өксүктөрүн гана көргөндөрүн эстеп уятынан өкүндү. Андан бөлөк дагы диний даабатчы курман болгондордун өмүрүнөн адамдын көз жашын эзип чыгарчудай, маркумдардын жоош жана абдан асыл мүнөздөрүнөн баяндаган айрым окуяларды айтып берди. Ошол окуялардын канчалык жакшы, канчалык кубанычтуу экенин чиркөөдөгүлөрдүн бардыгы түшүндү, ошол эле маалда мурда ал жоруктар баарына жазага абдан татыктуу кадимки эле тентектик катары каралганы өкүнүч менен эскерилди. Таасирдүү баян улантылган

сайын отургандардын муун-жүүнү бошоп, аягында чиркөөдөгүлөрдүн бардыгы чыдабай, боздоп ыйлаган туугандарын коштоп, бүт-баары жапырт ыйлап жибершти, ал эмес даабатчы дагы өзүн кармап албай, кафедрада туруп, көзүнө жаш алды.

Сырттан бир добуш чыккансыды, бирок ага эч ким көңүл бурбады. Бир пастан кийин кире бериштин каалгасы кыйчылдап ачылды да, анан даабатчы жаштуу көздөрүнөн бет арчысын алып, турган жеринде катып калды. Даабатчы тиктеген тарапты адегенде отургандардын бирөөсү, анан башкалары карады, бир маалда чиркөөдөгүлөр бүт орундарынан туруп, дал ортодо ээрчишип келаткан, сууга чөгүп өлдү деген үч баланы көрүп, делдейип туруп калышты. Алдыда Том, артынан Жо, бети-башы тытылып, коркконсуп бардыгынын артынан шүмүрөйгөн Хек темселеп келатыптыр. Өздөрүнө арналып окулган даабатты угуп, алар чатырчанын ээн кырына жашынын турушуптур!

Полли таеже, Мэри менен Харперлердин бардыгы тобо кылып, өлүмдөн аман калган балдарын кучактап, өпкүлөй берип, тумчуктуруп коё жаздашты. Бечара Хек болсо, кандай кыларын, жактырбаган көздөрдөн кайсыл жакка бекинерин билбей шаштысы кетти. Ал качмай болуп каалганы карай жөнөй бергенде, Том тигини колдон кармап, мындай деди:

– Полли таеже, акыйкатсыз болуп калат го, Хектин кайтканына дагы бирөө жарым кубанып коюш керек го.

– Ооба десең, ошондой болушу керек эле. Мен энесиз бечараны көргөнүмө кубанычтамын!

Мурда Хек бир нерседен сүрдөсө, ал ушул Полли таеженин эркетип көңүл бурганынан сүрдөр эле. Бир маалда даабатчы болгон үнү менен кыйкырып жиберди:

– Бүт ырайымын төккөн кудайга даңаза ырдайлы! Ырдагыла! Чын дилиңер менен ырдагыла!

Ошондо алар ырдап жибершти. Чиркөөдө байыркы жүздүк ыры салтанаттуу жаңырды, каракчы Том Сойер болсо, аны суктанып тиктеп турган теңтуштарына кылчайып, ушул учур өмүрүнүн эң сонун учуру болгонуна ичинен сыймыктанып жатты.

Чиркөөдөн топурап чыккан «алдангандар» байыркы жүздүк ырын ушунчалык толкундануу менен ырдоону угуш үчүн дагы бир мертебе алданганга макул экендиктерин кеп кылып жатышты.

Ошол күнү Том Полли таежесинин маанайына жараша мурда бир жылда да ала албаган көк желкеге көп муш менен үстөккө-босток өбүүсүнө марыды. Кудайга жана өзүнө ыраазы болгонун анын желкеге муш жегениненби же таежесинин өпкүлөгөнүнөнбү, кайсынысынан көбүрөөк билинерин Том өзү деле айта алмак эмес.

18. Таң калыштуу түш

Томдун жашырган каймана сыры ошол болчу: каракчы туугандары менен үйүнө өздөрүн көмүүгө катышуу үчүн кайтып келмек. Ишембинин күүгүмүндө алар дөңгөч минип алып, Миссуринин жээгине өтүштү, шаардан беш-алты чакырым ылдыйыраак кургак жерге чыгып, жаңгелге түнөштү, таң азандан алар кыска көчөлөрдү аралап,

тегеренип отуруп чиркөөгө келишти да, чатырдагы далистин башаламан жаткан сынык орундуктардын арасына жатып, уйкусун кандырышты.

Дүйшөмбүдө эртең мененки нанүштөдө Полли таежеси жана Мэри Томго өтө сылык болуп, биринен-бири өтүп чебеленди. Кебин түгөтө албай жатышты. Сөзүнүн ортосунда Полли таежеси мындай деди:

– Мейли, Том, бир аптага жакын бүт элди кыйнаганыңар силерге оюн болгонун түшүнөм, бирок кайсы бетин менен мени минтип кыйнадың? Дөңгөчтү минип алып, өзүңөрдү көмгөн жерге сүзүп келгенге алың жетсе, өлбөй эле үйдөн качкандыгыңы мага эптеп кабарласаң болот эле го.

– Чын эле ошентпейт белең, Том. Менимче, сен ошенткенди унутуп койсоң керек, антпесе сен дал ушундай кылат элең да, – деди Мэри.

– Мунуң чынбы, Том? – деп сурады Полли таежеси, анын үмүттөнгөнү жүзүнөн көрүнүп турду. – Айтчы мага, эгер унутпасаң, ошентет белең?

– Мен, акыйкаты, билбейм. Антсем, иштин бүт-баары бузулат эле.

– Том, сен мени кичине болсо да жакшы көрөт го дечүмүн, – Полли таежеси наалыгандыктан Томдун шаштысы кетти. – Эң кур дегенде мени ойлоп койбойт белең, ошонун деле жоктон көрө жогору болот эле.

– Э-э, таеже, анын эмнеси жаман экен? – деп болушту Мэри. – Жөн эле унутуп калган болушу керек, ал дайыма шашып жүрөт го, ошол себептен эч нерсени эсине сактабайт.

– Андай болсо өтө өкүнүчтүү. Мына, Сид болсо эстей жүрмөк. Биякка өтүп келип, мага айтат эле. Кийин эстесең, бир күнү сен өкүнөрсүң, Том, бирок анда кеч болуп калат. Оңой кезинде мага көңүл бургуң келбегенин эстейсиң го.

– Таеже, сизди жакшы көрөрүмдү өзүңүз билесиз да.

– Жакшы көргөнүңдү бир нерсе менен далилдесең, мүмкүн, жакшыраак билет белем.

– Муну ойлобогонума азыр өкүнүп турам, – деди Том өкүнгөндөй үнү менен. – Ошентсе да, мен сизди түшүмдө көрдүм. Жоктон көрө жогору го, ээ?

– Арзыбаган нерсе, мышык деле түш көрөт эмеспи, бирок аның, албетте, жоктон көрө жогору. Түшүңдө эмнени көрдүң?

– Ошондо шаршемби күнү түшүмдө көрсөм, сиз мына биерде, керебеттин түбүндө отурасыз, Сид болсо, отун салгычтын алдында отуруптур, Мэри анын жанында экен.

– Ооба, биз дал ошондой отурганбыз. Биз дайыма ошондой отурабыз. Эң кур дегенде түшүңдө бизди ойлогонуңа курсантмын.

– Жо Харпердин апасы дагы силерге кошулуптур.

– Аның да туура, ал да биз менен болгон! Түшүңдө дагы эмнени көрдүң?

– Ар кандай көп нерселерди көрдүм. Бирок азыр ал элес-булас эсимде.

– Эстечи, эстей албайсыңбы?

– Бирдеке өчүрүп кеткендей болду... ал шамал... шамал болсо керек...

– И, эстечи Том! Шамал бирдекени өчүрүп кеткендей болду. Туура!

Том коркконсуп ойлонуп, манжалары менен маңдайын кысып, бир пас-тан кийин минтти:

- Мына, эстедим! Эми эстедим! Шамал шамды өчүрүп кетти!
- Йа, кудай! Анан, Том, анан эмне болду?
- Анан, менимче, сиз «Сезип турам, тиги каалга...» – дегендей болдуңуз.
- Уланта бер, Том!
- Бир аз эсими жыйнап алайынчы... Бир аз эле. Ооба, сиз: «Сезип турам, тиги каалга ачылып кеткендей болду», – дедиңиз.
- Ошоерде отурганыман кийин айтканым чын. Чын да, Мэри? Уланта бер!
- Анан... анан... так эстей албай атам, бирок сиз Сидди жөнөткөндөй болдуңуз, анан...
- И-и? И-и? Анан ага эмне дедим, Том? Ага эмне дедим?
- Сиз аны... Сиз... Сиз аны каалганы жап дедиңиз.
- Тобо! Мен ушу күнгө чейин мындайды эч уккан эмесмин! Түш эчтекеден аян бербейт деп эми айтып көргүлө. Бу тууралуу Сирини Харперге азыр эле айтыш керек. Үрп-адат тууралуу эми бирдеме деп көрсүн, эчтекеден кутула албайт. Уланта бер, Том!
- Азыр мен бүт ийне-жибине чейин эстедим. Анан сиз мени андай деле жаман эмес бала, болгону гана тентек, унутчаак дедиңиз, аны токтоткон... Эмне дедиңиз эле?.. Кулунду токтотконго барабар дедиңиз беле?
- Нак эле ошондой болгон! Йа, ырайымдуу кудай! Уланта бер, Том!
- Андан кийин сиз ыйладыңыз.
- Ооба, ыйлагам. Ыйлагам. Биринчи ыйлашым эмес. Анан...
- Анан Харпер айым дагы ыйлап, баласы Жо дагы ошондой бала болчу деген, өзү төгүп алган каймак үчүн тигини уруп койгонуна азыр өкүнүп жүргөнүн айткан.
- Том, Ыйык Рух сени колдогон экен! Сен аян түш көрүпсүң, мына, ошондой болгон! Тезирээк уланта көр, Том!
- Анан Сид... Сид айтты...
- Мен эчтеке деген эмес болушум керек, – деди Сид.
- Жок, сен дегенсиң, Сид, – деди Мэри.
- Жаагыңарды баскыла, Том улантасын! И, ал эмне деди, Том?
- Ал мындай деди... Менимче, ал мага биерден ошояктагысы жакшы, бирок кайда болбоюн, мени оңолсо дегендей болду...
- Мына, уктуңарбы? Так ушинтип айткан.
- Анан сиз анын оозун жап кылдыңыз.
- Ким менен болсо мелдешем, мен ошенткем! Сөз жок, биерде бир периште жүргөн. Биерде бир периште болгон экен!
- Харпер айым болсо, өзүн Жо тапанча менен кантип коркутканын айтып берди, сиз болсоңуз мышык менен дары жөнүндө баяндадыңыз...
- Кашкайган чындык!

– Анан бизди дайрадан издей турганы, жекшемби күнү көмө турганы тууралуу көп сөз болду, андан кийин Харпер айым экөөңүздөр кучакташып алып ыйладыңар, анан ал үйүнө кетти.

– Так ушундай болгон! Так ушундай болгон, муну мен өз бөркүмдөй билем! Том, сен мунун баарын өз көзүң менен көргөндө да мынчалык жакшы айтып бере албайт элең! Андан кийин эмне болду? Уланткын, Том!

– Анан, менимче, сиз мага дуба окуй баштадыңыз. Мен сиздин ар бир сөзүңүздү угуп тургандай болдум. Анан сиз төшөккө жатканда, сизге боорум ачып, кабыктын айрындысына «Биз чөккөн жокпуз, биз жөн эле каракчы болуп жүрөбүз» деп жаздым да, кабыкты жозунун үстүнө, шамдын жанына койдум. Андан кийин сиз уктап калгандай болдуңуз, уктап атканда сиздин өңүңүз ушундай сүйкүмдүү көрүндү, мен жакындап барып эңкейдим да, эрдиңизден өөп койгонсудум.

– Ошенттинби, Том, чынбы? Мен сени ушунуң үчүн эле кечирмекмин! – деди Полли таежеси, баланы кучактап алып, көкүрөгүнө кысып койду, анда тигил өзүн бир абийирсиз акмактай сизди.

– Түш болсо да, мунуң абдан жакшы экен, – деп Сид ичинен кобуранды эле, анысы угулуп калды.

– Жаагыңды бас, Сид! Түшүндө адам өңүндөгүдөй эле көрөт. Мына менин сага сактаган чоң алмам, Том. Табылып калсаң берем дегем. Эми мектепке бар. Мен ырайымдуу Кудай-Теңирге сени мага кайтарып бергени үчүн, ага ишенип, бүт осуяттарын аткарган адамдардын бардыгына, арзыбасам деле мага дагы ырайым кылып, көпкө чыдап келгени үчүн шүтүр дейм. Анткени менен кыйын кезеңде анын ырайымдуулугунан жана жардамынан жалаң татыктуулар пайдаланса, анда бул дүйнөдө саналуу гана кишилер жылмайып, караңгы түн түбөлүк жок болмок. Эми болсо Сид, Мэри, Том жөнөгүлө, бул жерден тезирээк кеткиле. Силер мени жадатып ийдинер!

Балдар мектепке кетти, ал эми кемпир болсо Харпердин үйүнө Томдун укмуштай түшү менен тигинин ишенбестигин жеңгени жөнөдү. Сид үйүнөн чыгарда оюна келгенди эч кимге угузбай, жакшылап ойлонуштурду. Анысы мындай эле: «Өтө кызык: түшү ушунчалык узун, бирок бир дагы катасы жок».

Том эми өзүнчө эле баатыр болуп калды! Ал чуркабай, секирбей, баары андан көзүн албай тиктегенин билген каракчыга окшоп шашпай, сүрдүү жүрдү. Ырас эле, бардыгы андан көзүн албайт. Өтүп баратканда өзү тууралуу шыбырашкандарды укмаксанга, тиктегендерди көрмөксөнгө салды, бирок ичинен ага маашырланды. Майда балдар анын аркасынан ээрчип, анын жанында жүргөнүн элге көргөзө мактанышты, алар Томду адамдар тобунун башындагы добулбасчы же шаарга кирип келаткан айбандар тобунун алдындагы пилдей сизди. Өзү курактуу балдар болсо, аны эч жакка кетпегендей кабыл алышса да, ичтери күйүп турушту. Ушинтип күнгө капкара болуп күйгөнгө жана ушундай чоң даңазага жеткенге алар дагы аябай куштар эле, Том болсо ага циркти тартууласа дагы тигинисинен да, мунусунан да айрылмак эмес.

Мектепте бүт балдар аны менен Жо Харпердин артынан ээрчип, көздөрүн тигилерден албай суктангандыктан, экөө тең бир паста эле кекирейип көөп кетти. Кызыккан балдарга алар өз окуяларын айтып бере баштады, бирок болгону баштап гана койду: алдында түгөнбөс узун сөз турганда, бул оңой эле бүтө турган нерсе эмес да. Эң аягында алар канжаларын чыгарып, шашпай түтөтө баштаганда, алар даңктын туу чокусуна жетишти.

Эми Том Бекки Тетчерден оолак болууну чечти. Даңк эле жетиштүү болчу. Ал даңк үчүн жашайт. Азыр ал атактуу болуп турганда, мүмкүн, анын элдешкиси келер.

Анда мейли, башкалар сыңары ал дагы көңүлкош болорун сезсин. Бир маалда Бекки жетип келди. Том аны байкамаксанга салды. Ал нары басып, балдар менен кыздардын тобуна кошулду да, алар менен сүйлөшө баштады. Бир аздан кийин ал тигинин кайрадан шатыра-шатман чуркап кетип, бети кызарып, көздөрү ойноктоп, сыныпташтарын куумуш болуп нары-бери жүгүрүп жүргөнүн, бирөөнү кармап алса, кубанычынан кыйкырып жибергенин көрүп турду. Бирөөнү кармаганда да, сөзсүз анын жанынан кармап, кармагандан кийин сөзсүз кылчактап аны карап жатканын да байкады. Мунусу атак сүйөр Томго жакпай калды да, ал элдешүүнүн ордуна ого бетер көгөрдү. Ал тигинин оюн түшүнгөндөн кийин оолактагандан оолактай берди. Бекки эми чуркаганын токтотуп, Томду айланчыктап жүрдү да, улам кайгылуу көз кырын салып, бир-эки мертебе үшкүрүнүп да алды. Анан ал Томдун бөлөктөргө караганда Эйми Лоуренс менен көбүрөөк сүйлөшкөнүн байкады. Беккинин ичи тызылдап, чыйпылыктап, кабатырланып да кетти. Анын нары көздөй басып кеткиси келди, бирок буттары баш ийбей, кайра эле аны топту карай алып жөнөдү. Ал Томдун чыканагына сүйкөнүп турган бир кыз менен жылмайымыш болуп сүйлөшө кетти:

– Йа, Мэри Остин, тентек кыз эмнеге жекшемби мектебине барган жоксуң?

– Баргам. Сен мени көргөн жоксуңбу?

– Бардың беле? Каерде отурдуң?

– Дайыма барып жүрчү Питер айымдын сыныбында эле. Мен сени көргөм.

– Чынбы? Сени көрбөй калганым кызык. Сени менен сейил тууралуу сүйлөшөйүн дебедим беле.

– О, ал сонун болот! Аны ким уюштурат экен?

– Апам мен үчүн уюштурганы атат.

– О, укмуш! Апаң мени дагы чакырат болушу керек, ээ?

– Ооба, чакырат. Сейил мен үчүн да. Ал мен кимди кааласам, ошону чакырат, мен болсо сени каалайм.

– Кандай жыргал! Качан болот?

– Жакын арада. Балким, эс алуу күндөрү.

– Көңүлдүү болот экен! Сен балдар-кыздардын баарын чакырасыңбы?

– Ооба, досторумду бүт... же дос болгусу келгендерди, – деди ал, Томду улам кылчактап карап.

Бирок Том ошол маалда Эйми Лоуренске аралдагы бороон жөнүндө, өзү үч кадам четкерээкте турганда, чагылган килейген чынарды талкалап кеткенин айтып берип жаткан.

– Мен барсам болобу? – деп сурады Грэйси Миллер.

– Болот.

– Менчи? – деп сурады Салли Рожерс.

– Келе бер.

– Мен деле барсам болобу? Жочу? – деп сурады Сюзи Харпер.

– Болот.

Том менен Эймиден бөлөктөрүнүн бардыгы сүйүнүп, өздөрүнүн атын укканда, биринин артынан бири кол чаап жатты. Том болсо кайдыгер бурулуп, маектешкен

бойдон Эйми Лоуренсти ээрчитип кетти. Беккинин ээктери титиреп, көздөрүнө жаш толду, мунусун жашырмакка аракет кылып, шайыр өндөнүмүш болду да, безилдей берди, бирок сейил, башка нерселердей эле, турмуштун кызыкчылыгын жоготуп койду: ал, башка аялзаты сыяктуу эле көз жашын төгүп алмакка тезирээк кеткенге шашты. Анан ал коңгуроо кагылганча өңү суз болуп, шагы сынып отуруп калды. Ал туруп, жаш толгон көздөрү менен жалт карап, өрүлгөн чачын силкти да, өч алыш үчүн эми эмне кылышты билерин айтты.

Танаписте Том Эймнин жанынан чыкпай, өзүнчө курсант болуп шаттанып жүрдү. Бирок ал тымызын Беккини издеп, өзүнүн бүт кыймыл-аракети менен тигинин талуу жерине тийгенге далалаттанды. Акырында Беккини көрүп, анын көңүлү бир паста чөгө түштү. Бекки мектептин артында ыңгайлуу отургучта Алфред Темпл менен сүрөттүү китепти көрүп отуруптур, бирок аны өзгөчө капаландырганы – экөөнүн баштары бири-бирине тийишип, алар калган дүйнө менен иши жок отурган экен. Кызгануу Томдун канын кайнатты. Ал өзүн Бекки биринчи болуп ага келгенде, аны менен жарашпай койгону үчүн жек көрдү. Ал өзүн дөдөй атап, дагы оюна келген көп жаман сөздөр менен өзүн өзү тилдеди. Ызаланганынан анын ыйлагысы келди. Эйми сүйүнгөнүнөн эч нерсени байкабай, тынымсыз чулдурай берди, Томдун тили болсо, таңдайына катып калды. Эйми ага эмне дегенин ал уккан жок, ал эми Эйми жооп күтүп, аны жалт караганда, ал бир нерсени кобурамыш болду, бирок эмнени дөөдүрөгөнүн өзү да байкаган жок. Көргөн көрүнүш кыжырын кайнатса дагы, анын мектептин артына баргысы келип жатты. Ал өзүн башкара албай калды. Өзгөчө анын жинин келтиргени – Беккинин анын бары-жогуна кош көңүл мамилеси эле. Ал эми Бекки баарын байкап турган, жеңиш ал тарапта экенин сезгенде, ал жана өзү кандай чыйпылыктаса, эми тигинин да ошондой чыйпылыктаганына табасы канды.

Эймнин сүйүнгөнүнө Томдун жини келди. Том жумуштары барын, колу бош эместигин четин чыгарып айтты. Бирок бекер – кыз чулдурап туруп алды. Том ойлоду: «Йа, кокуй, мен мындан такыр кете албаймынбы?» Акырында ал иштери күтүп турганын тике айтты эле, анда тигил баёолук менен мектептен кийин жака белде күтүп турам деди. Ошондо Том аны жек көрө чуркап кетти.

«Ким болсо мейли! – деп ойлоду Том тишин кычыратып. – Шаар боюнча ким болсо мейли эле, бирок Сент-Луисте өзүн эң мыкты кийинем, ак сөөкмүн деп эсептеген сатаң болбосо эле! Мейли, мен сени ушу шаарчада биринчи жолу көргөндө эле токмоктободум беле, дагы токмоктойм! Коё турчу, колума түшөрсүң, ошондо мен сени...».

Анан ал элестеткен касын сабай баштады – абаны муштуму менен кезеп, чапкылап, тепкилеп жатты. «И-и, ошенттиңби? Сага ушу керекпи? Бу эми сага сабак болду!». Ошентип, анын өзү элестеткен мушташтан моокуму канды.

Түштө Том үйүнө качып кетти. Эймнин ыраазылыкка балкыган бактысын карап турганга уяты чыдабады, кызганганынан чыдай албады. Бекки кайрадан Алфред экөө сүрөттөрдү караганга өттү, бирок убакыт өткөн сайын Том көрүнбөй, эми эч кимди кыйнай албаганына деми сууп, ындыны өчө түштү, ыкшоолук менен кайдыгерлик пайда болду, анан ал зериге баштады. Эки-үч мертебе ал бирөөнүн шарпасын тыңшап, туш тарабын карап алды, бирок үмүтү бекер эле – Том көрүнгөн жок. Акырында анын көңүлү чөгүп, ишти өтө ырбатып койгонуна өкүндү. Кыздын тажап, бук болуп турганын көргөн бечара Алфред, эмнеге экенин түшүнбөй таңыркай берди:

– И-и, мына бу сонун экен! Муну карасаң.

Акырында Бекки чыдабай кетти:

– Э-э, койчу! Мага булардын кереги жок! – деп ыйлап жиберип, ал тура качты.

Алфред артынан ээрчип, сооротоюн деди эле:

– Жогол, мага жолобо! Мен сени жек көрөм! – деди кыз.

Бала эмне кыларын билбей, мостоюп кала берди, себеби түштөн бери сүрөт көрүп отурабыз деп кыйкырып алып, кыз өңгүрөгөн бойдон андан качып бараткан. Анан Алфред ээнсиреген мектепти карай басты. Анын жини келип, таарынды. Ал иштин чоо-жайын тез эле түшүндү: кыз Том Сойердин кыжырын келтириш үчүн эле аны пайдаланган тура. Түшүнгөн соң ал Томду ого бетер жек көрдү. Өзүнө зыяны тийбегендей кылып, анын Томго бир жамандык жасагысы келип кетти. Томдун окуу куралы көзүнө илинди. Бул өтө ыңгайлуу учур эле. Ал түшкү сабакка берилген бетин сүйүнүп ачты да, анын үстүнө сыя төгүп салды.

Ошол маалда Бекки тигинин эмне кылып жатканын айнектен көрдү да, байкатпай өтүп кетти. Кыз Томду таап, баарын айтканы үйүн карай жөнөдү. Том ага ыраазы болот, ошентип бүт маселе чечилет. Бирок жолдун теңин өткөндө Бекки кайра айный түштү. Сейил тууралуу айтканда Томдун ага карата мамилесин эстей коюп, кайра ичи куйкаланып кетти. Кайра анын булганган китеби тууралуу айтпай, өчөшүп аны түбөлүккө жек көрмөк болду.

19. Томдун өкүнгөнү

Том үйүнө капалуу келди, бирок таежесинин биринчи эле сөздөрүнөн кийин ал өзүнүн күйүтү азыр эч ыңгайсыз экенин түшүндү:

– Том, сенин териңи гана сыйрыса болот да!

– Мен эмне кылдым, таеже?

– Ооба, сенин кылганың жетишет! Мына мен, ал-жыган келесоо, Сирини Харперге сенин ошол дөөдүрөгөн түшүнө ишендирем деп, чуркап барып жүрбөйүмбү, ал эми тиги сенин ошол түнү биерге келгениңи, сөзүбүздү укканыңи Жодон билип алыптыр. Том, сендей баланы эмне кыларымды билбейм. Кылыгыңды эстесем, төбө чачым тик турат: мени Сирини Харперге барып, көк мээдей иш кылдыртпай, бир ооз эскертип койбойсуңбу!

Иштин чоо-жайы эми таптакыр бөлөкчө көрүндү. Эртең мененки калпы ушуга чейин Томго жакшы тамаша, мыкты табылгадай көрүнгөн. Эми болсо, анысы кара мүртөз, шермендечилик катары көрүндү. Том башын шылкыйтып, бир паска актана турган эч нерсе таппай отурду. Анан ал минтти:

– Таеже, ушуну кылбай койсом болмок экен, бирок мен ойлобоптурмун.

– Э-э, балам, сен эч качан ойлобойсуң. Сен өзүңөн башка эч нерсени эч качан ойлобойсуң. Сен Жексон аралынан ошончо жолду түндөп басып, биздин кайгыбызды шылдындаганы гана келгенди ойлогонсуң. Сен мени тиги түштү айттырып, шерменде кылганды гана ойлогонсуң. Бирок бизди аяп, кайгыдан куткаруу сенин оюңа да келген эмес.

– Таеже, бул иштин жаман экенин эми түшүндүм, бирок мен жамандык кылайын деген эмесмин. Анткен эмесмин, чын. Анын үстүнө, мен ошол түнү үйгө силерди шылдындаганы келген эмесмин.

– Анда эмнеге келдиң эле?

- Биз тууралуу кабатыр болбогула, биз чөккөн жокпуз деп айтканы келгем.
- Том, а-ай, Том, ушундай жакшы оюң болгонуна ишенсем, чын ыкласыман кудайга шүгүр дейт элем, бирок андай эмесин сен да билесиң, мен да билем, Том.
- Чын эле, ошондой болгон, таеже! Болбосо, шал болуп калайын!
- Кой, Том, апыртпа, антпегин, анткениң кайра жүз эсе жаман болот.
- Апырткан жокмун, таеже, бул чындык. Силерди кейибесин дедим, ошон үчүн гана биерге келгемин.
- Ушуга ишениш үчүн дүйнөнү бүт берер элем, ушунуң үчүн эле бүт күнөөңү кечирсе болмок, Том. Сенин качып кеткениңе да, ушу жаман ишиңе да мен ыраазы болот элем. Бирок андай болушу мүмкүн эмес, себеби эмнеге сен мага айткан жоксуң, балам?
- Билесизби, силер сөөк көмүү тууралуу айта баштаганда, чиркөөнүн ичине бекинип калуу ою мени ээлеп туруп алды, анан мен аны эч буза албай койдум. Ошентип, мен кабыкты кайра чөнтөгүмө салып, оозумду кымтыдым.
- Кайсы кабык?
- Биз каракчылыкта жүргөнүбүздү силерге кабарлаган кабык. Мен азыркыга чейин сизди бетиңизден өпкөндө, ойгонуп кетпегей эле деп чоочуйм, чын эле ошентем.
- Таежесинин бетиндеги чоң бырыштар жазылып, көздөрүндө бир маалда мээримдүүлүк көрүндү.
- Мени өптүң беле, Том?
- Ооба, өпкөм.
- Муну так билесиңби, Том?
- Кантип билбейин, билем.
- Эмнеге мени өптүң, Том?
- Себеби мен сизди абдан жакшы көрөм. Сиз түшүнүздө онтоп жибердиңиз, ошондо менин сизге боорум ачыды.
- Ушул сөздөрү чындыкка окшоду. Кемпир сүйлөп жатканда үнүнүн диркирегенин жашыра алган жок:
- Мени дагы өөп койчу, Том! Эми мектебиңе жөнө дагы, мени алаксытпа.
- Том кеткенде, ал кире беришке чыкты да, тигил каракчылыкка качканда кийип кеткен эски күрмөнү алды. Анан ал күрмөнү колуна алып туруп, өзүнчө кобурады:
- Жок, колум тартпайт. Бечара бала, калп айтып койду, бирок анысы ыйык калп, кутулуу үчүн ыйык калп, мени анысы кубандырды. Мен ишенем, кудай өзү... мен билем, кудай аны кечирет, ал ак көңүлдүгүнөн ушинтип айтып жүрөт. Бирок мен мунун калп экенин билгим да келбейт. Карабайм дагы.
- Ал күрмөнү нары коюп, бир паска ойлонуп калды. Эки жолу колун күрмөгө сунуп, эки жолу кайра тартып алды. Дагы бир жолу ал кайраттанып, бул жолу өзүн мындай ой менен сооротту: «Бул кутулуу үчүн айтылган калп, ыйык калп, ага мен кейибейм». Ал колун чөнтөккө салды. Бир пастан кийин ал кичинекей кабыкка чийилген жазууну окуп жатып, көз жашын төгүп кобуранды:
- Эми мен баланы кечирсем болот, миллион күнөөсү болсо да!

20. Том күнөөлүүмүн деди

Полли таежесинин Томду өпкөнү бир башкача болду, ошол замат анын кайгысы тарап, көңүлү көтөрүлүп, ал өзүн кайрадан бактылуу сезди. Ал мектепти карай жөнөдү, иши оңолгонунан ал Бекки Тетчерди Лейн шалбаасынын башынан кууп жетти. Анын көңүлү анын жүрүшүнө дайыма таасир этчү. Эч буйдалбай ал кызды кууп жетти да, мындай деди:

– Мен бүгүн иттей жаман иш кылдым, Бекки, мен ага иттей өкүнөм. Мен эч, эч качан мындан нары канча жашасам да, мындай кылбайм. Элдешеличи, мейлиби?

Кыз токтоп, аны жактырбай тиктеди.

– Сиз өзүңүз менен өзүңүз болсоңуз, сизге ыраазы болот элем, Томас Сойер мырза. Мен мындан нары сиз менен эч качан сүйлөшпөйм.

Ал башын силкип алып, кетип калды. Том эси ооп, улам алыстап бараткан кызга: «Болуптур, чоёке бийкеч!» деп айтканга да алы келген жок. Ошентип, ал эч нерсе деген жок. Анткени менен аябай жини келди. Мектептин короосуна кирип баратканда, эгер Бекки эркек болуп калса, анда аны ойда келиштире сабамак. Көп өтпөй ал аны учуратты да, өтүп баратып артынан какшык узатты. Кыз да жөн калган жок. Ошону менен толук ажырашуу болду. Каны кайнап турган Беккиге окуу эч качан башталбай тургандай сезилди, анын чыдамсыздык менен күткөнү тигил булганган китеп үчүн Томдун келтек жегенин көргүсү келгени эле. Алфред Темплди ашкерелесемби деген бүдөмүк ою Томдун жанагы катуу сөздөрүнөн кийин биротоло жоголду.

Бечара кыз ошол түйшүк өзүнө мурдараак келип тийерин кайдан билсин! Доббинс агай ушунча жашка келип, өз максатына жете албай жүргөн. Анын эңсеген мүдөөсү дарыгерлик болчу, бирок жакырчылык ага айылдык мугалимден башка жол жоктугун айкындады. Күнүгө ал үстөлүнөн табышмактуу бир китепти алып чыгып, окуучулар тапшырмасын аткарып жаткан учурда аны окууга сүңгүп кирип кете турган. Ал ошол китебин кулптап сактачу. Мектепте ал китепке жок эле дегенде бир көз чаптырып алайын дебеген бир да бала жок болчу, бирок андай учур эч келбей жүргөн. Бул китептин мааниси тууралуу ар бир бала, ар бир кыздын өз пикири бар болчу, бирок ар кимиси ар башканы айтып, чынын эч кимиси билчү эмес. Бул жолу Бекки каалга тарапта турган үстөлдүн жанынан өтүп баратып, суурманын кулпусуна сайылып турган ачкычты көрүп калды. Бул эң ыңгайлуу учур эле. Ал эки жагын каранып, өзү жалгыз экенин көрдү, бир пастан кийин китеп анын колунда болду. Биринчи бетиндеги баланча профессордун «Анатомиясы» дегени ага эч кандай маалымат берген жок, ошондуктан, ал китепти барактап кирди. Бир маалда дырдай жылаңач кишинин татынакай тартылган, түстүү сүрөтүн көрдү. Ошол учурда китептин бетин бир көлөкө басты, анан Том Сойер босогону аттап кирди да, сүрөткө көз жүгүрттү. Бекки китепти жапмакка шашып кетип, колун булкуп жибергенде, бир баракты жарымынан ылдый айрып алды. Ал китепти суурмага сала коюп, ачкычын бурады да, уятынан, ызаланганынан шолоктоп ыйлап жиберди.

– Том Сойер, сенден жалаң жамандыкты күтсө болот. Жашырынып келип, ар кимдин артынан аңдып жүрсөң эле болду.

– Мен сенин бирдеме көрүп атканыңы кайдан билдим?

– Уялбайсыңбы, Том Сойер, эми мен жөнүндө баарына айтасың, ошондо мен эмне кылышым керек? Айтчы, эмне кылышым керек? Анан мени урушат. Мен болсо, билесин, эч качан мектепте жазаланган эмесмин!

Анан ал кибиреген буту менен жерди бир тепти да, мындай деди:

– Сен күткөндөй жаман иш болду. Мен акыры бирдеке болорун сезип жүргөм. Бир аз күтө тур, анан көрөсүң. Кекчил! Кекчил! Кекчил!

Анан ал кайрадан балбалактап ыйлаган бойдон мектептен чуркап чыкты.

Том тигинин асылганына таңгалгансып селейип турду да, өзүнчө кобуранды:

– Бу бир дөөпөрөс кыз! Мектепте жазаланган эмес имиш! Балекеткеби! Сабаган эмне болуп калыптыр! Ушу кыздардын баарынын териси жука, коён жүрөк болот. Албетте, мен бу кичинекей дөөпөрөс жөнүндө Доббинс абышкага эчтеке дебейм, анын сазайын бөлөкчө деле берсе болот, ушактабай эле бүтүрөм, бирок эмне пайда? Доббинс абышка китебин ким айрыды деп сурайт. Эч ким жооп бербейт. Анан ал адатынча катары менен бардыгынан сурап кирет, ириде бирөөнөн, андан кийин экинчисинен. Акырында ал дал тиги кызга жеткенде, ким күнөөлүү экенин айтпай эле билет: кыздардын өңү өзү эле айтып коёт. Алардын мууну бош болот! Ошондо аны сабайт. Ооба, Бекки колго түштү, эми ал кутула албайт...

Том бир аз ойлонуп туруп, анан кошумчалады:

– Болуптур анда! Ал мени сабаса экен деди эле, эми өзү таяк жейт.

Том короодогу ойноп жүргөн окуучуларга кошулду. Бир пастан кийин мугалим келип, сабак башталды. Том сабактан кызыктыраар эч нерсе деле тапкан жок. Улам кыздар отурган тарапка көз салып коёт. Беккинин өңү аны кабатырлантты. Эмелеки окуяны эстегенде, аны аягысы деле келген жок, бирок эмнегедир аябай да коё албады, кичине болсо да кубанганга окшогон сезим болгон жок. Бир маалда окуу куралынын окуясы маалым болду. Томдун бүт оюн эми толугу менен өзүнүн жеке иштери ээледі. Бекки болсо, сарсанаасынан ойгонду да, болуп жаткан окуяга көңүл буруп кызыга баштады. Китепке сыяны мен төккөн эмесмин деп кутулуп кетерине ал ишенген эмес. Кыздын ою туптуура чыкты. Актануу Томго жалаң жамандыкты алып келип жатпайбы. Беккинин буга кубангысы келди, өзүн кубантууга аракеттенди, бирок жыргатып кубана алган жок. Жамандыктын артынан жамандык келгенине ызаланган кыз тура калып, аны Алфред Темпл кылганын айткысы келди эле, кайра өзүн токтотуп, тынчый түштү. Анан ичинде өзүнө мындай деди: «Көрөсүң, Том сүрөттү айрыганым жөнүндө агайга сөзсүз айтат. Мейли, аны өлтүрүп атса да, эчтеке дебейм!».

Келтек жеп бүтүп, Том камырабай кайра ордуна келип отурду. Мүмкүн, тентектик кылып жүрүп чын эле сыя челекти китепке оодарып алгандырмын деп ойлоду ал, бирок сыр билдирбей тана берди, анткени өз сөзүнөн тануу ага адат болуп калган.

Бара-бара бир саат да өттү, агайы өз ордунда каалгып үргүлөп отурду, сабак жаттаган балдардын үнү кыңылдап, уйкуну келтирип турду. Бир аздан кийин Доббинс мырза чиренип эстеди да, үстөлүн ачып, кыңырылып, китепти карай колун сунду. Окуучулар кайдыгер отурган, эки гана киши анын ар бир кыбыр эткенин тиктеп турду.

Доббинс мырза бир пас китепти кармалап көрүп, анан колуна алды да, окуй турган болуп, колдуктуу отургучка ыңгайланып отурду. Том Беккини бир тиктеп алды. Ал аң уулоодо жүргөндө кутуларга айланып жок коёнду көргөн, макулук мылтык менен мээлегенде ушинтип жалтанчу. Ошол замат аны менен урушканын унутту. Тезирээк бир нерсе кылыш керек! Тезирээк! Бирок карбаластаган шашмалыгы анын ойлоп табуу жөндөмүнө жолтоо болду. Мына, тапты! Ал чуркап барып, китепти жулуп алып, эшикке атырылып учуп чыгат. Бирок ал бир паска алагды болуп, ошол ыңгайлуу учурду өткөрүп жиберди. Агайы китепти ачты. Аттиң ай, ошол өткөрүп жиберген мүмкүнчүлүгүн кайтарууга болсочу! Кеч болуп калды да. Эми Беккиге эч жардам бере

албайм деди ал. Бир аздан кийин агайы окуучуларын карады. Көздөрдүн баары нымтырап ылдый карады. Анын көз карашы бейкүнөөлөрдүн да жүрөк үшүн алчу. Онго чейин санай турган тымтырстык боло түштү, ансайын агайынын ачуусу күч ала берди.

– Бул китепти ким айрыды? – деди ал акырында.

Бир да дабыш жок. Төөнөгүчтүн түшкөнүнө чейин угулуп турду. Жымжырттык. Агайы болсо, күнөкөрдү издеп, ар биринин жүзүнө кадалып карап жүрдү.

– Бенжамин Рожерс, сен айрыдыңбы бул китепти?

– Жок. Кайрадан жымжырт.

– Жозеф Харпер, сенби?

Ал деле эмес. Агайынын мындай жай кыйноосунан Том Сойер кабатырлана берди. Агайы эркек балдарды катарынан кыдыра тиктеди да, бир топ ойлонуп туруп, анан кыздарга кайрылды:

– Эйми Лоуренс?

Ал башын чайкады.

– Грейси Миллер?

Ал да башын чайкады.

– Сьюзен Харпер, муну сен кылдыңбы?

Кайрадан терс жооп. Кийинки кыз Бекки Тетчер болчу. Том тыпырап жиберди, найүмүт абалда башынан бутуна чейин калчылдап чыкты.

– Ребекка Тетчер (Том анын өңүнө карады – ал коркконунан кубарып кетиптир), муну сен айрыдыңбы? Жок, бери көзүмө кара (кыз жалдырагансып колун өйдө кылды), бул китепти сен айрыдыңбы?

Чагылгандай кыска ой Томдун мээсинде жалт этти. Ал ордуна тура калып, кыйкырып жиберди:

– Муну мен кылдым!

Мындай укмуш дөөпөрөстүккө баары таңыркады. Том эс-учун жыйып бир пас турду да, анан жаза тартканы алдыга умтулганда, байкуш Беккинин таңгалган, алкаган, жоодураган көздөрү ага жүз эсе ашыра белек тартуулагандай болду. Өзүнүн кылганына шыктанган Том Доббинс мырзанын мурункудан дагы катуу сабаганына эч үн чыгарбай чыдап берди, сабактан кийин эки саатка калгын деген кошумча катуу буйрукту да камырабай укту. Туткундан чыкканда дарбазанын сыртында аны ким күтүп турарын ал боолголоду, ошондуктан ал бул жарыбаган эки саатты бекер өткөргөн жокмун деп эсептеди. Том ошол түнү жатканы баратып Алфред Темплден кантип өч алууну ойлонду. Бекки өкүнүп, уялган көзүн жаштап туруп, өзүнүн оопасыздыгын мойнуна алган. Бирок кектен дагы жагымдуураак ой анын жүрөгүнөн орун алды. Ошентип, ал уктап баратканда, кулагы Беккинин соңку сөздөрүн угуп жатты:

– Том, сен ушунчалык асылзат боло алат турбайсыңбы!

21.Сынактар

Эс алуу жакындап келатты. Дайыма сүрдүү агайы эми ого бетер сүрдүү болуп, талапты катуу коё баштады, анткени, сынак күнү анын мектебин өзгөчө кылып көрсөткүсү келди. Чыбык менен сызгыч кээде эле жөн калчу, айрыкча төмөнкү сыныптарда. Чоң балдар менен он сегиз-жыйырма жаштагы бойго жеткен кыздар гана сабалчу эмес. Доббинс мырза катуу сабачу. Жасалма чачы менен кашка, жалтырак башын жашырса деле, ал болгону орто куракта эле, булчуңдарынын шалбыраган түрү жок болчу. Улуу күн жакындаган сайын, анын зулумдугу арта берди: болбогон эле кемчилик үчүн жазалоо ага өзүнчө бир ыракат алып келе тургансыды. Кырдаал ушундай болчу: майда балдар күндүзү коркуп титиреп, түнкүсүн уктабай, өч алуу жолун ойлошту. Алар агайынан өч ала турган эч бир мүмкүнчүлүктү текке кетиришкен жок. Бирок агайы алардан да ашып кетип жатты. Ийгиликтүү өч алгандан кийинки жаза ого бетер оор, ого бетер сүрдүү болгондуктан, балдар таймашуу майданынан дайыма чоң жоготуу менен чегинишчү. Акыры балдар ич ара убадалашып алып, укмуш ийгилик алып келе турган жолду табышты. Алар жарнак тарткан сүрөтчүнүн баласына кайрылып, өз ойлорун айтып, жардам сурашты. Тигинин сүйүнгөнүнүн да жүйөсү бар эле, анткени агайы алардын үйүнөн тамактанып, өзүн жек көрүүгө балага көп себеп берчү. Агайдын аялы бир нече күнгө айылга кеткен, ошондуктан балдарга оюн ишке ашыруу үчүн эч кандай тоскоолдук жок болчу. Мындай улуу күнгө агай дайыма даярданып, сынактын алдындагы түнү ылжыганча ичимдик ичет, ошентип, чал мас болуп, колтуктуу отургучта үргүлөп кеткенде, балдар ага «бир шумдук көргөзөт»: алар тигини ойготуп, мектепке жөнөтүп жиберет.

Ошентип, бул кызык окуя да болуп өттү. Кечки саат сегизде мектептин ичи жадырап жарыкка толуп, көк жалбырак менен гүлдөрдөн асемделип жасалган гүлчамбарлар менен кооздолду. Агай тектирге орнотулган килейген орундукта чалкалагансып жазма тактанын алдында отурду. Агайдын ичип алганы өңүнө даана чыгып турду. Ар тарабында үч катар, алдында алты катар тизилген отургучтарда шаарчанын көрүнүктүү адамдары менен окуучулардын ата-энелери отурду. Сол жагын, отургандардын артындагы кенен сахнаны сынакка катышуучу окуучулар ээледі, жуунуп-таранган майда балдар өздөрүн оңтойсуз сезсе, тартайган копол бозойлор, кардай ак кийинген секелектер жана жука кездеме менен тайпыдан кийинип, чоң апаларынын эски билериктерин колдоруна тагынып, чачтарына көгүш, пушту тасмалар менен гүлдөрдү байланып алганынан уялган жаш айымдар отурду. Бош орундарды сынакка катышпай турган окуучулар ээледі.

Сынак башталды. Кибиреген кичинекей бала ордуна турду да, жоош козудай момурайып: «Эч кимиң, мүмкүн, билбейсиң, бөбөк ыр окуйт дебейсиң ж. у. с.» деп, сөздөрүн бузук куурчактай копол, жарашыксыз кыймылдар менен коштоп чулдурады. Бирок ал коркконунан эптеп отуруп аягына чейин ырын окуп берди да, жасалма жүгүнүп алып, дүркүрөгөн кол чабуулар астында чыгып кетти.

Уялып сүрдөгөн кичинекей кыз тилин чайнап «Мэринин козусу бар эле ж. у. с.» деп жатка айтты да, бүгүн таазим кылып, өзүнүн кол чабуу энчисин алган соң, кызарып-татарып, кубанган бойдон ордуна барып отурду.

Том Сойер сахнага чечкиндүү чыкты, анан өзгөчө эргүү менен колдорун тартайта серпип: «Мага эркиндик же өлүм бергиле» деген өлбөс-өчпөс саптарды жатка окуй баштады, бирок жарымына жеткенде мукактанып калды. Сахнанын сүрү аны кысталтты, буттары калтырап, деми кысылып кетти. Ырас, отургандар аны аяды, тымтырс отуруп да беришти, бирок алардын ошол тымтырстыгы аёосунан да өтүп кетпедиби. Агайы кабагын бүркөдү, мунусу иш начар экендигинин кабары эле. Том дагы улап айтууга далалат кылды эле, бирок шерменде болуп, анысынан майнап чыкпады. Бирин-серин кол чабуулар угулду эле, бирок кайрадан ошол замат басылып калды.

«Бала турду жалындаган кемеде», андан кийин «Ассириялыктар келе жатты» жана башка ырлар окулду. Анан окуудан жана жазуу эрежесинен мелдеш болду. Аз сандуу латын сыныбындагылар ырларды татыктуу окуду. Кийинки кезек сынактын негизги бөлүгүнө жетти: жаш кыздар өз чыгармаларына өттү. Ар бири өз кезегинде сахнанын четине келип, үнүн пештеп жөтөлүп алып, татынакай тасма менен байланган кол жазмасын ачып, өзгөчө «кыраатына» жана тыныш белгилерине көңүл бура окуй баштады. Арасында ушундай учурда алардын апалары, чоң энелери, анан, албетте, чоң таята-таенелери айтып келген, алардын ичинде крестүүлөрдүн жортуулу жөнүндөгү окуялар дагы бар болчу: «Достук», «Өткөн күндөрдү эскерүү», «Дин тарыхта», «Эңсеген жер», «Маданияттын жетишкендиктери», «Өкмөттүн саясый салыштырмасы жана карама-каршылыгы», «Куса», «Кыз махабаты», «Дил эңсөөсү» ж. б.

Бул чыгармалардын негизги өзгөчөлүгү – ар бир чыгармада көпчүлүгүнө жаккан, алардын жүрөгүн өйүгөн муң бар болчу. Андан тышкары аларда ар кандай кооз сөздөрдүн ташкыны көп эле, анда дагы ошол сөздөрдү кыздар үстөккө-босток колдоно берип, акыры аларды жадатма дагы кылып жиберген. Ошентип, алар өз маанисин жоготуп да койгон. Өзгөчө көзгө урунуп, кыжырды кайнатканы – ар бир чыгарманын соңунда куйругун шыйпаңдатып таятма насаат турчу. Мейли, мазмуну кандай гана болбосун, чыгарманын ээси ага ак көңүл, кыялдагы ой үчүн бир пайдалуу жана накыл нерсени шыкап койчу. Ал насааттын жасалма экени даана көрүнүп турса дагы, андан биз айрыла албайбыз го. Ал адат дале өз күчүн жогото элек, ошондуктан мектептерибизде түбөлүккө улана бермекчи. Өлкөбүздө окуучу кыздар насаатсыз чыгармаларды жазган бир да мектеп болбосо керек. Окуучу кыз канчалык жеңил-желпи, ыймансыз болсо, ошончолук анын насааты узак жана такыба болот. Бирок муну азырынча жөн коё туралы. Ачуу чындык эч кимге жакпайт. Эми кайрадан сынакка кайталы. Эң алгач окулган чыгарманын аты «Турмуш деген ушулбу?» болчу. Балким, окурмандын эң кур дегенде бир үзүндүнү окуганга алы жетер:

«Турмуштун татаал жолунда жаштык кыялы бир көпкө эңсеген майрамды кубанычтуу толкундоо менен күтөт! Ой чабыты тез арада шаттыкты кооз боёктор менен сүрөткө түшүрөт. Жакшы кийимди эңсеген жарашыктуу кыз кыялында майрамдык маанайдагы элдин арасында өзүнүн жалпыга жагып турганын көрөт. Кардай аппак кийинген, кымча белдүү кыз укмуш бийлеп, жалжылдаган көздөрүнөн от чачырап, буттары ушул шайыр зоокто ийиктей чимирилет.

Ушундай канаттуу кыялдануу убакыты да тез өтөт, анан кыз бакыт кыялдарында элестетип жүргөн ак дүйнөгө кадам шилтей турган маалы дагы келет. Анын кумарланган көздөрүнө бардыгы жомоктогудай кооз көрүнөт! Ар бир жаңы нерсе аны азгырат. Бирок мезгил өткөн сайын ал ошол жалтырактын астында жөнөкөй түйшүк жатканын көрөт. Мурун анын дилин азгырган бой көтөрүүчүлүк эми кыжырын келтире баштайт. Бийлеген жайлары бүт кооздугун жоготот. Жарык дүйнөнүн жыргалы анын жан-дүйнөсүн эңсеген кереметке толтура албастыгын түшүнүп, сыркоого чалдыгып, жүрөгү кирдеген кыз качып жөнөйт!»

Жана дагы ушундай, дагы ушул сыяктуулар. Окуп жатканда, «Кандай укмуш!», «Сөзмөрдүгүн айт!», «Туура жазыптыр!» деген шыбырлар кубаттоо күрү-гүүсүн улам коштоп турду. Ал эми ушунун баары таяткан насаат менен аяктаганда, угармандар шатырата кол чаап жибершти.

Андан кийин дарыны иче берип, аш казаны бузулгандыктан өңү кубарган бир сымбаттуу, мунайыңкы кыз чыгып, өзүнүн «дастанын» окуп берди. Анын эки сап ыры жетишет болушу керек:

МИССУРИ КЫЗЫНЫН АЛАБАМА МЕНЕН КОШТОШУУСУ

*Кош, Алабама! Сени жакшы көрөмүн,
 Бул жерден мен алыска сапар тартам!
 Кайгы толуп, көз жашымы төгөмүн,
 Элесимде бала чакка кайрылам!
 Эстейм сейилдерди токоюңда гүлдөгөн,
 Таллапуза дайрасында сүзөмүн,
 Таллассинин агымдарын дүрбөгөн,
 Кууза жакта кырларыңды көрөмүн.
 Алигиче дилиңди мен түшүнбөйм,
 Көз жүгүртүп, сулуулукту биле албайм.
 Бөтөн эмес, бул жерден мен түңүлбөйм,
 Эңсеп сени, мен сага эч жете албайм.
 Алабама, ак сүйүүмдү, саламымды жөнөтөм.
 Өрөөнүңдү эстеп дайым ыйлаймын.
 Түбөлүккө муздасын жүрөгүм жана tête.
 Унута албайм, мен сени эч унутпаймын.*

Отургандардын ичинен айрымдары «tête»⁵ деген эмне дешти, ошентсе да ыр аларга абдан жагып калды.

Андан кийин угармандардын алдына кара тору, кара чач, кара көз айым чыкты, ал бир топко чейин унчукпай туруп, жүзүн кайгылуу каратып, кырааты менен салтанаттуу окуй баштады:

КӨРҮНҮШ

Түн караңгы жана долу эле. Асмандагы айдын тегерегинде бир да жылдыз бүлбүлдөбөй, бирок күндүн басмырт күркүрөгөн үнү абаны жарып жатты. Ошол эле маалда долуланган чагылган булут баскан асмандын арышында атактуу Франклин анын жинин басканын унутуп койгонсун, каардуу чартылдап турду. Ал турсун албууттанган шамал өзүнүн сыйынтынан келип, ушул оор түн өтө татаал болсун дегенсип жер үстүндө долуланды. Ушул караңгылык жана кайгыда дилим адамдын колдоосуна муктаж болду, бирок анын ордуна...

*Менин досум, кыялым, мыкты менин кеңешчим
 Кайгыда да, жыргалда сен алдыма келесиң.*

Ал жаш зарынчылардын жаркыраган бейиши тууралуу кыялында жаралган, кол жетпес сулуулуктан башка эч нерсе менен кооздолбогон сулуулук канышасындай мага жылып келатты.

Анын басыгы ушунчалык тынч болчу, ошондуктан ар бир дабышы аны мага билгизген эмес, мага жакындаганда билинген анын сыйкырдуу калтырагы болбосо, ал башка жупуну бийкечтер сыяктуу эле байкалбай, көрүнбөй жаныман өтүп кетмек. Бештин айы кийимин кийген мөлтүрөгөн көз жашындай, анын өңүндө да сырдуу кайгы бар болчу, ал мага ачык асман алдындагы табият кубулушу менен ушул жердеги экөөнүн турганын көргөздү.

Бул дөөдүрөгөн чыгарманын кол жазмасы он бетти ээлеп, пресвитериан чиркөөсүнө кошулбагандарды шексиз өлүм күтөрүн айткан каардуу насаат менен бүттү, ошонусу үчүн ага биринчи сыйлык ыйгарылды. Бардыгынын ою боюнча, ал

⁵ Французча la tête – «баш» дегенди билдирет.

ошол кечеде окулган чыгармалардын эң мыктысы болду. Шаар башчысы сыйлыкты тапшырып жатып, өмүрүндө ушундай таасын жазылган чыгарманы окуй элегин, Дениел Уебстер өзү ушундай чыгармага сыймыктана турганын айтты.

Учкай айта кетсек, «укмуштай» деп даңазаланган адамдын тажрыйбасынан «турмуш жолу» деп атаган чыгармаларың деле демейдегиден кем болгон жок.

Эми ичкериден нымшып, ылжып мас болуп турган агайы колтуктуу отургучун жылдырып коюп, көрөрмандарга тескери бурулуп, келерки география боюнча сынак үчүн тактага Американын картасын сыза баштады. Бирок анын колу титиреп, жарытып сыза албады, ошондо отургандар өздөрүнчө кытмыр күлүп калышты. Өзүн шылдыңдап жаткандарын мугалим түшүндү окшойт, анысын кайрадан сызмак болду. Сызганын өчүргүч менен сүртүп, кайрадан чийди эле, артык кылам деп тыртык кылып бузуп алды. Күлкүлөр күчөдү. Агай ага карабай өз ишин уланта берди, мүмкүн, шылдыңдаганга көңүл бурбай эле коёюн десе керек. Элдин баары аны карап турганын түшүндү. Эми ага иши оңолгондой сезилди, бирок шылдыңдар токтомок түгүл улам күч ала берди. Бекеринен эмес! Агайдын так үстүндө шыпка чыга турган тешик бар болчу, бир маалда дал ошол тешиктен жипке байланган мышык көрүндү. Мыёолобосун деп анын башын чүпүрөк менен таңып салыптыр. Мышык ылдый түшүп келатып, тырмактары менен бирде жипти, бирде абаны мыкчыйт, бирде өйдө, бирде ылдый болуп жан талашат. Күлкү улам күчөй берди. Мына, ишке алек агайдын башы менен мышыктын аралыгы болгону алты эле карыштай калды, анан ылдыйыраак, ылдыйыраак, дагы бир аз ылдыйыраак түшүп, бир маалда тыпыраган мышык агайдын жасалма чачын илип алды да, ошол мыкчыган бойдон заматта шыпка чыгып кетти! Агайдын кашка башы шамдын жарыгына чагылышып жарк дей түштү: жарнак жасоочунун баласы аны жалтыратып салган болчу!

Жыйын ошону менен бүттү. Балдар жазасын алды. Эс алуу башталды.

ЭСКЕРТҮҮ:

Ушул бапта аталган талапкер чыгармалар эч өзгөрүүсүз «Батыш айымдарынын кара сөздөрү жана ырлары» деген китепке кирди, бирок алар накта мектепте окуган кыздардын чыгармаларынын үлгүлөрү катары жарык көрдү, демек, алардын тагдыры башкалардыкына караганда бактылуу десек болот.

22. Том кызылча менен ооруп калды

Том Сергек жаштар уюмуна жаңы киргенде, алардын кийимдеринин бөтөнчө кооздугуна кызыгып кошулган эле. Ал ошол уюмдун мүчөсү болуп турганда тамеки чекпей дагы, чайнабай дагы коюуга жана сөгүнбөй жүрүүгө убада берген. Эми ал бир кызык нерсени түшүндү: ушуну кылбайм деп убада бергенден кийин эле, ошону кылгың келип туруп алат экен. Көп убакыт өтпөй Томдун тамеки чеккиси да, сөгүнгүсү да аябай келди, бирок элдин алдына кызыл тасмачан мактанып чыгуу үмүтү гана аны

Сергек жаштар уюмунан кетирген жок. Төртүнчү июль⁶ жакындап калганы менен, Том богоосун кырк сегиз саат да тагынбай туруп эле, ал майрамдан түңүлдү. Эми анын жалгыз үмүтү эле өлүм алдында жаткан картаң сот, элдештирүүчү сот Фрээр болду, анткени ал чоң кызматта иштешчү, ошондуктан ал көз жумса, аны чоң сый-урмат менен акыркы сапарга узатышат. Үч күн бою Том сот Фрээрдин акыбалына аябай кызыгып жүрдү, ал жөнүндө кабарларга зар болуп, кулак түрөт. Кээде анын үмүтү жарк дей түшөт, ошондо Том өзүнүн бардык око жасалгасын алып чыгып, күзгүгө көрүнүп, өзүнө ыраазы болот. Бирок соттун ден соолугу улам алмашып туруп алды. Акырында ал оңоло баштады, анан айыгып калды дешти. Томдун көңүлү чөгө түштү, ал таарынып, дароо уюмдан чыгып кетти. Ошол түнү сот начарлап, дүйнөдөн кайтса болобу. Том буга окшогон адамдарга мындан нары эч ишенбес болду.

Сөөк коюу өтө мыкты өттү. Сергек жаштар уюму бул ырасымга жан үрөп катышканын көрүп, уюмдун мурунку мүчөсү ичи ачышып, өлүп калгысы келди. Анткени менен Том кайрадан эркин, бул деле бир ийгилик. Эми ал тамеки чегип, сөгүнсө деле болот, бирок анын таңгалганы – андай ишке анын көңүлү тартпай калыптыр. Ошентсе болот деген ой өзү эле анын көңүлүн суутуп, кызыгын таратат.

Ал эңсеген эс алуусу эми өзүнө оор жүк болуп баратканын тымызын сезип калды.

Ал күндөлүк жаза баштады, бирок үч күн бою эч окуя болбогондон кийин, кайра анысын таштап койду.

Аңгыча шаарчага негр ырчылар келип, бүт дүрбөлөңгө салды. Том менен Жо, Харпер дагы оригиналдуу музыкачылардын тобун түзүп алып, эки күн бою көңүлдүү жүрүштү. Даңазалуу төртүнчү июль майрамы дагы анчейин кызыктуу өткөн жок, анткени жаан нөшөрлөп жаап, алар эл алдынан өтпөй калды, ал эми Том дүйнөдөгү эң улуу адам деп эсептеген Кошмо Штаттардын учурдагы сенатору Бентон өтө капаландырды, себеби анын бою жыйырма беш футтан да кыска эле, жанындагылардын арасында кибиреп калат экен.

Цирк келди. Ал кеткенден кийин килемдердин курагынан чатыр орнотуп алып, балдар үч күн катар цирк болуп ойноду. Киргени үчүн алар эркек балдардан үчтөн, кыздардан экиден төөнөгүч алышты. Кийинчерээк алар цирк оюнун таштап койду.

Көз боёмочу жана френолог келип кетип, шаарды мурдагыдан да көңүлсүз, кусалуу калтырды.

Бир-эки ирет балдар-кыздардын кечеси болду эле, бирок алар өтө аз жана кызыксыз болгондуктан, ансыз дагы зериктирген бекерчиликти ого бетер оорлотуп жибергенсиди.

Бекки Тетчер болсо, Константинополдогу үйүнө ата-энеси менен эс алууга кетти, ошондо турмушта жарыктар эч нерсе калган жок.

Киши өлтүрүүнүн коркунучтуу сыры көкөйүнөн кетпес болду. Ал аны закымдай биротоло кокодон алып, жанын кыйнады.

Анан ал кызылча менен ооруду.

Узакка созулган эки жуманын ичинде Том өзүн туткундагыдай сезип, дүйнөнүн, анда болуп жаткан окуялардын эч нерсесин билген жок. Ал катуу ооруп, эч нерсеге кызыкпады. Акыры бутуна туруп, секинден жылып отуруп, шаардын борборуна барганда, ал бардык жердеги, бардык адамдардагы өкүнүчтүү өзгөрүүнү байкады. Чоң

⁶ Америка Кошмо Штаттарында 4-июлда эгемендик күнү белгиленет. 1776-жылга чейин АКШ Англиянын отору болуп келген.

кишилер эле эмес, балдар менен кыздар дагы кайрадан «жанданып», кайрадан «дин тутуп» баштаптыр. Том кыдырып келатып, эң кур дегенде күнөөлүү бир кишини көрөмүнбү деди эле, бирок аны бардык жерден үмүтсүздүк күтүп турду. Жо Харпердин Инжилди окуп жатканын көрүп, ал бул кайгылуу көрүнүштөн иренжип бурулуп кетти. Бен Рожерсти таап, тигинин соопчулук китепчелер толгон себетин көтөрүп, кедейлердин акыбалын сурап жүргөнүн көрдү. Көптөн кийин Жим Холлисти тапты эле, ал кызылча оорусу ага аян катары берилген эскертүү деди. Ар бир жолуккан бала Томдун көкүрөгүндөгү оордукка дагы бир топ жүк кошту. Жини аябай келип, колдоп коёбу деп Хеклберри Финнге барганда, ал Ыйык Жазмадан алынган сөздөр менен тосуп алды. Ошондо анын дили жараланып, бүт шаарчада жалгыз тозокко түбөлүккө түшөт турбаймынбы деп, үйүнө барып, төшөгүнө кулады.

Ошол түнү чагылган чартылдап, күн катуу күркүрөп, нөшөрлөп жамгыр төктү. Төшөгүнө чүмкөнүп алып, чочулагандан демин чыгарбай, Том өз ажалын күтө баштады. Ал ушул тополоңдун баары ага карата болгонуна эч күмөн санаган жок. Ал мунун баарын өзүнүн кудайга тобо кылбай, каарына калганынын натыйжасы катары көрдү. Ал ушунчалык тарсылдатып, ушунчалык ок атып, бардык күч-кубатын коротуунун кажети бар беле, ойлонгон жок. Ал өзү сыяктуу бир кайыр дин кичинекей макулукту ойрон кылыш үчүн чагылган аралаш добулду, күрдөөлдүү куралды колдонуунун бир себеби болушу керек деп ойлоду.

Бара-бара күн басылып, өз бутасын ойрон кыла албай бороон да токтоду. Баланын биринчи эле ою – кудайга шүгүр кылып, оңолуу жолуна түшөйүн деди. Экинчиси – бир аз күтөйүн, балким, бороон кайталанбастыр деди.

Эртеси дарыгерди кайрадан чакырышты: Томдун оорусу кайталанды. Бул жолку үч апта ооруганы үч жылдай сезилди. Тыңыгандан кийин сыртка чыкканда, бул жолу ал жападан-жалгыз, достору да, жоро-жолдошу да жок калганын сизди, ошондонбу ден-соолугу оңолуп, сакайып кеткенине дегеле сүйүнгөн жок. Ал шалдырап көчө бойлоп келатып, чоочун балдарга кошулуп, Жим Холлис чымчык өлтүргөн мышыкты соттоп жатканын көрдү. Жо Харпер менен Хек Финндин кыябанда уурдалган коонду жеп жатканына күбө болду. Бечаралар! Алардын дагы Томдукундай эски дарты кармаптыр да.

23. Том мафф поттерди сактап калды

Акыры тымтырс абал козголду, болгондо да катуу козголду: киши өлтүрүү тууралуу иш сотко келип түштү. Шаарчанын каягына барбагын, кылмыш жөнүндө гана кеп жүрүп жатты. Ал кептерден Том кантип кутулар экен? Кыянатчылык тууралуу бир аз эле сөз козголсо, анын жүрөгү зыркырай түшүп жатты, анткени аны сынамакка атайылап айтып жатышкандай сезилип, тынчтык бербеген абийири менен коркунуч аны ээлеп алды. Анын кылмыш тууралуу билеринен эч ким шекшибейт, бирок ушул кептердин арасында ал өзүн оңтойсуз сезип жүрдү.

Дайыма аны кара тер басчу. Ал Хекти ээн жерге сүйлөшкөнү алып барды. Кичине эле көңүл төшөп сүйлөшсө, өз кайгысын тигил шордуу менен бөлүшсө, ал бир аз жеңилдей түшөт эле. Андан тышкары Хек сырын кантип катып жүргөнүн текшермек болду.

– Хек, сен бирөөгө тиги жөнүндө айттыңбы?

- Эмне жөнүндө?
- Аны өзүң билесиң да.
- А-а, албетте, айткан жокмун да.
- Дегелеби?
- Кудай анын бетин нары кылсын, дегеле. Сен муну эмнеге сурап атасың?
- Жөн эле, чочулап сурап атам.
- Э-э, Том Сойер, бул иш билинип калса, экөөбүз тең эки күндөн ашык жашабайбыз. Муну өзүң билесиң го.
- Томдун жаны жай ала түштү. Тымтырстыктан кийин:
- Хек, сени бирөө кыстап айттырбайбы?
- Кыстаппы? Тиги шайтан аргын мени сууга чөктүрүп жиберсин десе, анда, балким, кыстаса айтып коём. Болбосо айттыра албайт.
- Анда баары жакшы. Менимче, биздин оозубуз бек болсо, биз аман болобуз. Бирок ошентсе да, дагы бир жолу ант береличи. Бекемирээк болуш үчүн.
- Макул.
- Алар дагы бир жолу сүрдүү салтанат менен ант беришти.
- Деги кандай кеп жүрүп жатат, Хек? Мен көп эле угуп жүрөм.
- Кеппи? Баягы, улам эле Мафф Поттер, Мафф Поттер, Мафф Поттер... Уккан сайын мени тер басат, тим эле бир жакка кетип калгым келип кетет.
- Мен да ошентем. Менимче, анын иши бүттү. Кээде ага сенин бооруң ачыбайбы?
- Ачыбай анан. Дайыма боорум ачыйт. Ал жарыбаган киши, бирок эч кимге жамандыгы жок. Жөн эле балык уулайт, тапканын ичип алат да, мас болуп темтеңдеп жүрө берет. Бирок, кудай акы, баарыбыз эле ошондойбуз го. Баарыбыз болбосок да, көпчүлүгүбүз. Жада калса, даабатчылар менен ошол сыяктуулар. Ал жаман киши эмес, өзүнө жетпей турса да, бир жолу мага балыгынын жарымын берип койгону эсимде. Дегеле ишим болбой жүргөндө бир топ эле жардам берген.
- Ал менин да батперегим оңдоп берген, Хек, анан дагы кайырмактарымдын боосун байлап берчү. Биз аны чыгарып алсак жакшы болмок.
- Эй, биз аны чыгара албайбыз, Том. Анан калса, аныбыздан майнап чыкпайт, тигилер аны баары бир кармап алат.
- Ооба, алар ошентет. Бирок тигил эчтеке кылбаса деле, аны кордоп, сөгүп аткан сөздөрдү менин уккум келбей кетет.
- Менин дагы, Том. Кудай акы, бу дүйнөдө мындай канкор жоктугун, анын ушу күнгө чейин эмнеге асыла электигин айткандарын уккам.
- Чын, ал тууралуу дайыма кеп кылышат. Мен дагы угуп калдым: эгер Маффыты бошотуп жиберсе, анда алар аны балталайт экен.
- Алар муну кылат, анысы чын.
- Балдар бир топ сүйлөштү, бирок бул аларды бир аз эле тынчытты. Күүгүм киргенде, экөө, балким, дагы бир нерсе алардын мүшкүлүн жөндөп коёр деген үмүттө, ээн жердеги кичинекей камактын айланасында нары-бери басып жүрүштү. Бирок эч

нерсе деле болгон жок, кыязы, периште менен перилердин дагы кара жолтой туткун менен иши болбосо керек.

Балдар буга чейин да бир нече жолу жасаган иштерин дагы кайталашты: темир тордуу терезеге барып, алар Поттерге тамеки менен ширеңке сунушту. Ал биринчи кабатта отурчу, аны кайтарган киши да жок болчу.

Алып барган белектери үчүн тигил ыраазычылыгын айта баштаганда, балдар дайыма уялышчу, бул жолку алкышы мурдагыдан да катуу уялтты. Алар Поттердин төмөнкү сөздөрүн укканда, өздөрүн коркок чыккынчыдай сезишти:

– Силер мага өтө боорукер болдуңар, балдар. Бул шаарчада эч ким мынчалык ырайымдуу эместир. Мен мунуңарды унутпайм, эч унутпайм. Мен өзүмө дайыма айтып келем: «Балдардын баарынын эле мен батперек жана башка буюмдарын оңдоп берчү элем. Каерден балык жакшы түшөрүн көрсөтчүмүн, алар менен ымалалаш элем. Бирок азыр башына мүшкүл түшкөндө Мафф карыяны тигилердин баары таштап кетти, жалгыз гана Хек менен Том таштаган жок, алар мени унутпады, мен да аларды унутпайм». Балдар, кантейин эми, мен кылмыш кылыптырмын, ошондо мас турбаймбы, башым кеңгиреп турган. Бул ишти башкача түшүндүрө албайсың. Мени эми бул кылмышым үчүн дарга асышат, ошондой болушу керек. Мүмкүн, анысы деле туурадыр, туура жана акыйкаттык деп ойлойм. Айтканым менен не пайда! Силерди кейитким келбейт, силерге ымалалашмын да. Силерге бир гана нерсени айткым келет: эч качан ичпегиле, эч качан биерге түшпөйсүңөр. Нарагыраак тургулачы... ушундай... эми болду. Адам ушундай балекетке учураганда, бирөөнүн ачык маанайын көргөнү кандай жакшы дейсиң. Мага силерден бөлөк эч ким келбейт. Карачы, ырайымдуу жарык маанайыңарды, ырайымдуу жарык маанайыңар. Колум силерге жете тургандай кылып, бири-бириңердин үстүңөргө чыккылачы. Мына ошондой. Менин колуму кыскайла: силердики темир тордон өтүп кетет, меники өтө чоң. Кичинекей, чабал колдор, бирок Мафф Поттерге аябай жардам берди, шарт келсе, мындан да көп жардам бермек.

Том үйүнө өтө кайгылуу кайтты, түнү бою коркунучтуу түш көрүп чыкты. Эртеси кечке чейин сот имаратынын айланасында чыйпылыктап басып жүрдү. Ичине киргиси келди, бирок өзүн эптеп токтотту. Хек да ошентти. Алар бири-бирине жолукпаганга аракеттенди. Тигиниси да, мунусу да улам нары басып кетет, бирок кандайдыр бир азгырык аларды тарткылап, кайра жакындатат. Соттон айрым оозу боштор чыкканда, Том кулагын төшөп калат, бирок жалаң суук кабар угат: бечара Поттердин мойнундагы сыйыртмак улам кысылып келатат. Эртең инди Жо сөзүнө бекем турат, ошондо калыстардын өкүмүнөн шектенип кереги жок деген сөз бүт шаарчаны аралады.

Ал түнү Том аябай кеч кайтып, үйүнө терезеден кирди. Өзүнчө бушайман болгонун айтпа. Уктаганча бир топ саат өттү. Эртең менен шаарча бүт сот имаратынын алдына чогулду. Имараттын ичи да жык толду. Бир топ күткөндөн кийин калыстар биринин артынан бири кирип, өз орундарына отурушту. Андан соң дароо эле өңү кубарып, үрөйү качкан Поттерди кишенделген бойдон алып киришти да, баары көрө тургандай жерге отургузуп коюшту. Эч кенебеген инди Жо да туш тараптан кадимкидей көрүнүп турду. Кайрадан жымжырттык. Анан сот келди да, жыйын башталат деп жарыялады.

Жактоочулардын демейдеги күбүр-шыбыры, кагаздарын топтоштуруусу башталды. Ушул майда-чуйдаларды ырастоодон жана ага байланыштуу даярдыктардан бир нерсе чыга тургансып эл тымтырс боло түштү.

Кылмыш болгон күнү Мафф Поттер булактын боюнда жуунуп отурганын, анын ошол замат качып кеткенин көргөн күбөнү чакырышты. Бирин-экин суроодон кийин айыптоочу жактоочуга:

– Күбөнү суракка ала бериңиз, – деди.

Айыпкер башын көтөрүп карады да, жактоочусу:

– Менин сурай турган суроом жок, – дегенден кийин, кайра башын шылкыйтты.

Кийинки күбө бычак өлүктүн жанынан табылганын айкындады.

– Күбөнү суракка ала бериңиз, – деди айыптоочу.

– Менин сурай турган суроом жок, – деди Поттердин жактоочусу.

Үчүнчү күбө далай жолу Поттерден бычак көргөнүн айтты.

– Күбөнү суракка ала бериңиз, – деди айыптоочу.

Поттердин жактоочусу аны суракка алуудан баш тартты. Элдин өңүнөн кыжырланганы көрүнүп турду. Бул жактоочу өз кардарын сактап калууга эч аракет кылбайбы?

Бир нече күбө Поттердин кылмыш болгон жерге барганда өзүнө шек келтиргенин ырастады. Аларды да ар тараптан суракка албай эле коё беришти.

Сотко катышуучулардын эсиндеги ошол күнү эртең менен болгон окуялардын бүт майда-чуйдасына чейин далил күбөлөр тарабынан айтылды. Алардын баары Поттердин күнөөсүн оорлотту, бирок алардын бири дагы жактоочу тарабынан суракка алынган жок. Эл таңыркоосун, нааразылыгын күңкүлдөп билдирди эле, анысы үчүн соттон жеме укту. Анан айыптоочу сүйлөдү:

– Ант алдында күбөлөрдүн эч шеги жок айткандарынын негизинде, бул оор кылмыш күнөөлөнүп отурган бактысыз адам тарабынан жасалгандыгын аныктадык. Биз ушул бүтүмгө токтодук. Бечара Поттер онтоп жиберип, оор жымжырттык өкүм сүргөн жерде бетин колдору менен басып, эки ийни солкулдай баштады. Көп эркектердин боору ачып, боорукер аялдар болсо, ыйлап да жиберешти. Жактоочу ордунан тура калып, мындай деди:

– Сиздин урматыңызга, жыйындын башында биз жактап жаткан адам бул кылмышты акылнес, мас кезинде, ичкиликтен оолугуп турганда кылгандыгын далилдейли дегенбиз. Биз пикирибизди алмаштырдык. Биз эми ал пикирге кайрылбайбыз, – анан кызматчыга кайрылды. – Томас Сойерди чакырыңыз!

Таңыркоо отургандардын баарынан, анын ичинде Поттердин да өңүнөн көрүндү. Көздөрдүн баары ордунан туруп, күбө берүүчү жайдан орун алган Томго тигилди. Баланын көздөрү алаңдап кетти, себеби ал аябай коркуп турду. Андан ант алынды.

– Томас Сойер, он жетинчи июнда түн ортосу ченде сиз кайсыл жерде элеңиз?

Том инди Жонун темирдей жүзүнө бир карап алып, тили таңдайына катып калды. Эл дем чыгарбай тыңшап турган, бирок Томдун оозуна бир да сөз келбей жатты. Анткени менен бир аздан кийин ал бар күчүн чогултуп, отургандардын биринчи катары зорго уга тургандай секин сүйлөдү:

– Мүрзөдө...

– Кичине катуурак сүйлөнүз! Коркпоңуз. Сиз болгонсуз...

– Мүрзөдө.

Инди Жонун өңүндө каркеш жылмаюу жаралды.

- Сиз Хорс Уилиамстын көрүнө жакын белеңиз?
- Ооба, мырза.
- Айта бериңиз, болгону катуураак сүйлөнүз. Канчалык жакын жерде?
- Менден сизге чейинкидей жерде.
- Сиз жашынып турдуңуз беле же жокпу?
- Жашынып тургам.
- Кайсыл жерде?
- Мүрзөнүн четиндеги дарактын аркасында.
- Инди Жо бир аз солк эте түштү.
- Сиз менен бирөө бар беле?
- Ооба, мырза. Мен аякка тиги...
- Коё туруңуз, бир аз коё туруңуз. Шеригиңиздин атын айтам деп убара болбоңуз. Биз аны өз учурунда чакырабыз. Өзүңүз менен бир нерсе ала бардыңыз беле?
- Том мукактанып, өзүн ыңгайсыз сезип телмире түштү.
- Айта бериңиз, балам, тартынбаңыз. Чындык дайыма улук. Ал жакка эмне алып бардыңыз эле?
- Болгону... өлүк мышыкты.
- Отургандар каткырып күлүп жиберишти, сот аларды тыйды.
- Биз сотко ал мышыктын сөөгүн алып келебиз. Эми, балам, бизге бүт ирети менен айтып бериңиз, өзүңүз билгендей айтыңыз, эч нерсесин жашырбаңыз, коркпоңуз.
- Том баштады, ириде ал мукактанды, анан кичинеден жанданып, сөзү улам эркинирээк куюла баштады. Бир пастан кийин анын үнүнөн бөлөктүн баары жымжырт боло түштү да, көздөрдүн баары ага тигилди. Коркунучтуу баянга кумарланган угуучулар ооздорун ачып, дем чыгарбай, анын ар бир сөзүн ынтаа менен угуп жатышты.
- Анан дарыгер такта менен Мафф Поттерди көмөлөтө койгондо, инди Жо бычагы менен секирип барып,... – Томдун бул сөздөрүн угуп жаткан элдин чыдамы чегинен чыгып кетти. – Анан...
- Тарс этип, кармаганы умтулгандарды жыга коюп, аргын заматтын ичинде терезеден секирип түштү да, качып кетти!

24. Кара жолтой каарман

Том дагы бир жолу каармандыкка жетти да, улуулардын сүймөнчүгү, теңтуштарынын суктанычына айланды. Ал эле эмес анын ысмы басма сөздө да түбөлүккө калды, шаарчанын гезити аны көкөлөтө мактап жазып чыкты. Асып өлтүрүп эле койбосо, ал бир күнү президент болот деп ишенген айрымдары да бар.

Оома, ишенчээк эл мурда Мафф Поттерди кандай тилдесе, эми болсо кайра бөпөлөп, кучагын жайып отуруп калды. Бирок элдин ушул адаты деле урматка татыктуу нерсе, ошондуктан аны жамандап отуруунун кажети жок.

Күндүз Том жыргап, шайыр жүрдү, түнү коркунучтун кучагында болду. Инди Жо анын түшүнөн кетпей, дайыма көз алдына каргыштай тартылып туруп алды. Кеч киргенден баштап Том үйүнөн чыкпас болду. Байкуш Хек дагы ошондой эле коркуп жүрдү, себеби баягыда сот болор алдындагы күнү Том жактоочуга окуяны толугу менен айтып берген эле, инди Жо качып кеткенине байланыштуу ал сотто сүйлөбөй калганы менен, ишке катышканы билинбесе экен деп аябай чочуп жүргөн. Жактоочу бүт ишти жашыруун кармайм деп, бечарага сөз берген жайы бар, бирок ага ишенсе болобу? Экөө тең абдан катуу жана оор ант берип шерттешкени менен, пендечилиги үстөмдүк кылып, Том кечинде жактоочунун үйүнө келип, коркунучтуу сырын айтып бергенге аргасыз болгон соң, Хек дегеле адамга ишенбей калды.

Мафф Поттердин ыраазычылыгын угуп, Том чындыкты айтып бергенине күнүгө сүйүнчү, бирок түн ичинде тилин тарта албаганына абдан өкүнчү.

Жарым күнүн Том инди Жону эч качан кармап албайт го деп корксо, калган жарымын кармап алат го деп чочуп жүрдү. Ал киши өлүп, анын өлүгүн өз көзү менен көрсө гана, ал кенен дем аларын Том жакшы түшүнчү. Күнөөлүүнү кармаганга сыйлык өлчөндү, айлананын баарын аңтарып чыгышты, бирок инди Жо жерге житип кеткенсип табылбады. Сент-Луистен балекеттин баарын билген, адамдарды таңгалдыра турган укмуш кишилердин бири, полициянын тергөөчүсү келип, тинтип чыкты да, башын чайкап, терең ойго батты, кыязы, өз кесибинин кишилерине тиешелүү эң мыкты ийгиликке жетсе керек, башкача айтканда, «изге түштү». Бирок киши өлтүргөндүн «изин» дарга аса албайсың да. Тыңчы ал жерде бир аз жүрүп, үйүнө кеткенден кийин, Том мурункудай эле абалда калды.

Күндөр өтө берди, аны менен кошо балдар дагы акырындап ошол коркунучун унута башташты.

25.Кенч издөө

Адептүү өскөн ар бир баланын өмүрүндө бир жакка барып, көмүлгөн кенчти издеп тапсам деген ынтызарлык болот. Ошондой ынтызарлык бир күнү Томго дагы келди. Ал Жо Харперди издеп жөнөдү, бирок таба алган жок. Анан ал Бен Рожерсти издеди, тигил балык уулоого кетиптир. Жолдон ал Кандуу кол Хек Финнге учурап калды. Хек жооп бермек. Том аны ээн жерге ээрчитип барып, жашыруун сырын айтты. Хек макул болду. Хек шамдагайлыкты талап кылган кандай оюн-зоок болбосун, андан эч качпайт. Акча талап кылбаса болду, себеби акчадан башка байлыктын бири болгон убакыт анда өтө көп эле.

– Каерден казабыз? – деди Хек.

– Каерден болсо деле мейли.

– Эмнеге, бүт эле жерге көмө бермек беле?

– Жок, чынында ар жерде эле боло бербейт. Кайсы бир иттей ээн жерге бекитет, Хек: кээде аралда, кээде куурап калган талдын түбүндөгү дат бас-кан сандыкта, айтор, түн ортосунда көлөкө түшкөн жерде, бирок көбүнчө эски үйлөрдүн астында болот.

- Аны ким бекитет?
- Йа? Каракчылар да. Сенин оюңча ким бекитмек эле? Жекшемби мектебинин жетекчилери дейсиңби?
- Билбейм. Меники болгондо, эч бекитпей эле, аны жыргап коротуп, эс алат элем.
- Мен деле ошентет болчумун. Бирок каракчылар андай кылбайт. Алар дайыма дүйнөсүн бекитип, аны ошол жерге калтырат.
- Алар анысына кийин келбейби?
- Жок, алар келебиз деп ойлойт, бирок кийин белгилеген жерин унутуп калат же өлүп тынат. Ошону менен ал көпкө жата берип, дат басып кетет, анан кимдир-бирөө ошол саргайган эски кагазды таап алат. Ал кагаздын сырдуу белгилерин табуу үчүн эми толугу менен бир апта керек, себеби анда белгилер менен иероглифтер гана коюлган.
- Иеро... эмне?
- Иероглифтер... Сүрөт менен тартылган ар нерселер. Билесиңби, алар бир карасаң, эчтемени билдирбегенсийт.
- Сенде ошондой кагаздын бири барбы, Том?
- Жок.
- Анда сен белгилерди кантип тапканы атасың?
- Мага белгилердин кереги жок. Алар кенчти дайыма эски үйдүн астына же аралга, же бир бутагы сороюп турган куураган талдын түбүнө бекитет. Биз Жексондун аралынан кичине казып көргөнбүз, дагы көрсө болот. Же болбосо Стил-Хауз сайынын төшүндө да бир эски там бар, аерде куураган талдар оголе көп.
- Алардын ар биринин түбүндө кенч барбы?
- Кандай десем? Жок.
- Анда сен кайсыны казышты кантип билесиң?
- Бардыгын казыш керек да.
- Том, эй, анда жай бою казабыз да.
- Мейли, анын эмнеси бар экен? Элестетип көрчү, сен дат баскан, бозомтук жүз доллары бар бир жез кумган же көөр толтура чириген бир сандык таап алдың деп коёлу. Кандай болор эле?
- Хектин көздөрү жалындай түштү.
- Укмуш. Мен үчүн бул иттей укмуш да. Сен мага жүз долларын эле бер, көөрдүн мага кереги жок.
- Мейли. Бирок ишенип кой, көөрдү мен чача бербейт элем.
- Анын айрымдары жыйырма доллар турат, жетимиш беш цент же доллардан арзаны жок.
- Жок! Ошондойбу?
- Албетте. Аны сага ким да болсо айтат. Сен көөрдү такыр көрөлөк белең, Хек?
- Эсте жок.
- Э-э, алар падышаларда толуп жатат.

- Бирок мен бир да падышаны тааныбайм, Том.
- Билем, тааныбайсың. Эгерде сен Европага барсаң, анда баскан сайын падышаны учуратат болчусуң, тегерегинде чапкылап жүрмөк.
- Чапкылап дейби?
- Чапкылап? Ий, койчу! Андай эмес!
- Болуптур, анда эмнеге өзүң чапкылап жүрөт дедиң?
- Болбогон кеп, мен жөн эле айттым. Алар эмнеге чапкыламак эле? Жөн эле аерде падышалар көп дегеним да. Түкүрсөң эле, падышанын башына түшөт. Тиги карт бүкүр Ричардга⁷ окшогон немелер.
- Ричард? Анын дагы башка аты ким?
- Анын башка аты жок. Падышаларда башка ат болбойт.
- Кантип эле болбосун?
- Ушинтип эле.
- Өздөрү кааласа, мейли го, Том, бирок негрлердей бир эле ат менен жашап, падыша болгонду мен каалабайм. Анда айтчы, сен ириде каерге барып, каза баштайсың?
- Билбейм. Менимче, Стил-Хауз сайынын төшүндөгү куураган талдын түбүнөн баштап казсакпы?
- Макул.
- Алар сынык бир чукулдук менен күрөк алып, үч чакырым аралыктагы сайга жөнөштү. Ысып-күйүп жана энтигип барышты да, анан эс алмакка жанындагы көлөкөлүү талдын түбүнө бой таштап, тамеки тартканга киришти.
- Мага ушул жагат! – деди Том.
- Мага дагы!
- Айтчы, Хек, биз биерден кенчти таап калсак, өз үлүшүңдү эмне кылат элең?
- Күн сайын май тооч, лимонад сатып алам, дагы мен цирк келген сайын барып турмакмын. Өлүп кетейин, жыргап жашамакмын.
- Акчаны топтогонго аракет кылбайсыңбы?
- Топтоппу? Кереги эмне?
- Кийинки жашооңо жете тургандай кылып, кичинеден коротуп, йа?
- Андан эч пайда жок. Эгер коротуп таштабасам, атам шаарчага кайтып келгенде, акчама колун салат да, анан заматта бүт шыпырып жок кылат. Сен үлүшүңдү эмне кылат элең?
- Мен жаңы добулбас, чыныгы кылыч, кызыл жагоо, бульдогдун күчүгүн сатып алмакмын, анан үйлөнмөкмүн.
- Үйлөнөм дейсиңби?
- Дал ошондой.
- Том, сенин акыл-эсиң ордундабы?

⁷ Бүкүр Ричард – Англиянын XV кылымдагы падышасы Ричард III.

- Коё тур, көрөсүң го.
- Ай-ий, сенин кылгандарыңдын эң жаманы ушу. Атам менен апамды билесиң го. Күндө эле чыр-чатак! Дайыма эле тытышып жатышчу. Бүт эсимде.
- Эчтеке эмес. Мен үйлөнөйүн деген кыз урушпайт.
- Том, мен билем, алардын баары окшош. Тытыша эле берет. Эми сен адегенде жакшылап ойлон. Жакшылап ойлон дейм. Бийкечтин аты ким?
- Ал бийкеч эмес, ал кыз.
- Менимче, баары эле бирдей го: бирөөлөрү бийкеч дейт, бирөөлөрү кыз дейт. Болуптур, анын аты ким, Том?
- Учтуру келгенде сага айтам, бирок азыр эмес.
- Мейли, өзүң бил. Болгону сен үйлөнгөндө, мен кокой болуп жалгыз калам го.
- Жок, жалгыз калбайсың. Сен меникинде жашайсың. Эми аны коё туралы, жүр казабыз. Алар жарым сааттай тердеп иштешти. Натыйжа жок.
- Алар дагы жарым саат тытынды. Далё натыйжа жок.
- Алар дайыма ушунча терең көмөбү?
- Кээде болбосо, дайыма эмес. Көбүнчө терең эмес. Менимче, биз туура эмес жерди казып атабыз.
- Ошентип, алар бөлөк жерди тандап, кайрадан башташты. Иш кичинеден жүрүп, улам алдыга жыла берди. Алар бир топко чейин унчукпай казышты. Акырында күрөгүнө таянып, маңдайынан аккан терди жеңи менен сүртүп салды да, Хек сурады:
- Кош, муну бүткөндөн кийин каерди казабыз?
- Менимче, жесир Дугластын үйүнүн артындагы Кардифф дөбөсүндөгү куураган талдын түбүн казабыз.
- Менимче, ал жер жакшы болсо керек. Бирок жесир бизден кенчти тартып албайбы, Том? Ал анын жеринде да.
- Ала албайт! Аракет кылып көрсүнчү. Кенчти ким тапса, ал ошонуку болот. Кимдин жери экени айырмасы жок.
- Ушул жетиштүү болчу. Иш улантылды. Көп өтпөй Хек мындай деди:
- Кашайгырдыкы, биз дагы туура эмес жерди казып атат окшойбуз. Сен эмне дейсиң?
- Бир нерсе болду, Хек. Эчтекени түшүнбөйм. Кээде мастандар каршылык кылат дейт. Менимче, азыр ошондой болуп атат.
- Койсоңчу, күндүз алардын күчү жок болот.
- Ооба десең. Муну мен ойлобоптурмун. И-и, мен иштин жайын эми түшүндүм! Экөөбүз тең айбан экенбиз! Ириде бутактын көлөкөсү түн жарымында каерге түшкөнүн көрүш керек, анан ошол жерди казабыз!
- Анда биз айбан болуп, керели кечке бекер эле каза берген турбайбызбы! Кокуй десе, эми биерге түндө дагы келет турбайбызбы! Бул иттей узак жол да! Сен чыга аласыңбы?
- Чыкпай анан! Баары бир бүгүн түндө казышыбыз керек, болбосо бирөө жарым бул чуңкурларды көрүп, иштин жайын дароо түшүнөт да, анан каза баштайт.

– Мейли, мен түндө келип, сага мыёолойм.

– Болуптур. Күрөктөрдү куурайдын арасына бекитип салалы.

Балдар убадалашкан маалда түн ичинде кайрадан ошол жерде болушту. Алар көлөкөдө күтүп отурду. Ээн жер, анан баягыдай эле караңгы түн болчу. Жиндердин шыбыры шуулдаган жалбырактардын арасынан угулуп, арбактар караңгы бурчтарда жашынып, алыстан иттин арсылдап үргөнү угулуп, үкү да жамандыкты чакыргансып гүүлдөйт. Балдар сырдуу түндүн коюнунда дээрлик аз сүйлөштү. Бир пастан кийин алар саат он эки болду деп чечишти, көлөкөнүн түшкөн жерин белгилеп, каза башташты. Үмүттөрү кайра жанды. Кызыгуусу күчөп, иштери кызуу жүрдү. Чункур тереңдей берди, тереңдей берди, чукулдук бир нерсеге урунган сайын, жүрөктөрү солк этип, кайра аларды найүмүт калтырып жатты. Акырында Том мындай деди:

– Бекер убара болуп атабыз, Хек. Дагы туура эмес каздык.

– Жаңылышыбыз керек эмес. Биз көлөкө түшкөнүн өлчөбөдүк беле.

– Билем аны, эми кеп анда эмес.

– Эмнеде?

– Биз убактысын туура эмес эсептесек керек. Өтө кеч же өтө эрте болуп калды көрүнөт.

Хек күрөгүн таштап жиберди.

– Дал ошондой, – деди ал. – Кеп дал ушунда. Биз муну дагы ташташыбыз керек. Так убакытты эч биле албай атабыз, андан тышкары өтө коркунучтуу нерселер болуп атат, мастандар менен арбактар аралап жүрөт. Дайыма менин артымда бирдеме турганын сезип жатам, артымы карагандан корком, анткени, мүмкүн, алдымда дагы бирөө кылчайганымы күтүп тургандыр. Ушуерге келгенден бери мен титиречү болуп калдым.

– Мен деле ошондоймун, Хек. Билесиңби, кенчти көмгөндө, кайтарсын деп ичине дайыма өлүктү таштап коёт.

– Кокуй!

– Ооба, ошондой кылат! Мен муну дайыма угам.

– Том, ошол өлүктөр көмүлгөн жерди казганды жактырбай турам. Билесиңби, алар менен ойноо жакшы эмес. Чын эле, алар менен байланышкан болбойт.

– Менин буга аралашкым келбей турат. Элестетсең, өлүктүн бирөөсү капысынан ородон башын чыгара калып, сүйлөп жиберсе!

– Болду, Том! Ансыз деле коркуп турам.

– Болсо болду, Хек, мен деле чочулап турам.

– Укчу, Том, биерден кетип, бөлөк жерди казып көрөлүчү.

– Мейли, ошенткенибиз дурус.

– Каерди казалы?

Том бир аз ойлонуп калды, анан мындай деди:

– Тигине эски үй. Мына ошоерди казалы.

– Кашайгырдыкы, мен эски үйлөрдү жактырбайм, Том. Анын түрү өлүктөн да жаман көрүнөт. Өлүк сүйлөп жиберши мүмкүн, бирок ал үй кепинчен артынан

илешпейт, ийниңен артылып карабайт, арбактай тишин шакылдатпайт. Мен андайга чыдай албайм, Том, дегеле эч ким чыдай албайт.

– Ооба, Хек, бирок арбактар түндө гана жүрөт. Алар биздин күндүз казганыбызга тоскоол болбойт.

– Мейли, ошондой эле болсун. Билесиң го, ал үйдүн жанынан күндүзү да, түндөсү да эч ким жүрбөйт.

– Аерден бирөөнү өлтүрүп кетиптир. Ошон үчүн ал үйдүн жанынан өткөндү бардыгы жаман көрөт. Аерден эч ким өзгөчө бирдеме көрбөптүр, арбактарды деле көрбөптүр, жөн эле түнкүсүн көк оттор терезелердин алдында жалындап турат экен.

– Эгерде бир жерде көк от жалындаса, анда арбак да аерден алыс эмес. Турган кеп. Көк оттун арбактардан башка эч кимге кереги жогун өзүң билесиң да.

– Ооба, дал ошондой. Бирок анткени менен алар күндүзү баары бир келбейт, анда эмнесинен коркобуз?

– Мейли анда. Анчалык кааласаң, эски үйдөн деле казып көрөлүчү, бирок аныбыз бекер убара го. Ошол маалда алар дөбөдөн ылдый түшүп келатышты. Айдың өрөөндүн ортосунда, кашаасы жок, босогосуна чейин шыбак өскөн, мору бузук, терезелери аңырайып карайган, шыйпаңынын бир жагы ураган, «арбактуу там» жалгыз турчу. Терезелеринен көк от жалындап чыгар бекен деп, балдар узакка карап турушту, анан шыбырап сүйлөшкөн бойдон оң тарапка бурулуп кетишти да, эски үйдөн алысыраак өтүш үчүн алар үйлөрүнө токойду аралап, Кардифф тоосунун арты менен жөнөштү.

26. Кайрадан инди Жо

Эртеси түшкө жакын балдар иш куралдарын алганы куураган талга кайта келишти. Томдун арбактуу үйгө эртерээк жеткиси келди, Хектин ою дагы ошол болчу. Бир маалда Хек минтти:

– Бери карачы, Том, бүгүн кайсы күн экенин билесиңби?

Том ичинен аптанын күндөрүн ылдам эсептей койду да, корккон көздөрү менен Хекти карап калды:

– Ий! Мен муну эч ойлобоптумун, Хек!

– Кап! Менин да оюма келбептир, бирок бүгүн жума экенин эми эстеп отурбаймынбы.

– Ай, шайтан алгырдыкы, эми эмне кылып сактанабыз? Аз болгондо биз бул ишти жума күнү баштап алып, бүт буздук экенбиз да.

– Буздук экенбиз эмей эле, сөзсүз буздукпыз! Балким, жакшы күндөр бардыр, бирок алар жума күнү эмес.

– Аны бардыгы эле билет. Муну сен биринчи тапкан жоксуң, Хек.

– Мен биринчи таптым деген жокмун го, йа? Кеп жалаң эле жумада эмес. Өткөн түнү мен иттей жаман түш көрдүм: түшүмө келемиштер кириптир.

– Э, койчу! Ал нак эле жамандыктын белгиси. Урушуп атыптырбы?

– Жок.

– Анда түзүк, Хек. Билесиңби, эгер алар урушпаса, анда жөн эле бир жамандык бар деген белги. Биз этияттап, баарына сак болушубуз керек. Биз муну бүгүнкө таштап, ойнойлу. Робин Гуд дегенди билесиңби?

– Жок. Робин Гуд дегениң ким?

– Кандайча, ал Англияда болгон эң улуу кишилердин бири, эң мыктысы. Ал каракчы болчу.

– Укмуш, мен да ошондой болсом го. Ал кимдерди тоночу?

– Жалаң бийлерди жана диний кызматкерлерди, байларды жана падышаларды, дагы ушул сыяктууларды. Кедейлерге болсо, эч качан тийген эмес. Аларды кайра жакшы көргөн. Алар менен дайыма тең бөлүшчү. – Нак азамат болсо керек.

– Сөзсүз да, Хек. Ал адамдардын эң асылы болгон. Чынын айтсам, азыр андай киши жок. Ал бир колу байланган бойдон Англиядагы кимди болсо дагы жеңип салчу, анан дагы бир жарым чакырымдан арча жаасы менен он тыйындыкка тийгизчү экен.

– Арча жаа дегени кандай?

– Билбейм. Жаанын бир түрү болсо керек. Тыйындын ортосуна эмес, четине тийип калса, анда ал отура калып ыйлап, сөгүнчү экен. Анда биз Робин Гуд болуп ойнойлу. Ал укмуш оюн. Мен сага үйрөтөм.

– Мен макулмун.

Ошол бойдон алар түштөн кийин толугу менен Робин Гуд болуп ойношту да, кээде арбактуу эски үй тарапка көз жүгүртүп, ал жерде эртеңки аткарчу иштери тууралуу сөз кылышты. Күн бешимден оогон маалда алар талдардын узун көлөкөлөрүн кесе басып, үйлөрүнө кайтмак болуп, заматта Кардифф тоосундагы токойго кирип кетишти.

Ишембиде түштөн кийин балдар куураган талга кайра келишти. Алар көлөкөдө тамеки тартып, кобурашып отурушту да, анан акыркы чуңкурду дагы бир азга казышты. Алардын өтө чоң үмүтү жок эле, болгону Томдун бирөөлөр беш-алты карыш казып, кенчке жетпей кетип калганда, бөлөктөрү келип, күрөгү менен түртө салып, байлыкты таап алганы жөнүндө сөзү үчүн гана казышты. Ошентсе деле бул ирет алардын жолу болгон жок, ошондуктан алар курал-жарактарын ийнине салып, тагдыр менен тамашалашпай, кенч издегендер эмне кылыш керек болсо, ошонун баарын чын ниетибиз менен бүт аткардык деген ойдо жолго түшүштү.

Алар эски үйгө жеткенде, кайнаган күндүн аптабында өкүм сүргөн тунжураган жымжырттык кандайдыр бир сырдуу, коркунучтуу сезилди, бул жер ээн, сүрдүү болгондуктан, тигилер үйгө дароо кирүүдөн бир аз чочулашты. Анан алар каалгага уурдана жетип, үй ичине калтаарып көз жүгүртүштү. Алар чөп баскан, таманына тактай төшөлбөгөн бөлмөнү, шыбагы ураган эски очокту, терезеси жок, ураган тепкич босогосун көрүштү. Тигил жакта да, бул жакта да, бардык жерде чаң баскан, самсаалаган жөргөмүштүн желелери жайнайт. Алар аярлык менен, жүрөктөрү дүкүлдөп, шыбырап сүйлөшүп, шырп эткен дабышка кулак түрүп, бир нерсе болсо, качууга даяр болуп, өтө сактык менен үйгө киришти.

Бир аздан кийин балдар көнө түшүп, коркпой калышты, алар өздөрү турган жерди сын көз менен кызыга карап, өздөрүнүн тайманбастыгына сүйүнүп да, таңыркап да жатышты. Андан кийин алардын үстү жакты көргүлөрү келди. Ал бир нерсе болсо, кайра качып чыгууну кыйындатмак, бирок алар бири-бирин шыкактап отуруп, акыры үстүнө чыкмай болушту: алар куралдарын бурчка таштап, өйдө чыгып жөнөштү.

Үстүндө деле ошол ойрондун белгиси. Бир бурчтан алар табышмактуу бир ашкананы табышты эле, бирок анын табышмагы деле жалган болуп чыкты – ашканада эч нерсе жок экен. Шерденишип эми алар анча коркпой калышты. Жаңы эле ылдый түшүп, каза баштамак болушканда...

– Чишш! – деди Том.

– Эмне болду? – деп шыбырады Хек, коркконунан кубара түшүп.

– Чишш!.. Ана!.. Уктуңбу?

– Ооба!.. Кой, качалы!

– Секин! Кыймылдаба! Туура эле эшикти карай келатышат, – деди Том.

Балдар жыгачтын үстүнө жата калып, такталардын арасындагы жылчыктан тиктеп, коркуп күтүп калышты.

– Токтоду... Жок, келатат... Анакей алар. Тынч, шыбыраба, Хек. Тобо, тезирээк биерден чыгып кетсек экен!

Эки эркек киши кирди. Эки бала тең өзүнчө минтип ойлошту: «Бул баягы биздин шаарчабызга бир-эки ирет келген дүлөй жана дудук испан карыя экен, беркисин болсо мурун эч көрбөптүрмүн».

Беркиси кир, үксүйгөн, өңү суук бир жан экен. Испан жабуусуна оронуп алыптыр, үрпөйгөн ак бакенбардасы бар. Узун көгала чачы калпагынын астынан желкесине чубалып турат, жашыл көз айнекчен экен. Ичкери киргенде «беркиси» коңур үн менен сүйлөп жатты. Алар эшикке бет маңдай, дубалга жөлөнүп отурушту, сүйлөп жатканы кебин уланта берди. Эми ал күңкүлдөгөн жок, ошон үчүн анын кийинки сөздөрү даанараак угулду.

– Жок, – деди ал. – Мен аны бүт ойлонуштурдум, ал мага жакпайт. Ал коркунучтуу экен.

– Коркунучтуу! – деп күңгүрөндү тигил «дүлөй-дудук» испан, балдарды аябай таңгалдырып. – Катын!

Бул үн балдардын дене-боюн дүркүрөттү. Ал инди Жо экен! Бир паска жымжырт боло түштү. Анан Жо сөзүн улантты:

– Тиги акыркы иштен өткөн дагы коркунучтуу иш барбы, бирок андан эчтеке болгон жок го.

– Ал башка да. Ал суунун наркы өйүзүндө болчу, жака белинде бир да там жок эле. Биздин аракетинизди, бирдеме болбогондон кийин, эч ким билбей калат.

– Койчу, биерге күндүз келгенден коркунучтуу дагы эмне бар. Бирөө жарым көрсө, шекший баштайт.

– Билем аны. Бирок бекингенге бөлөк жер табылбай койбодубу. Бул кепени унуткум эле келет. Кечээ эле кетейин дегем, бирок эч арга таппай койдум, тиги каргыш тийгир балдар дөбөнүн үстүндө, көрүнүп эле турган жерде ойноп жүрүшпөдүбү.

«Каргыш тийгир балдар» деген сөздөрдөн титиреп, ошондо жума күн экенин эстеп, дагы бир күн күтө турганыбыз жакшы болгон экен деп ойлошту. Алар ичинде бир жыл күтө турганга деле макул эле.

Тигил экөө тамагын алып чыгып, бир аз шамшум эте башташты. Көпкө ойлонгондон кийин, инди Жо мындай деди:

– Бери кара, жигит, сен келген жагыңа, сууну бойлоп өйдө жөнөгүн. Менден кабар бармайынча ошоерден күт. Мен болсо көрүнмөккө шаарчаны бир сыйра аралап келем. Биз тиги «опурталдуу» ишти мен бир аз сүрүштүрүп, бүт жакшылап ойлонуп келгенден кийин гана аткарабыз. Анан Техаска! Биз аякка чогуу кетебиз.

Ошондой кылмак болушту. Бир пастан кийин экөө тең эстей башташты:

– Өлгүдөй уйкум келди! Эми сен күзөткө тур, – деди инди Жо. Ал куурайдын арасына жатып, дароо эле коңурук тартып кирди. Шериги бир-эки түрткүлөгөндө, ал коңуругун токтотту. Анан күзөтчү үргүлөй баштады, анын башы улам шылкыя берди да, акырында экөө тең жарыша коңурукка кирди.

Балдар оор улутуна жыргай түшүштү. Том шыбырады:

– Эми биздин мезгил жетти – кеттик!

Хек кобурады:

– Кете албайм... Тигилер ойгонуп кетсе, анда өлдүк.

Том бас деди, Хек болбой койду. Акырында Том жай, этияттап туруп, жалгыз жөнөдү. Бирок анын баскан биринчи эле кадамы төшөлгөн тактайлардан ушунчалык кычыраган үн чыгарды эле, ал коркконунан өлүп кала жаздады. Ал экинчи аракетти кылгысы келген жок. Балдар узарган убакытты эсептеп жатышты, ошондо убакыт аларга таптакыр өтпөгөндөй сезилип, түбөлүктүүлүктүн өзү картайып бараткандай туюлду, анан алар акыры күндүн батып баратканын көргөндө сүйүнүп кетишти.

Акыры бир коңурук токтоду. Инди Жо баш көтөрүп, айланасын карады, анан башы тизесине түшкөн жолдошун көрүп, үнүрөйө күлүмсүрөдү да, тигини буту менен түрткүлөп кобуранды:

– Мына! Күзөтчү имиш дагы! Дагы жакшы, эчтеке болбоптур.

– Мен уктап кетиптирминби, йа?

– Бир аз, бир аз. Кете турган маал болуп калды, достум! Калган олжобузду эмне кылалы?

– Билбейм, мурдагыдай эле ушуерге калтырсакпы дейм. Түштүккө кеткенче аны көтөрүп жүрүүнүн кереги жок го. Алты жүз элүү күмүш акчаны көтөрүп жүрүү оор да.

– Мейли анда эмесе, биерге дагы бир келсек, эчтеке болбойт.

– Ооба, эчтеке болбойт, бирок, менимче, мурдагыдай түнкүсүн келели, ошол оң го.

– Ооба, бирок бери карачы. Мен ишти жайгаштыргыча бир кыйла убакыт өтөт. Ар нерсе болушу мүмкүн. Биериң анча жакшы жер эмес. Жакшылап катып, убактылуу беките туралы.

– Туура айтасың, – деди шериги, бөлмөнү аралап өтүп, чөгөлөп отура калып очоктон бир жалпак ташты көтөрдү да, жагымдуу шыңгыраган баштыкты алып чыкты. Ал жыйырмабы, отузбу долларды өзүнө, ошончо эле долларды алып, бурчта чөгөлөп алып, макиси менен жер чукуп жаткан Жого берди.

Балдар өздөрүнүн корккондорун да, тарткан азаптарын да заматта унутуп коюшту. Көздөрү жайнап, тигилердин ар бир кыймылын байкап турушту. Мына, алар эңсегенди колуна сала берди! Алты жүз доллар деген беш-алты баланы байытканга жарайт. Мынакей бекитилген кенч деп ушуну айт: чуңкурду каерден казабыз деп кыйналып да кереги жок. Алар улам бири-бирин чыканагы менен түртүп коёт, анысы: «Биерде экениңе эми сүйүнгөн жоксуңбу, йа!» – деген белги эле.

Инди Жонун макиси бир нерсеге урунду.

– Йа! – деп жиберди ал.

– Ал эмне экен? – деп сурады шериги.

– Жартылай чириген такта окшойт... жок чакан үкөкчө экен, чын. Кел, кол кабыш кылчы, биерде эмне бар экенин көрөлү. Кереги жок эми, маким менен тешип салдым.

Ал колун матырып, анан кайра сууруп алды:

– Эй, акча экен!

Экөө бир кочуш тыйынды карай башташты. Алар алтын тыйындар экен. Жогоруда бекинген балдар дагы тигилердей эле толкунданып сүйүнүп жатышты.

Жонун шериги мындай деди:

– Биз муну тез эле тууралайбыз. Тиякта очоктун бурчундагы куурайдын арасында дат баскан эски чукулдук жаткан, мен аны азыр эле көргөм.

Тигил чуркап барып, балдардын чукулдугу менен күрөктү алып келди. Инди Жо чукулдукту алып, шекшигенсип карап чыкты да, башын чайкап, өзүнчө бир нерсени кобуранып, анан жерди казып кирди. Үкөкчө тез арада жерден казылды. Ал өтө чоң эмес экен, темир менен капталган, мурда бекем эле болсо керек. Тигилер кенчти бир топко чейин кубана тиктеп турушту.

– Йа, достум, биерде миндеген долларлар бар экен, – деди инди Жо.

– Мэррелдин тобу ушуерде бир жай бою жүргөн дешкен, – деп эстей койду беркиси.

– Билем, – деди инди Жо. – Бул ошолордуку окшойт.

– Эми сага тигил ишке илешүүнүн кереги жок.

Аргын кабагын бүркөдү.

– Сен мени түшүнгөн жоксуң. Бул ишти эмнеге жасай турганым сен анча билбейсиң. Биерде жөн эле тоноо эмес да, өч алыш керек! – деп анын көздөрү ойноктоп кетти. – Сенин жардамың керек. Аны бүткөндөн кийин, анан Техаска жол тартабыз. Үйдөгү Нэнсиң менен балдарыңа барып, менден кабар күткүн.

– Мейли, айтканындай болсун. Муну эмне кылабыз? Кайра көмүп салалыбы?

– Ооба. (Өйдөкүлөрдүн сүйүнгөнүн айтпа.) Жок! Улуу Сахемдин урматы үчүн – жок! (Байкуш өйдөкүлөрдүн шаабайлары сууй түштү.) Унутуп кала жаздаган турбаймбы. Тиги чукулдукка жаңы топурак жабышып жүргөн! (Коркконунан балдардын үрөйлөрү учту.) Бу чукулдук менен күрөк кандайча келип калды? Андагы жаңы топурак каерден келди? Аларды ким алып келди да, алар каякка кетишти? Сен бирөөнүн дабышын уктунбу же көрдүңбү? Эмне, алар кайтып келип, жаңырган топуракты көрсүн деп, кайра көмүп коёбузбу? Жок, эч болбойт, эч болбойт. Муну үңкүрүмө алып барып бекители.

– Албетте! Муну мурун ойлосо болмок экен. Биринчиге дейсиңби?

– Жок, экинчиге – кресттин астына. Биринчи орун начар, өтө белгилүү.

– Туура. Карангы кирейин деп калды, кетиш керек.

Инди Жо өйдө туруп, терезеден терезеге өтүп, акырын сыртты карай баштады. Анан минтти:

– Бу куралдарды биерге ким алып келди? Алар үстүндө деп ойлобойсуңбу?

Балдардын жүрөктөрү түшүп калды. Инди Жо макисине колун узатып, бир азга арсар турду да, андан кийин тепкичти карай басты. Балдар ашкананы эстеди, бирок кыймылдоого шайлары келген жок. Тепкич кычырап, кадамдар жакындай берди. Чыдагыс абал чегине жетип, балдар чечкиндүүлүк менен ашкананы көздөй чуркамак болгондо, чирип калган жыгач карс эте сынып кетип, инди Жо сынган тепкич менен кошо кулап түштү. Ал сөгүнгөн бойдон өйдө турду, шериги болсо мындай деди:

– Алардын эми сага кереги эмне? Эгер аякта бирөө жарым болсо, жөн кой, отура берсин, эмне кыласың? Алар эми секирсе, буттарын сындырат. Өздөрүнүн шору, ким кой дейт? Чейрек сааттан кийин караңгы кирет, кааласа бизди ээрчисин! Мен ошону каалар элем! Менимче, бу куралдарды алып келген киши бизди көрүп, же арбак, же шайтан же дагы бирдеме деп ойлоду. Билем, ал азыр артын карабай качып бараткандыр.

Инди Жо кичине күңкүлдөп, анан шеригинин убакыт коротпой, караңгы кире электе жолго чыгыш керек дегенине макул болду. Бир пастан кийин алар улам коюуланып бараткан күүгүмдө үйдөн чыгып, баалуу үкөгүн көтөрүп, дайраны карай жол алышты.

Шалдырай түшкөн Том менен Хек кайра жанданып, ордуларынан турушту да, тамдын устунундагы жылчыктан тигилерди карай башташты. Ээрчиш керекпи? Жок, алар баарына тойду! Алар арка-моюну астында калбай жерге аман-эсен түшкөнүнө ыраазы болуп, шаарчаны карай дөбөнү ашып жөнөштү. Жолдо көп сүйлөшкөн жок. Алар өздөрүн абдан жек көрүп келатышты, күрөк менен чукулдукту тигил жерге алып барып коёлу деп ойлогондору үчүн өздөрүн жемелешти. Аларды алып барышпаса, инди Жо эч качан шекшибейт эле. Ал «өчүн алганча» күмүш менен алтынды ордуна калтырып, анан акчадан айрылганда, өкүнүп кала берет эле. Куралдарды бул жерге каяктан алып келе коюшту эле!

Алар өч алыш үчүн ыңгайлуу учурду издеп, шаарчага келген испанды аңдып, «экинчи үңкүр» кайсыл жерде экенин тапмайынча тигилерди аңдымак болушту. Анан Томдун оюна бир жаман нерсе келди:

– Өч? Ал бизден өч алып жүрбөсүн, Хек?

– И-ий, жок! – деди Хек, эсин жоготуп жибере жаздап. Алар шаарчага чейин ушунун баарын сүйлөшүп барышты. Анан, мүмкүн, тигинин көңүлүндө турган башка бирөөдүр, же балким жалгыз эле Томдур деп чечишти, себеби сотто жалгыз эле Том айгак болуп чыкпады беле.

Өзүнө гана коркунуч келгени Томду күйгүлтүккө түшүрдү! Чогуу болушса, бир кыйла жеңилерээк болот эле го деп ойлоду ал.

27. Аңдуу

Ошол күндүн окуялары Томду түшүндө түнү менен кыйнап чыкты. Төрт жолу ал колун толгон токой кенчке сунду, төрт жолу байлык колунан чууруп кетип, түшүндө качып, аны кайрадан кайгылуу жардылыкка алып келип коюп жатты. Ал таң азанда ойгонуп төшөгүндө жатып, өзүнүн укмуштуу окуяларынын кыбыр эткенине чейин

эстеди, эмнегедир алар көздөн кайым болуп, алыстап баратканына таңгалды, алар башка жерде, көп жыл мурун болуп өткөндөй сезилди. Ошондон кийин ал укмуштуу окуялардын баары түшүм окшойт деген күдүк ойго келди. Мындай күдүктү далилдей турган олуттуу себеп бар болчу, тактап айтканда, ал көргөн тыйындардын саны чындыктан кыйла көп эле. Ал буга чейин элүү доллардан ашык акчаны көргөн эмес, ал башка теңтуштары жана акча деп турмушта кысталгандар сыңары эле «жүздөгөн», «миндеген» доллар тууралуу сөздөр жөн гана мактаныч үчүн айтылат, чынында андай акча жок деп эсептечү. Жүз доллар деген чоң акчанын бирөөнүн чөнтөгүндө болорун ал эзели көз алдына элестетип көргөн эмес. Эгер кенчти сүрөттөп берчи десе, анда анысы бир кочуш он тыйындык жана бир додо бүдөмүк, суктанарлык жана колго илингис доллар болуп көрүнмөк.

Бирок алиги окуя канчалык көп ойлогон сайын, ошончолук айкын, даана көрүнө баштады, ошондо ал мунун баары акыры келип түш деле эмес окшойт деген пикирге оой баштады. Бул тунгуюк ачылышы керек эле. Ал нанүштөнү шашып ичип, Хекти издеп тапты.

Хек жалпак кайыктын кырында буттарын сууга шарпылдата малып, кабагы салыңкы отуруптур. Том адегенде эле кепти Хек баштасын деп чечти. Эгерде ал унчукпаса, анда окуялардын баары бар болгону Томдун түшү экендиги билинет.

– Салам, Хек!

– Сага дагы салам!

Бир пас унчукпай калышты.

– Том, биз тиги каргыш тийгир куралдарыбызды куураган талдын астына калтырсак, акчаны алып коймок экенбиз. Ай, жаман болду да!

– Анда ал түш эмес экен да, түш эмес экен. Түш болсо экен деп мен кандай тиледим. Ит эле болоюн, эгер антпесем, Хек!

– Эмне түш эмес?

– Тиги кечегичи. Менин жаман оюмда, аны түшүм экен дегем.

– Түш дейби! Тепкич сынып кетпегенде, кандай түш экенин көрөт элең. Мен дагы түнү менен түш көрүп чыктым. Тиги көзү таңылган испан шайтан мени түнү бою кууп жүрүптүр, өлүп эле калгыр!

– Жок, аны өлтүрбө. Аны тап! Акчаны акмала!

– Том, биз аны өмүрү табалбайбыз. Жигитке андай оомат бир гана жолу келет, ошол ооматты биз жоготтук. Аны көрүп эле калсам, менин муундарым калчылдап чыгат.

– Меники дагы. Бирок ошентсе дагы аны таап, экинчи үңкүргө чейин артынан акмалап баргым келет.

– Экинчи үңкүр, ооба, дал өзү! Мен ошо тууралуу ойлондум. Бирок ал жөнүндө эчтекени түшүнгөн жокмун. Сенин оюңча, ал эмне?

– Билбейм. Бул өтө жашыруун го. Айтчы, Хек, балким, ал үйдүн иретидир.

– Йе, койчу!.. Жок, Том, андай эмес. Болгон күндө дагы, биздин чакан шаарчада эмес. Бизде тамдардын ирети жок.

– Ооба, аның туура. Бир аз ойлонуп көрөйүнчү. Анда... бир трактирдин ичиндеги... бөлмөнүн ирети болсочу?

– Ооба, мунуң чын. Трактирден да болгону экөө. Тез эле табабыз.

– Мен келгенче ушуерде бол, Хек.

Том дароо житип кетти. Элге Хек экөөнүн шерик экенин көргөзгүсү келген жок. Ал жарым сааттай жок болду. Ал эң мыкты трактирдин экинчи бөлмөсүндө көптөн бери бир жаш жактоочу турганын, ал азыр деле ээленгенин билип келди. Бул жупуну трактирдеги экинчи бөлмө жашыруун экен. Трактир ээсинин кичинекей баласы ал дайыма жабык турганын, түнкү маалдан башка убакта ага бирөө жарым кирип же чыкканын эч көрбөгөнүн, кирип-чыга турган деле эч себеп жогун айтты. Бул ага таңгалыштуу сезилди, бирок анчалык эмес, ошондуктан ал бөлмөнү жашыруун бөлмө деп чечти. Өткөн түнү ал ошол бөлмөнүн жарыгы күйүп турганын байкаган.

– Мына, мен ушуну билип келдим, Хек. Менимче, биз издеген ошол экинчи бөлмөнүн өзү.

– Мен да ошол дейм, Том. Эми сен эмне кыласың?

– Ойлонуп көрөйүн.

Том узакка ойлонду. Анан ал минтти:

– Мен сага бирдеме айтайынбы. Ошол экинчи бөлмөнүн арткы эшиги трактир менен келемиш кармаган капканга окшош кыш сактоочу эски күркөнүн аралыгындагы кичинекей далда кыябанга чыгат. Сен колундан келишинче көбүрөөк ачкыч тап, мен дагы тажемен уурдап келейин, андан кийин түн кирери менен биз да киребиз. Бирок эскертип коёюн, жака белинде инди Жо болбосун, антпесе ал шаарчаны бир сыйра кыдырып, өч алганга ыңгайлуу учурду карап көрөйүн дебеди беле. Аны көрсөң, жөн эле ээрчип ал, анан ал тиги экинчи бөлмөгө барбаса, анда ал жер эмес.

– Кудай сактай көр, анын артынан жалгыз ээрчигим келбейт.

– Эмнеге? Түн ортосу болот да. Ал сени көрбөйт, көргөндө деле анын оюна эчтеке келбейт.

– Болуптур, иттей караңгы болсо, акмалайын. Билбейм, билбейм, аракет кылып көрөйүн.

– Өлүп кетейин, караңгы болсо, мен деле аны аңдыйт элем, Хек. Мүмкүн, ал өч алалбай турганын түшүнүп, түз эле акчасына жөнөр.

– Ошондой, Том, ошондой. Мен аны аңдып барам, шайтан алгырдыкы!

– Мына, бу эркекче кеп! Эч коркпо, Хек, мен да коркпойм.

28. Ачылыш

Ошол күнү кечинде Том менен Хек баарына даяр болду. Алар саат тогуздан өткөнчө трактирдин аймагында айланчыктап жүрүштү: бири алыстан кыябанды, экинчиси трактирдин оозун кайтарды. Кыябанга эч ким кирип же чыккан да жок. Трактирдин эшигине дагы испанга окшош эч ким кирип же чыкпады. Түн жарык боло тургандай, ошондуктан Том үйүнө жөнөдү, алар минтип убадалашты: түн аябай караңгы болгондо Хек чуркап келип, ага мыёолойт, тигил болсо, акырын чыгып, ачкычты текшерип кетет. Бирок ошол түн жарык бойдон калды, Хек болсо нөөбөтүн өтөп, он экилерде кант салчу бош чоң челекке кирип уктап калды.

Шейшембиде дагы балдардын жолу болгон жок. Шаршембиде деле. Бирок бейшембиде караңгы болду. Том ыңгайына карап акырын чыгып, таежесинин калай эски чырагын жана жарыкты калкалаганга чоң сүлгүсүн ала келди. Ал чыракты Хек түнөгөн бош челекке бекитип койду да, нөөбөтүн баштады. Түн ортосуна бир саат калганда трактир жабылып, жака-белдеги жалгыз күйгөн анын оттору өчтү. Испан көрүнгөн жок. Кыябанга эч ким кирип да, чыккан да жок. Бардыгы ыңгайлуу болуп турган. Коюу караңгылык өкүм сүрүп, тунжураган жымжыртты алыстагы күркүрөө гана бузуп жатты.

Том чырагын алып, аны челектин ичинде күйгүзүп, сүлгү менен жакшылап ороп, анан эки кыялкеч караңгыда трактирди карай уурданып баратышты. Хек нөөбөткө турду, Том болсо, сыйпалап кыябанга багыт алды. Анан тоодой басып салмактантып Хектин оюн узакка созулган дүмөк ээледі. Чырактын жарыгынын жылт эткенин көргүсү келди: ал аны чочутмак, бирок эң кур дегенде Томдун дале тирүүлүгүн айгинелемек. Томдун кеткенинен бери бир нече саат өткөндөй болду. Ким билет, ал эсин жоготуп коюшу мүмкүн, балким, өлүп да калдыбы, балким, коркуп-чочуганынан жүрөгү жарылып кеттиби. Ушинтип чочулаганына карабай Хек кыябанга улам жакындап бара берди, анын көзүнө коркунучтуу нерселер көрүнүп, эми бир кырсыктан жаны чыгып кете тургандай сезилип баратты. Ансыз деле зорго дем алып, жүрөгү бир кезде токтой калгансып, кайра согуп, ал турсун биротоло токтоп да калгансыды. Бир маалда жарк дей түшүп, Том анын жанынан октой учуп өттү.

– Кач! – деп кыйкырды ал. – Кач, жан керек болсо!

Кайталоонун кереги жок эле, бир жолкусу жетиштүү болчу. Ал кайталагыча эле Хек саатына отуз же кырк чакырым ылдамдыкта сызып жөнөдү. Балдар эч токтобой шаарчанын төмөн жагындагы ээн кушкананын сөрүсүнө жетип барышты. Алар сыйынттын ичине кирери менен добул башталып, жаан төгүп жиберди. Том күйүккөн демин баскандан кийин мындай деди:

– Хек, шумдугуң кургурдай иш болду! Мен эч шырп алдырбай эки ачкычты текшерип көрдүм, бир маалда катуу шалдыратып алгандай болдум окшойт, коркконумдан жүрөгүм түшүп калды. Ачкычтар баары бир кулпка түшпөй койду. Кокусунан эле тутканы тартсам, каалга ачылып кетти! Эшик бекитилбептир! Секин кирип, чырактан сүлгүнү сыйрып алдым, анан... анан шумдугуң кургур!..

– Эмне? Эмнени көрдүң, Том?

– Хек, мен инди Жонун колун басып ала жаздаптырмын!

– Э, койчу!

– Чын! Ал ошоерде жатыптыр, катуу уйкуда экен, көзүндө баягы эле малаам бар, эки колун жайып салган.

– Ой, тобо! Сен эмне кылдың? Ал ойгондубу?

– Жок, кыбырап да койгон жок. Менимче, мас болсо керек. Мен сүлгүнү ала коюп, качып жөнөдүм.

– Мен сүлгүнү эстеп да коймок эмесмин, өлүп кетейин!

– Мен ойлодум. Аны жоготсом, Полли таежем менин сазайымды бермек.

– Айтчы, Том, сен үкөкчөнү көрдүңбү?

– Мен эки жагымды карап отурмак белем. Үкөкчөнү дагы, крестти дагы көргөн жокмун. Инди Жонун жанынан шише менен калай күрүшкөдөн башка эчтекени көргөн

жокмун. Ооба, анан бөлмөдөн дагы эки кичине челек, жайнаган шишени көрдүм. Көрдүңбү, ошон үчүн аны «сыйынт» деген?

– Кандайча?

– Ичимдик бар жер сыйынт болот да. Балким, такыбалардын трактирлеринин бардыгында ушундай сыйынт бардыр, ээ, Хек?

– Менимче, болушу мүмкүн. Муну ким ойлоптур? Анда айтчы, Том, инди Жо мас болсо, анда үкөкчөнү нак уурдай турган маалы экен!

– Ооба, маалы! Уурдап көр!

Хек сестене түштү.

– Кой анда, менимче, анын кереги жок.

– Мен да ошондой дейм. Инди Жонун жанында бир шише жатса, анда аздык кылат, үчөө болгондо, анда башка кеп, мен байкап көрөт болчумун.

Бир паска ойлонууга жымжырт боло түштү, анан Том минтти:

– Уккун, Хек, инди Жо жок экенин так билмейин, аракеттин кереги жок. Бул өтө опурталдуу иш. Биз түн сайын аңдысак, анда, албетте, анын чыкканын көрөбүз, ошондо биз үкөкчөнү алып, чагылгандай жылт коёбуз.

– Мейли, мен макулмун. Мен түнү бою аңдыйын, башка күндөрү да аңдыйын, сен болсо калган ишти бүт аткар.

– Болуптур, мен аткарам. Сен Хупер-стрит аркылуу бир кварталды аралап барып, мыёолоп кой, эгер уктап калсам, шагылдан терезеге чачып жибер, мен ойгонуп кетем.

– Мейли, иш чечилди дейли!

– Эми, Хек, күн басылды, мен үйүмө кеттим. Эки сааттан кийин жарык кирет. Сен болсо тиякка бар да, бир аз көз салып тур, мейлиби?

– Мен кайтарам дедимби, Том, кайтарам. Мен бир жыл болсо дагы кайтарам. Мен күндүзү уктайм дагы, түнү кайтарам.

– Мейли, болуптур. Сен каерге уктаганы атасың?

– Бен Рожерстин чөпканасына. Ал уруксат берет, алардын жумушчу негри Жейк аке дагы уруксат берет. Жейк аке жумшаса, мен ага суу алып келип берем. Кардым ачканда сурам, ашык бирдемеси болсо, менден аябайт. Ал иттей жакшы негр, Том. Бой көтөрбөгөнүм үчүн ал мени жакшы көрөт. Кээде мен аны менен чогуу отуруп, тамак ичем. Бирок сен муну эч кимге айтпашың керек. Каалабасаң дагы ачкалыктан эмнелерди кылбайсың, кылбайм дегенди бүт кыласың.

– Күндүзү мага керегин тийбесе, уктай бер. Жөн эле сени козгой бербейм. Түнкүсүн бирдекени байкап калсаң, анда түз эле мага чуркап барып, мыёолоп кой.

29. Хек зөөкүрлөрдүн изине түштү

Жума күнү таң азанда Том эң алгач кубанычтуу кабар укту: мурунку түнү сот Тетчердин үй-бүлөсү шаарга кайтып келиптир. Кенч дагы, инди Жо дагы ошол замат

экинчи орунга ооп, анын ой-санаасын бүт Бекки ээледі. Том ага жолугуп, анан алар бир топ курбулары менен чарчаганча «ышкырмай» жана «бычак бекитмей» ойношту. Ошол күн аябай көңүлдүү жана өзгөчө жагымдуу өттү. Бекки апасынан жалдырап, көптөн бери эңсеп күткөн сейилди эртеси өткөрүүнү суранды, апасы макулдугун берди. Кыздын кубанычын айтпа, Томдуку андан кем эмес. Чакыруу күн батканга чейин таратылып, шаарчанын бала-чакасынын баары ошол замат даярдык көрүп, ызы-чууга түшүп, күтүү ыраматына батты. Том толкунданганынан бир топко чейин уктай албай койду: анын илгери үмүтү эле – Хек мыёолосо, ошондо ал эртеңки сейилде Бекки менен башка сейилдөөчүлөргө бекитилген кенчти көрсөтүп таңгалдыруу болчу, бирок анын ушул үмүтү үзүлдү. Ошол түнү эч белги берилген жок.

Акыры таң да атты, саат он же он бирлерде шайыр, бейкапар топ Тэтчер соттун үйүнө чогулуп, бардыгы жөнөгөнгө даяр турду. Ал кезде чоң кишилердин сейилди бузуп, кошулуп алмай адаты жок болчу. Он сегиздеги бир нече кыздын жана жыйырма үч же ошого жакын курактагы жигиттердин канатынын астында балдар коопсуз болот деп эсептелчү. Бул сейил үчүн буу менен жүрүүчү бир эски кеме жалданды. Ошол замат азык-түлүк салынган баштыктарын көтөрүнүп, шайыр топ балдар чоң көчөнү толтура жөнөдү. Сид ооруп калган экен, ошондуктан бул жыргалга катышпаганга мажбур болду, Мэри аны карашканы үйдө калды. Тэтчер айымдын жөнөрдө Беккиге айткан сөзү бул болду:

– Силер аябай кеч кайтат окшойсунар. Кеме токтоочу жайга жакын жашаган кыздардын бирөөнүкүнө түнөп калсаң, мүмкүн, түзүк болот, кызым.

– Анда мен Сюзи Харпердикинде калам, апаке.

– Абдан жакшы. Абайла, өзүңү жакшы алып жүр, ошондо эч жамандык болбойт.

Көчөнү бойлоп баратканда, Том Беккиге мындай деди:

– Айтчы... Биз эмне кыларыбызды мен айтайын. Жо Харпердикине барганча, түз эле дөбөгө чыгып, жесир Дугластыкына токтойлу. Анын бал муздагы бар! Ал аны күнүгө өлө жасайт. Көрөсүң го, биздин барганыбызга иттей сүйүнөт.

– Ай-ий, жыргал болот экен, э!

Анан Бекки бир пас ойлонуп, минтти:

– Апам эмне дейт болду экен?

– Ал муну кайдан билмек эле?

Кыз дагы бир ойлонуп көрдү да, жактырбагансып сүйлөдү:

– Менимче, бул туура эмес, бирок...

– Ким билмек эле? Апаң билбей калат, анын эмнеси жаман экен? Апаңдын каалаганы эле – сенин аман болгонуң, ишенип кой, ал муну билсе деле, өзү уруксат бермек. Мен билем, ал ошентмек!

Жесир аялдын меймандостугу чынында эле кызыктыра турган азгырык болчу. Анан калса, Томдун жалдыраганы да ошол замат таасирин тийгизди. Кечки кыла турган иштери жөнүндө эч кимге айтпайбыз деп чечишти.

Бир маалда Хек ушул түнү белги берип калсачы деген ой Томдун эсине келе түштү. Ошол ою анын күткөн жыргалына тоскоол кылып коё жаздады. Анткени менен жесир Дугластын үйүндө эс алууну ал эч качан чана албайт эле. Эмнеге андан баш тартышым керек деп жоошутуп жатты ал өзүн: өткөн түнү берилбеген белги эмнеге сөзсүз бүгүн берилиши керек? Кечиндеги ишенимдүү көңүл ачуу белгисиз кенчке караганда салмактуу болуп кетти. Ошентти да, анан бардык балдардай эле ал дагы

кызыгыраак жагына азгырылып, ушул түнү акча салынган үкөкчө тууралуу ойлонбой турган болду.

Шаарчадан үч чакырым ылдый чер баскан өрөөндүн жанына чакан кеме жай сүзүп келип, жээкке токтоду. Топураган топ балдар жээкти карай умтулду да, бир аздан кийин токойдун ар жеринен бийик кашаттарга чейин кыйкырык, күлкү чыга баштады. Жүгүрүп ойноп чарчаган тентектердин карды ачып, алар эми кайра туругуна чогулуп, ар кандай даамдуу тамак-аш жегенге киришти. Тойгондон кийин сергип эс алуу маалы келип, тартайган эмил талдын көлөкөсүндө кобур-собур кеп башталды. Акырында бирөө кыйкырып кирди:

– Ким үңкүргө барганга даяр?

Бардыгы даяр экен. Таңгак шамдар чыгарылды да, ошол замат биринен аша бири тоону карай тырмышып жөнөштү. Үңкүрдүн оозу тоонун чокусунда болчу, ал «А» тамгасына окшош экен. Эмил талдан жасалган килейген каалгасы ачык бойдон эле. Ичинде кичинекей бөлмөсү бар, муз тамдагыдай суук, дубалдары табигый катуу акиташ менен капталып, анда тер сыяктуу муздак тамчылар шүүдүрүм сыңары чыбырчыктап турчу. Мына ушул караңгы түпкүрдөн туруп күнгө чагылышкан жашыл өрөөнгө көз чаптыруу ушунчалык кызык жана сырдуу болчу. Бирок абалдын таасири тез эле жоголуп, кайрадан ызы-чуу оюн башталды. Шам күйгүзүлгөн маалда бардыгы ага асыла калып, күйгүзгөнү коргогону менен, анын колундагы шамды силкип түшүрүп же үйлөп өчүрүшөт, анан кайрадан кубанычтуу күлкү, кайрадан куушмай. Бирок бардык нерсенин чеги болот. Бара-бара желеленген салтанаттуу кылка жебек эңкейиштеги негизги жол менен секинден ылдый түшө башташты. Бүлбүлдөп жерге тарткан шамдар төбөсү алтымыш кадам, ичи толугу менен жалама таш үңкүрдү күңүрт жарык кылып турду. Бул негизги жолдун кенендиги сегиз же он кадамдан ашчу эмес. Баскан сайын эки тараптан тең негизги жолдон дагы бийик, бир кыйла кууш жылгалар чыгып жатты, анткени Мак Дугалдын үңкүрү учу-кыйырсыз чырмалган, ийри-буйру тепкичтерден туруп, чар тарапка жайылганы менен туңгуюкка алып кеткен жолдун тоому эле. Күнү да, түнү дагы жылгалар менен чуңкурлардын чырмалышкан түйүнүндө үңкүрдүн оозун таппай адашып жүрө берип, анан улам ылдыйлап түшсө деле, жердин түбүнө жеткенде, ал жерден дагы эле чаташкан далистин астынан башка далиске такалып, тогуз жолдун тоомуна учураса болот, ошентип анын аягына эч чыкпайсың дешчү. Бир да киши үңкүрдү билчү эмес. Ал болбогон иш эле. Көпчүлүк жаштар үңкүрдүн бир учун гана көрүшчү, ошол таанымал учунан башка жагын аралаганга эч ким даай алчу эмес. Том Сойер деле үңкүрдү эл катары биле турган.

Негизги жолду бойлоп чакырымдын төрттөн үчкө жакын аралыгын өтүштү, анан топ-тобу менен, түгөйлөрү менен ажырым жолдорго сыйгаланып түшүп, күңүрт далистерди бойлоп, бири-бирин далистер кайрадан кайчылашкан жерден таап, таңгалып жатышты. Топтор таанымал жактан башка жерге барбай туруп деле, жарым саатка бири-биринен адашса болот эле.

Үңкүрдүн оозуна күйүккөн, кубанычтуу, колу-бутуна бүт мом тамган, ылайга булганган, ошол күндүн ийгилигине аябай ыраазы болгон топтор биринин артынан бири келе башташты. Ошондо гана алар убакыттын өткөнүн байкабай калгандарына, кеч кирип баратканына таңгалышты. Коңгуроонун чалганы жарым сааттан бери угулуп жаткан. Анткени менен окуяга жык толгон ошол күн ушундай сонун аяктаганына баары курсант эле. Кеме чуру-чууга түшкөн жүгү менен дайранын агымына кошулганда, бекер корогон убакытка капитандан башка эч ким кейиген жок.

Хек нөөбөтүнө туруп калганда, чакан кеменин жарыгы пристанга бүлбүлдөп тийди. Тигил эч бир дабышты уккан жок, себеби улан-кыздар жоошуп, өлөсө чарчаган адамдардай тынчып калган. Ал ириде бул эмне деген кеме, эмнеге пристанга токтогон

жок деп таңгалды да, андан кийин ал оюн унутуп, көңүлүн өз ишине бурду. Асманды булут каптап, караңгы түн кирип баратты. Саат он болду, дөңгөлөктөрдүн үнү басылды, ар жерде чачыраган оттор бүлбүлдөйт, ой келди баскан жөө жолоочулардын аягы суюлган, кичинекей нөөбөтчүнү арбак менен жымжырттыкка тапшырып коюп, шаар уйкуга чөмүлдү. Саат он бир болду, трактирдин чырактары өчтү, эми бүт караңгылык басты. Хекке өтө эле көпкө күткөндөй көрүндү, бирок эч нерсе болгон жок. Анын ишеними кете баштады. Мунун деги пайдасы бар беле? Чын эле, бир пайдасы барбы? Баарын таштап, уктап алса эмне болот?

Кулагына бир дабыш угулду. Ал бир паска көңүлүн кунт коюп, тыңшап калды. Кыябан тараптагы каалга секин жабылды. Хек кыш жыйылган жайдын бурчуна бекинди. Андан кийин эле анын жанынан эки киши чуркап өттү, бирөөнүн колунда бир нерсеси бар болчу. Тигил үкөкчө болуп жүрбөсүн! Анда алар кенчти алып баратат да. Эми Томду чакырыш керекпи? Ал болбогон иш: тигил кишилер үкөкчөнү алып кетип, эми биротоло табылбай калсачы. Жок, алардын артынан түшүп, акмалаш керек. Караңгы түн тигилерге көргөзбөй аны коргойт деп ишенсе болот. Ошентип өзүнчө ойлонуп, Хек кадам шилтеди да, тигилердин артынан уурданып жөнөдү, мышыкчасынан, жылаңайлак, тигилер көрбөй турган аралыкта жүрүп отурду.

Тигилер суу бойлогон көчө менен үч квартал жүрүп, анан солго, кайчылаш көчөгө бурулду. Анан түз кете беришти да, Кардифф тоосуна алып барган бир таман жолго салып, бул жерден өйдө чыгышты. Алар уэлстик чалдын үйүнүн жанынан тоону жандап, токтобой өтүп, анан улам жогорулай беришти. «Кош, – деп ойлоду Хек. – Булар аны эски кенге көмөт экен». Бирок тигилер ал жерге токтоп да койгон жок. Алар чокуну карай кете беришти. Бир маалда алар бийик куурайдын арасындагы бир таман жолго кирип кетип, ошол замат караңгыда көрүнбөй калышты. Ошондо Хек тигилерге жакындап, өзүн көрбөй тургандай аралыкта ээрчигенге аракет кылды. Ал бир аз жүгүрүп барып, анан мынчалык тез чуркаса, кууп жетип албайын деп чочулап, жайыраак басты. Кичине кыймылдады, анан токтоп калды, тыңшады: жүрөгүнүн түкүлдөгөнүнөн башка эч дабыш угулбайт. Тоо жактан үкүнүн күшүлдөгөнү угулду – сүрдүү дабыш эле. Бирок шарпа чыкпайт. Тобо, бардыгынан кур калдыбы! Буту бутуна тийбей чуркай турган болгондо, төрт кадамдай жерден бирөө жөтөлүп калды! Хектин жүрөгү оозуна кептелди, анан бир аз басаңдаганда, он эки безгек катары менен баскандай калчылдап, ордунда селейип тура берди, коркконунан жерге кулап түшө тургандай болду. Ал кайсы жерде турганын эми билди. Көрсө, жесир Дугластын короосуна кашаадан аттап өтчү тепкичтен беш кадам аралыкта турган экен. «Абдан жакшы, – деп ойлоду ал. – Ушуерге көмө берсин, табыш оңой болот».

Бир үн чыкты, инди Жонун өтө жапыз үнү экен:

– Шайтан алгырдыкы! Балким, аныкында киши бардыр! Түн кирсе да, жарык болуп турат.

– Мен эчтекени көрө албадым.

Бул тигил селсаяктын үнү болчу, баягы сыйынт үйдөгү селсаяк. Хектин жүрөгү оозуна кептелди: тигинин өч ала турганы мына ушул турбайбы!

Хектин беже качкысы келди. Анан ал жесир Дугластын ага бир эмес, көп жолу жакшылык кылганын эстеди. Ал эми бул кишилер аны өлтүрүп коюшу мүмкүн. Ал аялга эскертип койгусу келди, бирок жүрөгү даабады, анткени тигилер көрүп калса, аны кармап алышы мүмкүн. Хек мунун баарын, дагы андан башкасын да селсаяк сүйлөп, инди Жо ага:

– Анткени жолунда куурай турат. Мына, бу тарапта. Көрдүңбү эми? – дегенче ойлогонго үлгүрдү.

– Ооба. Менимче, аякта киши бар. Мунуңу азырынча коё турганың оң! – деди селсаяк.

– Коё турам деп, анан биерден түбөлүккө кетип калсамчы? Коё турам деп, анан мындай ыңгайлуу учур башка болбой калсачы? Мен сага мурун айтканымды дагы кайталайм: мага анын олжосунун кереги жок, өзүң эле ала бер. Бирок анын күйөөсү мени кордогон, көп жолу мени кордогон. Эң башкысы – сот болуп турганда мени селсаяк деп каматтырып жиберген. Ал эле эмес! Андайлары толуп атат! Ал мени сабаткан, негрдей гана камактын алдында, элдин баарына көрсөтө сабаткан! Са-бат-кан, түшүндүңбү! Ал өзү өлүп калды, ошентип менден кутулуп кетти. Бирок мен эми өчүмдү анын катынынан алам.

– Э, кой, аны өлтүрбө! Анте көрбө!

– Өлтүрбө дейсиңби? Аны ким өлтүргөнү атыптыр? Эгер тиги өзү болгондо, анда аны өлтүрөт элем, бирок аялын эмес. Аялдан өч алгың келгенде, аны эч качан өлтүрбө, ал болбогон иш! Анын өңүн кара. Анын таноолорун жырып, кулактарын чочконукундай кес!

– Кокуй, мунуң...

– Антип ойлобой эле кой! Аманчылыгыңа эле жакшы! Мен аны керебетке байлап салам. Ал кансырап өлсө, күнөө менде эмес болот да? Андай болгондо, мен ыйлап да койбойм. Досум, сен мага жардам бересиң. Сен ошон үчүн ушуердесиң, жалгыз алым жетпейт. Кыйшалаңдасаң өлөсүң! Муну түшүндүңбү? Ал эми сени өлтүрсөм, анда тигини да кошо жайлаим. Менимче, ошондо бул ишти ким кылганын эч ким билбей калат.

– Мейли, болор иш боло берсин. Эртерээги жакшы. Муунум бүт калчылдап кетти.

– Азыр кылалыбы? Тиги кишилеричи? Бери кара, мен сенден шекшип турам, билип ал. Жок, жарык өчкөнчө күтө туралы, шашылыш жок.

Хек мунун артынан тымтырс болорун түшүндү, киши өлтүрүү тууралуу сөздөн да коркунучтуу тымтырстык, ошондуктан ал дем чыгарбай, артына тез кадам шилтеди. Бир бутун этияттап, түзүк жерге койду да, аз жерден жыгылып кете тургансып, бир буттап чайпалып барып, адегенде капталына, анан экинчисине таянды. Дагы ошондой эле этияттык менен, ошентип эле тобокелге салып, дагы бир кадам шилтеди, андан кийин дагы. Акыркы кадамды шилтегенде, бутунун астындагы бир чырпык кырс деп сынып кетти! Демин чыгарбай, тыңшап калды. Эч дабыш жок, тунжураган жымжырттык. Ал чексиз кубанды. Эми ал жыш өскөн куурайлардын ортосуна, өзүнүн мурунку жолуна түштү, кемеден бетер секин бурулуп, андан кийин акырын дагы, ылдам дагы чуркап жөнөдү. Кен чыккан жерге жеткенде, ал өзүн коопсуз сезип, буту бутуна тийбей качып жөнөдү. Улам ылдый түшүп отуруп, ал уэлстиктикени жетип барды. Ал каалганы ургулады, ошол замат чал менен анын килейген эки уулу айнектен башын соройтуп карады.

– Бу эмне деген ызы-чуу? Такылдаткан ким? Сага эмне керек, йа?

– Мени киргизгиле, тезирээк! Бүт айтып берем!

– Сен өзү кимсиң?

– Хеклберри Финн! Тезирээк мени коё бергиле!

– Хеклберри Финн деп коёт! Буга эшиктин баары ачыла берчү ысым эмес го деп ойлойм, йа! Бирок киргизип койгула, балдар, эмне болгонун угалы!

– Мени айтты дей көрбөгүлө, суранам, – киргенден кийин Хектин биринчи эле айтканы ушул болду. – Анте көрбөгүлөчү, болбосо мени сөзсүз өлтүрөт! Жесир аял мага кээде жакшы мамиле кылчу, ошон үчүн мен бүт айтып берем. Силер мени айтты дебеске убада берсеңер, мен бүт айтып берем.

– Кудай урсун, мунун айта турган бир кеби бар го, болбосо минтпейт эле, – деп жиберди чал. – Айта бер ичиндегини, жигит, сени эч ким айтпайт.

Бир саамдан кийин чал менен анын эки уулу жакшы куралданып, мылтыктарын колдоруна кармап, дөбөгө чыгып баратышты. Алар куурайдын арасындагы бир таман жолдо буттарынын учу менен дабыш чыгарбай жүрүп отурушту. Хек андан нары аларды коштогон жок. Килейген таштын аркасына бекинип, тыңшап отурду. Сүрдүү тымтырстык узакка созулду, андан кийин бир маалда мылтыктар атылып, кыйкырык чыгып калды.

Хек өзгөчө эч нерсени күткөн жок. Ыргып туруп, тоодон ылдый карай буту жерге тийбей учуп жөнөдү.

30. Хектин аңгемеси

Жекшемби күндүн таңы жаңыдан супа салганда Хек тырмалап дөбөгө чыгып, уэлстик чалдын эшигин секин черткиледи. Үйдөгүлөр бүт уйкуда эле, түндөгү тополоңдон кийин алардыкы куш уйку болуп калган. Терезеден үн угулду:

– Бул ким?

Хек чочулаган үнү менен акырын жооп берди:

– Мени киргизип койгулачы! Бул мен, Хек Финн эле.

– Ушундай ысымдагы адамга күнүбү, түнүбү эшик ачык, балам, кире кой!

Бул сөздөр тентиген баланын кулагына бир чети таңгалыштуу, бир чети өмүрүндө угуп көрбөгөндөй жагымдуу чыкты. Ага ушунчалык жаккан сөздөрдү мурда ага бирөө-жарым айтканын ал эч эстей албай койду. Эшик тез ачылып, Хек ичкери кирди. Хекке орун берилди да, чал өзүнүн узун бойлуу, жаштары удаалаш балдары менен ылдам кийине баштады.

– Эми, балам, сен сак-саламат экенсиң, ачка болгондурсуң. Тамак күн чыгары менен даяр болот, ошондо ысык тамактан шам-шум этип алабыз, андан кам санаба! Мен балдарым менен ошол түнү кайра келип, сени биздикинде деп ойлогом.

– Мен аябай коркуп кеттим, – деди Хек. – Анан качып жөнөдүм. Мен тапанча атылганда бир чуркадым десеңиз, үч чакырым жолдо эч токтобой койдум. Азыр келгеним, билесизби, иштин чоо-жайын билейин дедим. Бүгүн да таң заарда келдим, себеби тиги шайтандар өлгөн күнү деле, аларга жолугуп калбайын дедим.

– А, бечара! Сен түнү менен кыйналган көрүнөсүң, бирок мына сага нанүштөдөн кийин жата турган керебет. Жок, алар өлгөн жок, балам, биз ошого өкүнүп турабыз. Сен айтып бергенден кийин, биз аларды каерден колго түшүрөрүбүздү билчүбүз, бутубузду учу менен басып, биз аларга он беш кадамдай жакын бардык, куурайдын арасындагы жол жертөлөдөгүдөй караңгы. Анан эле дал ошондо менин чүчкүргүм келип кетти! Жоругуң жолдо калгыр! Токтотоюң дейм, бирок болбоду. Боло турган иш болду, мен чүчкүрүп жибердим! Тапанчамы даяр кармап, алдыда элем. Чүчкүрүгүм башталганда

тиги акмактар шытыратып, бадалга кире качышты. «Аткыла, балдарым! – деп кыйкырып, мен шыбырт чыккан жерди аткылап калдым. Балдарым да аткылады. Бирок тигилер заматта жоголду, шүмшүктөр, биз да алардын артынан токойдун наркы четине чейин кууп бардык. Менимче, аларга ок тийбесе керек. Алар дагы башында бирден ок атышты, бирок бизге эч зыян келтирген жок. Алардын дабышы чыкпай калгандан кийин, биз да кууганыбызды токтоттук, ылдый түшүп, констеблдерди⁸ козгодук. Алар топтолуп, суунун боюн аралап кетишти, анан таң атары менен шериф⁹ да өз тобу менен токойду бир сыйра аңтарып чыкты. Уулдарым дагы ошондо алар менен жөнөштү. Биз ал митаамдардын өңү-башы жөнүндө анча-мынча сүрөттөмө алсак, бизге чоң жардам болмок. Айтмакчы, сен караңгыда алардын кандай экенин деле түзүктөп көрбөй калгандырсың, ошондойбу, балам?

– А-а, жо-ок, мен аларды ылдыйдан – шаардан бери көрүп, акмалап келдим.

– Абдан жакшы! Анда бизге аларды сүрөттөп берчи, балам, сүрөттөп бер!

– Бирөө биерде бирин-экин көрүнүп жүргөн дүлөй, дудук испан, экинчиси болсо куник, албыраган...

– Болду, балам, биз аларды таанып калдык. Бир күнү жесирдин нары жагындагы токойдон аларга учурагам, алар уурданып жүргөн. Тургула, балдарым, шерифке айтып бергиле, нанүштөнү эртең менен ичесиңер!

Уэлстиктин уулдары дароо жөнөдү. Алар бөлмөдөн чыгып баратканда, Хек тура калып кыйкырды:

– Суранам силерден, аларды ким айтып бергенин эч кимге айтпагыла! Суранам!

– Мейли, өзүң айтып калдың, Хек, бирок ар бир кылган ишиң үчүн эл сага ишеним артат эле го.

– Жо-жок! Айта көрбөгүлө!

Жигиттер чыгып кеткенден кийин уэлстик чал минтти:

– Алар айтпайт, мен да айтпайм, бирок эмнеге сен билбесин дейсин?

Хектин айтып отургусу келген жок, болгону ал тигил кишилердин бирөөсү тууралуу өтө көп билерин, бирок ошол билгени жөнүндө тигинин билип калбашын, эгер билсе аны чындап өлтүрүп коёрун айтты.

Чал бул сырды айтпайм деп дагы бир жолу убада берди, анан сурады:

– Балам, сен алардын аркасынан кантип аңдып жүрдүң? Алар шектүү көрүндүбү?

Хек ынанымдуу жооп тапканча унчукпай калды. Анан мындай деди:

– Билесизби, мен да өзүм ошолордун биримин, кыскасы, элдин баары ошентип айтат, менин деле ага каршылыгым жок, кээде мен бу жөнүндө көп ойлонуп, канткенде муну оңдосом деп баш катырып, көпкө уктай албайм. Өткөн түнү дагы ошенттим. Мен уктай албай койдум, ошентип мен түн ортосунда көчөнү бойлоп, ойлонуп келатып, тиги Сергек жаштар уюмунун трактиринин жанындагы кыш сактаган жерге жетип, дагы жакшылап ойлоноюнчу деп, дубалга жөлөнө калдым. Кош, так ошоерден тиги экөө мага жакындап келатыптыр, колтугунда бирдемеси бар, мен дароо уурдап алган го деп ойлодум. Бирөө чылым тартып, экинчиси от сурады, ошентип, алар дал маңдайыма туруп калды, анан тамекисинин жарыгынан алардын өңүн көрдүм. Мен тиги узуну

⁸ Тартип сактоочу киши, полисмен.

⁹ Полиция башчысы.

дүлөй жана дудук испан экенин, анын ак бакенбардасы, көзүндө малаамы бар экенин көрдүм, ал эми экинчиси куник, албыраган шайтан сөрөй экенин тааныдым.

– Ошо тамекисинин жарыгында албыраганын көрө салдыңбы?

Бул Хекти бир азга мукактантты. Анан ал улантты:

– Жок, билбейм, бирок ошого окшоштой көрүндү.

– Анан алар кете берди, сен болсо...

– Ээрчидим, ооба. Ошенттим. Мен эмне болорун көрөйүн дедим. Алар ошентип уурданып баратты. Мен аларды жесирдин тепкичине чейин акмалап бардым, анан караңгыда туруп, тиги албырагы жесирге болушканын, испан болсо, жесирдин өңү-башын талкалайм дегенин уктым, айтпадымбы мен сизге, анан сиздин...

– Эмне? Дудук айттыбы ушунун баарын?

Хек дагы бир чоң ката кетирди! Ал тигил испандын ким экенинен чал кымындай да шекшибесин деп абдан аракет кылды, бирок канчалык тырышканына карабай, тилинен жаңылып алды. Ал оңдоого бир нече жолу аракет кылып көрдү эле, бирок чалдын көздөрү ага тигилгенде, Хек улам жаңыла берди. Бир маалда уэлстик минтти:

– Балам, менден коркпой эле кой. Мен бирөөгө дагы сенин бир тал чачыңы түшүртпөйм. Уктуңбу, мен сени коргойм, коргойм дебедимби. Тиги испан дудук да, дүлөй да эмес, сен байкабай аны өзүң айтып алдың, эми аны сен жашырбай эле кой. Сен ал испанды бекеринен жашырган жоксуң, бирдемени билесиң. Эми мага ишенип кой, эмне болгонун толук айт. Ишен, мен сени эч качан сатпайм.

Хек чалдын тунук көздөрүн бир аз карап турду да, анан эңкейип, кулагына шыбырады:

– Ал испан эмес эле, инди Жо!

Уэлстик отургучунан селт этип, секирип кеткендей болду. Бир аздан кийин ал мындай деди:

– Эми баары түшүнүктүү болду. Сен жырылган таноо менен кесилген кулак жөнүндө айтып атканда, мен сени жөн эле оюнан чыгарып атат го дегем, анткени ак жуумал кишилер андай өч албайт. Ал эми инди! Бу башка маселе!

Нанүштө маалында алиги сөзүн улап чал жатардан мурун уулдары менен кылган иши жөнүндө, алар чыракты алып, кан жокпу деп тепкичти, анын тегерегин текшергенин айтып берди. Ал жерде эч нерсе жок экен, бирок бир чоң таңгак...

– Эмне экен?

Эгер сөздөр чагылган болгондо дагы, мынчалык ылдамдыкта Хектин кубарыңкы эрдинен ыргып чыкмак эмес. Анын көздөрү алайып, деми чыкпай, жооп күтүп туруп калды. Уэлстик аны аңырайып тиктеди да, үч, беш, он көз ирмем карап туруп, анан жооп берди:

– Урунун аспаптары экен. Йа, сага эмне болду?

Хек зорго дем алып, бирок кубанганынан отургучтун аркасына чалкалады. Уэлстик аны таңгала карап, анан бир маалда мындай деди:

– Ооба, урунун аспаптары. Эми жеңилдей түштүңбү? Ага эмне мынчалык чоочудуң? Биз эмнени таптык деп ойлодуң?

Хектин айласы кетти. Өткүр көз караш ага тигилип карады. Керектүү жоопту таба турган бир нерсе болгондо, ал бүт дүйнөсүн ошон үчүн берип салмак. Оюна эч

нерсе келген жок. Өткүр көз караш тереңирээк бургулай берди. Кайдагы бир беймаани жооптор келип жатты. Көп ойлонууга убакыт болбогондуктан, ал үлдүрөп оозуна келгенин оттоп салды:

– Балким, жекшемби мектебинин китептериби дедим.

Бечара Хек ушунчалык кыйналганынан жылмая албай койду, анткени менен чал катуу каткырып күлүп, денеси бутунан башына чейин солкулдады, анан мындай күлкү адамдын чөнтөгүндөгү акчаны үнөмдөй турганын, себеби дарыгердин эсебин кыскартарын айтты. Акырында ал кошумчалады:

– Байкуш балам ай! Сен кубарып-татарып, жүдөп кеттиң го. Абалың жакшы эмес. Дениң соо болбой турат. Олку-солку абалыңа таңгалып да кереги жок. Эчтеке эмес, кайра эсинди жыясың. Эс алып, уйкуңду кандырсаң, менимче, баары жайында болот.

Хек кыжырланып, өзүнүн дөдөйлүгүнө, шектүү кооптоно берип, тигил жесирдин үйүндөгү уккан сөздөрүнөн улам трактирден алып келинген таңгактагы кенч болушу мүмкүн деген сырын билгизип ала жаздаганына өзүн-өзү күнөөлөп жатты. Бирок ал андай ойлогон да, даана билген да эмес, ошондон улам тигил табылган таңгак тууралуу кеп анын өз байлыгын алдыргандай сезилип кетти. Канткенде да ал бул болбогон окуяга кубанып калды: алиги таңгак өзү ойлогон таңгак эмесин так билип алып, жаны жай ала түштү. Бүт көңүлүндөгүдөй болгонсуду: бекитилген кенч дале тигил экинчи жайда сакталса керек, тигилерди бүгүн эле кармап, камакка отургузат, ошондо Том экөө эч нерседен коркпой-үркпөй, ушул түнү эч тоскоол-суз эле, убарасыз алтынды алышат.

Алар нануштөнү бүтөрү менен эшик такылдады. Хек секирип туруп, кечээ түнкү окуяга анча-мынча тиешеси барын башкаларга билгизбейин деп, бекингени чуркады. Уэлстик бир нече айым жана мырзаларга, арасында жесир Дуглас да бар, эшикти ачты да, окуя болгон жерди көргөнү тоого чыгып келаткан бир топ кишини көрдү. Демек, кабар тарап кетиптир. Уэлстик келгендерге түнкү окуяны айтып берүүгө мажбур болду. Өмүрүн сактап калгандыгы үчүн жесир ага ыраазычылыгын билдирди.

– Бу тууралуу эч кимге ооз ачпаңыз, айым. Мага жана уулдарыма караганда, мүмкүн, сиз ага көбүрөөк милдеттүү дагы бир киши бар, бирок ал өзүнүн атын айтууга уруксат бербей атат. Ал болбогондо, биз тиякка барбайт да элек, – деди чал.

Албетте, бул өтө кызыктырды, аз жерден тигил окуянын өзү тууралуу унутуп кала да жаздашты, бирок купуя сырын да сактап, уэлстик чал меймандарынын, алар аркылуу шаарчанын бүт ынтызарлыгын козгоп гана койду. Бардыгы эмне болгонун угуп бүткөндөн кийин, жесир мындай деди:

– Мен китеп окуп жатып уктап калыптырмын да, ызы-чууну укпай, уктай бериптирмин. Эмнеге келип ойготподоңар?

– Азырынча зарылчылыгы жок дедик. Тигилер болор курал-жараксыз баары бир кайра келишпейт болчу, анан сизди ойготуп, жүрөгүңүздү түшүрүп эмне кереги бар эле? Менин үч негрим үйүңүздү түнү бою кайтарып чыкты. Алар эмеле кайтып келишти.

Эл улам келе берди, уэлстик болсо эки сааттан ашык болгон окуяны кайталай берди.

Жекшемби мектебинде эс алууга байланыштуу окуу болбосо да, эл баары бир эртең менен чиркөөгө чогулду. Дүрбөлөң окуя абдан талкууланды. Эки кылмышкер дале табыла элек деген кабар дагы жайылды. Даабаттан кийин сот Тетчердин зайыбы жайнаган эл менен бараткан Харпер айымды кууп жетип, аны менен сүйлөшө кетти:

– Менин Бекким кечке чейин уктай береби? Мен аны өлө чарчады го дегем.

– Сиздин Беккиби?

– Ооба, – ал чочуп карады. – Өткөн түнү ал силердикине жаткан жокпу?

– Жок.

Тетчер айымдын өңү бузула түшүп, Полли таеже курдашы менен кобурашып, так жанынан өтүп баратканда, орундукка отуруп калды. Полли таеже учурашты:

– Саламатсызбы, Тетчер айым! Саламатсызбы, Харпер айым! Менин тентегимен дайын жок. Мен сезип турам, ал өткөн түнү силердикине, экөөңөрдүн бирөөңкүнө түнөдү көрүнөт. Эми чиркөөгө келгенден коркуп турат да. Анын сазайын бербесемби.

Тетчер айым секин башын чайкап, ого бетер кубарды.

– Ал биздикинде болгон жок, – деди Харпер айым кабатырланып. Полли таеженин өңүндө кабатырлануунун белгиси көрүндү.

– Жо Харпер, сен менин Томумду эртең менен көрбөдүңбү?

– Жок.

– Сен аны акыркы жолу качан көрдүң эле?

Жо эстегенге аракет кылды, бирок так айтып берерине ишене алган жок. Чиркөөдөн чыккан эл топтоло калды. Күбүр-шыбыр күчөп, анан бардыгы кооптоно башташты. Чочулашып балдардан сурашты, жаш мугалимдерден дагы. Алардын баары үйгө кайтканда кемеде Том менен Бекки бар-жогуна эч ким көңүл бурбаптыр. Караңгы кирип келатканда эч кимиси бирөө-жарым калып каларын ойлобоптур. Бир жаш жигит акырында тигилер үңкүрдө калып калышпасын деп чочулады! Тетчер айымдын эси ооп калды. Полли таеже колдорун тытмалап боздоп ыйлап жиберди.

Бул окуя ооздон оозго, топтон топко, көчөдөн көчөгө тарап отуруп, бир аздан кийин коңгуроо чуулгандуу кагылып, бүт шаар тикесинен тик турду! Кардифф тоосундагы окуя эми өз маанисин жоготуп койду, ууруларды бардыгы эстен чыгарды. Аттар токулду, кайыктар кишиге толду, кеме жөнөтүлдү. Жарым саат өтпөй эле эки жүз киши үңкүргө кеткен чоң жол менен дайраны каптап кетти.

Кырылып калгансып күн бою шаарча ээнсиреп, тымтырс болуп калды. Көп аялдар Полли таеже менен Тетчер айымга келип, аларды сооротуу менен алектеништи. Алар тигилерге кошулуп ыйлашты, анысы көп сөзгө караганда түзүгүрөөк болду. Түнү бою шаарча зарыгып кабар күттү, бирок таң супа салганда, болгону: «Дагы шам жөнөткүлө, тамак жөнөткүлө» деген сөздөр жетти. Тетчер айым аз жерден жинди болуп кете жаздады. Полли таеже дагы. Сот Тетчер үңкүрдөн кайрат айтып, үмүттөндүргөн каттарды жөнөтүп турду, бирок алары жарыткан кубаныч деле алып келген жок.

Уэлстик чал таң атарда бүт денеси момго, ылайга булганып, үйүнө чарчап-чаалыгып кайтты. Ал Хектин эти ысып, өзү жаткырган төшөгүндө турбай жатканын көрдү. Дарыгерлердин баары үңкүргө кеткен, ошондуктан жесир Дуглас келип, оорулууга каралашып отурган. Ал Хекти колунан келишинче карап жатканын, себеби тигил жакшы балабы, жаманбы, баары бир кудайдын пендеси экенин, анан ошол пендени кароосуз таштап кеткенден өткөн күнөөнүн жоктугун божурап айтты. Уэлстик чал Хектин дагы жакшы жактары бар экенин айтканда, жесир минтти:

– Буга бөркүңүздөй ишенсеңиз болот. Мында да кудайдын эн-тамгасы бар. Ал эч кимди унутпайт. Эч качан унутпайт. Ал өзү жараткан ар бир пендесин эн тамгасы менен белгилейт.

Түшкө жетпей эле чаалыккан адамдардын топтору шаарчага чогула башташты, бирок алдуу-күчтүүлөрү издегенин уланта беришти. Уккан кабары эле ушул болду: үңкүрдүн мурда бир да кишинин буту баспаган бурчтары изилденди, мындан нары бир да бурч, бир да жылга калтырылбастан тинтилет, далистердин булуң-бурчтарында кээде алыстан от бүлбүлдөгөнү менен караңгы өткөөлдөрдө учур-учуру менен чала угулган кыйкырык, тапанчанын тарсылдаганы чыгып жатат, саякатчылар дайыма эле өтүп жүрчү жердин бириндеги асканын бетинен шамдын ышы менен чиймеленген «Бекки жана Том» деген жазуу табылды, андан нарагыраактан шамдын майы тамчылаган тасманын үзүмү жатыптыр. Тетчер айым тасманы таанып, ыйлап жиберди. Ал байкуш кызынан акыркы эстелик болуп ушул калганын, эми ушундай жаман өлүм менин өлөрдүн алдында Беккинин жанында болгон бул тасмадан кымбат ал үчүн эч нерсе жок экенин айтты. Кээде үңкүрдүн түпкүрүнөн жарыктын бүлбүлдөгөн чекити көрүнүп калат, ошондо жыйырмадай киши үн жаңырткан өткөөлдөр менен сүйүнүп кыйкырып барышат да, бирок кайра көңүлдөрү чөгүп келишет. Балдар ал жакта жок, тигил жарык болсо издегендердики болуп чыгат.

Дүмөктүү үч күн, үч түн өтүп, арытар сааттар созулуп отуруп, акыры шаарча үмүтсүз тунгуюкка түштү. Эч кимдин эч нерсеге көңүлү тартпады. Такыбалар уюмунун трактиринде ичимдикти жашыруун сатып жатканы тууралуу кабар угулганда, бул шаардыктар үчүн ойдо жок иш болсо да, шаарчадагылар аны кенеп да койгон жок. Акыл-эсине келгенде Хек акырын трактирлер жөнүндө кепке кайрылып, жамандыктан купуя чочулап, өзү ооруп жатканда, такыбалар уюмунун трактиринен эч нерсе табылган жокпу деп сурады.

– Ооба, табылды, – деди жесир.

Хектин көздөрү бакырайып, төшөктөн тура калды:

– Эмне? Эмне бар экен?

– Ичимдик бар экен, эми трактирди жаап салышты. Жата кой, балам, мени чочутуп жибербеңби!

– Бир эле нерсени мага айтыңызчы, бир эле нерсени, суранам сизден, аны Том Сойер таптыбы?

Жесир көз жашын төгүп берди.

– Чишш, чишш, балам, чишш. Мен сага мурун эле айтпадым беле, сага сүйлөгөнгө болбойт. Сен аябай, аябай оорусуң!

Демек, ичимдиктен бөлөк эч нерсе табышбаптыр. Эгер алтын табылып калганда, айда ызы-чуу болмок. Анда кенч дайынсыз жоголуптур да, дайынсыз! Эмне эле бул аял ыйлап жатат, йа? Анын ыйлай турган эмнеси бар эле?

Бул ойлор өзүнүн чытырман жолдору менен Хектин мээсинде айланып жүрдү, анан ойдон чарчап, ал уктап калды. Жесир өзүнчө кобуранды:

– И, бечара, уктап калды. Том Сойер тапты дейт. Атиң ай, Том Сойерди бирөө-жарым тапса, жакшы эле го! Кокуй ай, андайлар көп эмес эми, аны табууга үмүтү барлардын, издөөгө күч-кубаты жетчүлөр аз эле калбадыбы!

31. Үңкүрдө адашып калышты

Эми Том менен Беккинин сейилге катышканына кайрылалы.

Алар калган балдар менен бирге караңгы далистерди аралап, үңкүрдүн мурунтан атактуу кереметтери «Мейманкана», «Ибадаткана», «Алладиндин сарайы» сыяктуу кызыктуу аттары бар жерлерди көрүп жүрүштү. Бир маалда жашынмак оюну башталып, Том менен Бекки кызыгып ойноп отуруп, бир аз чарчашты. Андан кийин алар шамдарын башынан бийик кармап, аскаларга көө менен жазылган аттардын, сандардын, даректердин жана ураандардын чырмалган чийиндерин териштирип, ийри-буйру жолдор менен ылдый түшүштү. Дале төмөндөп, сүйлөшүп отуруп, алар үңкүрдүн кырларындагы эч жазуусуз бөлүгүнө барып калгандарын байкабай калышты. Алар өздөрүнүн аттарын соройгон текчеге жазып, дагы нары жылышты. Бир маалда алар суунун бир кичинекей агымына келишти, ал зоодон агып отуруп, акиташты кичинеден жей берип, кылымдар бою сайкалдап, катуу таштан Ниагараны¹⁰ түзүп койгон. Том ал жакка арык денеси менен соймолоп кирип, Беккини кубандырмакка шаркыратманы жарык кылды. Шаркыратманын артынан ал эки асканын ортосундагы тар тешиктен өтүүчү чукул түшкөн табигый тепкичти таап алып, ошондон улам анын табарман кумары козголуп кетти. Бекки анын чакырганына келип, алар адашпас үчүн көө менен чиймелеп коюп, андан нары изилдөөгө жөнөштү. Алар бул жолго түшүп, анан тиги менен бурулуп, үңкүрдүн жер түбүндөгү сырдуу жайларына улам тереңдеп кирип, далис менен бир топ жүрүштү да, андан кийин дагы бир жерди белгилеп, кийин сыртка чыкканда кеп кыла тургандай, эч ким көрбөгөн табылганы издеп, белгисиз тарапка бурулушту. Бир жерден алар кенен үңкүрдү табышты, үстүнөн адамдын буту сыяктуу самсаалаган узун, жылтырак сталактиттер¹¹ жайнап туруптур. Экөө кубанып, таңгалып, аларды айланып өтүштү, эки жактагы жайнаган далистердин бирөөсүн бойлоп жогору чыгышты. Бул далис менен жүрүп отуруп, кадимки бубак сыңары жаркыраган кристалл төшөлгөн абдан кооз булакка келишти. Булак кылымдар бою суунун тынымсыз тамчысынан чогулган сталактит жана сталагмиттерден¹² жаралган, татынакай түркүктөр сүйөгөн, дубалдары бар үңкүрдүн ортосуна жакын эле. Үңкүрдүн чокусуна үйүлүп, жыбыраган жарганаттар илинип алышыптыр, жарыктан корккон алардын бир тобу дароо учуп келип, шамга чыркыраган бойдон асылып калып жатышты. Том алардын ыкмаларын билчү, коркунучун дагы билчү. Ал Беккини колунан алып, биринчи эле жолуккан далиске жетелеп жөнөдү. Дал убагында ошентиптир, себеби Бекки үңкүрдөн чыга берерде, анын колундагы шамын жарганат канаты менен кагып, өчүрүп салды. Жарганаттар алардын артынан көпкө чейин кууду, бирок балдар астынан улам чыккан башка далистерге буйтап кире качып отуруп, акырында бул ажаан канаттуулардан биротоло кутулушту. Том көп өтпөй жер алдындагы көлдү таап алды, көл мунарыктап созулуп жатты, ошондон улам анын жээги караңгыда көрүнбөдү. Томдун көл жээгин изилдегиси келди, бирок адегенде бир пас отуруп, кичине эс алууну чечишти. Ошондо үңкүрдүн тунжураган жымжырттыгы алгачкы жолу балдардын аң-сезимине суук колун салды.

– Мен башында байкабаптырмын, биз көптөн бери эч кимдин үнүн уга элекпиз да.

– Өзүң ойлочу, Бекки, биз тереңирээк түшүп кеттик, анан дагы биз азыр түндүккөбү, түштүккөбү, чыгышкабы же дагы башка жаккабы канчалык узап кеткенибизди билбейм. Биз аларды биерден уга албайбыз.

¹⁰ Ниагара – дүйнөдөгү эң чоң шаркыратмалардын бири. АКШ менен Канаданын чегинен аккан Ниагара дайрасында.

¹¹ Сталактит – үңкүрдүн үстүндөгү салаңдаган акиташ.

¹² Сталагмит – үңкүрдүн астындагы оркойгон акиташ.

Бекки баарын түшүнө баштагансыды.

– Том, биз биерде канча убакыт болдук, ыя? Кайтсак окшойт, ээ?

– Менимче, кайтканыбыз оң. Балким, ошенткенибиз оң.

– Сен жолду таба аласыңбы, Том? Биерде мен үчүн баары чырмалып-чаташып эле калгандай болду.

– Тапканын го табам, бирок жарганаттар бар да. Алар шамдарыбызды өчүрүп салса, анда балээ басты. Жүр, бөлөк жол менен басалы, тигилерге жолобосок болду.

– Мейли. Бирок биз адашып кетпейбизби, йа? Анда өтө эле жаман болот! – деди да, кыз ошондо эмне болорун элестетип, титиреп кетти. Алар бир далиске багыт алып, көпкө унчукпай, ар бир жаңы бурулушка көз жүгүртүп, алардын арасында тааныш жер көрүнөбү деп келатышты, бирок баары эле бейтааныш. Том улам Беккини караган сайын, ал өзүн коркпогон өңдүү көрсөтүп жатты, ошондо Том шайыр сүйлөдү:

– Бардыгы жакшы. Бу баягы жол эмес, бирок биз азыр ага да жетебиз!

Бирок ар бир жаңылышынан кийин Томдун үмүтү улам азая берди, анан бир маалда керектүү жолду табам деп отуруп, тобокелге сала берип, ой келди тарапка бурула баштады. Ал мурункудай эле баары жакшы дей берди, бирок дилинде чочулап, акыры анын үнү «эми болбой калды көрүнөт» дегендей угулду. Бекки коркуп, тырышып Томго жабышып алды да, ыйлабаганга аракет кылды, бирок жашы болбой эле ага берди. Акыры ал чыдабай кетти:

– Болуптур, жарганат болсо деле тиги жак менен кайталычы! Болбосо биз улам эле адашып атабыз.

– Тыңшачы! – деди тигил.

Тунжураган тымтырстык. Жымжырттык ушунчалык болгондуктан, алар өздөрүнүн дем алгандарынан бери даана угушту. Том кыйкырды. Анын кыйкырыгын кайталаган жаңырык ээн далисте бирөөнүн каткырган күлкүсү сыңары зуулдап келип, бир аз жетип-жетпей жоголуп жатты.

– Йа, койчу, Том, өтө коркунучтуу экен, – деди Бекки.

– Коркунучтуу, бирок кыйкырыш керек, Бекки. Билесиңби, алар бизди угуп калышы мүмкүн, – анан ал кайрадан кыйкырды.

Мүмкүн дегени тиги каткырыктан да коркунучтуу болду, анысы бүт үмүттүн үзүлгөнүн каңкуулады. Балдар унчукпай туруп тыңшашты, бирок эч жооп жок. Анан Том тез бурулуп, бачым басты. Бир пастан кийин анын алагды болуп калганынан Бекки дагы бир нерсе болгонун түшүндү: тигил артка карай жолду таба албай жатат.

– И-ий, Том, сен эч белги койгон эмес турбайсыңбы!

– Бекки, мен акмактык кылыптырмын! Ушундай акмактык кылыптырмын! Мен кайтып келерибизди ойлобоптурмун да. Кашайгырдыкы десе, эми мен жолду таба албайм. Бүт чаташты.

– Том, Том, биз адаштык, биз адаштык! Бул коркунучтуу жерден эч качан чыга албайбыз. Эмнеге тигилерден бөлүнүп кеттик экен!

Бекки жерге отуруп алып, боздоп ыйлап жиберди эле, аны өлүп калабы же мээсинен айнып кетеби деп Том шашкалактады. Бала кыздын жанына отуруп, аны кучактады, кыз жүзүн анын көкүрөгүнө такап алып, коркуп жатканын, аргасыз өкүнүчүн көргөзүп, тигиге жабышып алды, алыстагы жаңырык анын айтканын шылдындагансып, каткырыкка айланды. Том аны сабыр кыл, үмүтүнү үзбө деп

сооротту, кыз болсо, ошентейин эле десе да колунан келбестигин айтты. Том аны ушул оор кырдаалга жеткиргени үчүн өзүн жемелеп, уруша баштады эле, анысы жакшы натыйжа берди. Кыз үмүттү үзбөгөнгө аракет кылып көрөйүн деди да, өйдө туруп, каякка десең, артыңан ээрчийин, болгону сен жанагындай сөздөрдү айтпасаң болду деди. Анткени сен менден ашык күнөөлүү эмессең, деди ал.

Ошентип, алар максатсыз, жөн эле болжолдоп, жолун улантышты, алардын болгон айласы эле – алга жыла бериш керек болчу, токтобостон жыла берүү керек эле. Бир паска болсо да, алардын үмүтү кайра жанданды – үмүттөнө турган бир нерсе тапкандыктан эмес, жөн эле жаштык, кедери али кете электик менен, анын табияты ошондой болот эмеспи.

Бир аздан кийин Том Беккинин шамын алып, өчүрүп салды. Бул сарамжалдык үчүн деп каңкуулады. Көп сөздүн кереги жок болчу. Бекки түшүндү, анын үмүтү кайрадан өчтү. Ал билет, Томдун чөнтөгүндө дагы бир бүтүн шам, чала күйгөн дагы үчөө же төртөө бар, бирок баары бир үнөмдөш керек.

Бара-бара алардын чарчаганы сезиле баштады. Балдар ага моюн сунган жок, анткени убакыт ушунчалык баалуу болуп турганда, эс алуу жөнүндө ойлоонун өзү коркунучтуу нерсе эле. Жыла бериш керек, каякка болсо дагы, кайсы багытта болсо дагы жыла бериш керек, ошондо алар ийгиликке жакындап, анын акыбети кайтат. Ал эми отуруп алыш өлүмдү чакырганга барабар, өздөрүнүн өмүрүн кыскартканга барабар.

Акырында Беккинин буттары алсырап, андан нары кадам шилтөөгө чамасы келбей калды. Ал отурду. Том да эс алганы жанына отурду, анан алар үйүн, ал жактагы досторун, жылуу төшөгүн, эң негизгиси жарыкты кеп кылышты! Бекки кайра ыйлап кирди, Том болсо канткенде ага жагдайды жеңилдетүү жолун табарын ойлоого аракеттенди, бирок соороткон сөзүн улам кайталай бергендиктен, анысы өз таасирин жоготуп, эми шылдың катары угулгансыды. Катуу чарчагандыктан Бекки үргүлөп, көздөрү илинип кетти. Том ошого кубанды. Ал кыздын азыңкы өңүн карап отуруп, жакшы түштүн таасиринен анын жүзү кайра нурданып, кадимкисиндей болуп баратканын көрдү. Анан бара-бара өңү жылмайып, ошол бойдон сакталып кала берди. Нурдуу жүзү кандайдыр бир бейгамдыкты алып келип, Томдун жаны жай алды. Ошондо анын кыялы өткөн күндөрүнө закымдап эскерүүлөрдү карай алып учуп жөнөдү. Ал терең ойго батып отурганда, Бекки секин күлүп, көзүн ачты, бирок күлкүсү бир паста өчүп, анын ордун оор үшкүрүк ээледі.

– И-ий, кантип уктап кеттим экен! Мен эч качан, эч качан ойгонбой койсом, жакшы болмок! Жок! Жок, мен антпейм, Том! Антип карабачы! Мындан кийин антип айтпайм!

– Уктаганыңа сүйүндүм, Бекки. Сен азыр эс алып калдың, эми биз чыга турган жолду табабыз.

– Аракет кылалы, Том. Бирок мен түшүмдө ушунчалык укмуш өлкөнү көрдүм дейсиң. Менимче, биз ошоякка баратабыз.

– Мүмкүн, баратабыз, мүмкүн, жок. Көңүлүңдү ач, Бекки, анан аракет кылып көрөлү.

Алар ордунан туруп, алга карай жөнөштү, кол кармашып, бирок үмүт жок эле. Алар үчкүрдө канча убактан бери жүргөнүн санап кирди, алардын баамында күндөр менен апталар өтүп кеткенсиди. Бирок андай болушу мүмкүн эмес, анткени алардын шамы дале түгөнө элек. Андан бери узак мөөнөт өттү, канча экенин алар билбейт. Том акырын басып, суу тамчылаганын тыңшаш керек, булак таап калышыбыз мүмкүн деди. Алар булакты тез эле табышты, Том дагы эс алалы деди. Экөө тең өлсө чарчады,

бирок Бекки дагы бир пас басканга жарай турганын айтты. Томдун каршы болгону аны таңгалдырды. Ал түшүнбөй калды. Алар отурду, Том өзүнүн шамын тушундагы дубалга ылай менен чаптап койду. Аларды ой басты, көпкө чейин эч нерсе сүйлөнгөн жок. Анан Бекки жымжырттыкты бузду:

– Том, кардым аябай ачты!

Том чөнтөгүнөн бир нерсени алып чыкты.

– Бул эсиндеби? – деди ал.

Бекки жылмайымыш болду.

– Бул биздин үйлөнүү той токочубуз, Том.

– Ооба, болгону ал тоголок эмес, бирок болгону ушу.

– Мен сейилде муну кийин эскерүү үчүн жаздыктын астына бекитип койгом.

Чоң кишилер үйлөнүү той токочун ошентет го, бирок бул биз үчүн...

Кыз сөзүн жарымынан токтотту. Том токочту сындырды, Бекки аны ышкылуу жеди, Том өз үлүшүн четинен гана тиштеди. Тойду аяктаганга муздак суу да кенен болчу. Бир аздан кийин Бекки жолду улантууну сунуштады эле, Том бир паска унчукпай калды. Анан ал үн катты:

– Бекки, мен сага бирдеме айтсам, кабыл аласыңбы?

Беккинин өңү кубарып кетти, бирок ал макул болду.

– Анда, Бекки, биз ушул ичүүгө суу бар жерде калалы. Бул кичинекей шам биздин акыркы шамыбыз.

Бекки көз жашына күчүн чыгарып, улуп-уңшуп ыйлап кирди. Том аны мүмкүн болушунча сооротту эле, бирок анысы анча жардам берген жок. Акырында, Бекки кайрылды:

– Том!

– И-и, Бекки?

– Алар бизди жоктоп, анан издейт болуш керек!

– Ооба. Албетте, издейт.

– Балким, алар азыр бизди издеп жүрүшкөндүр, Том!

– Менимче, ошондой болсо керек. Ошондой эле болсо керек.

– Качан алар бизди жоктошот болду экен, Том?

– Кемеге кайра барганда деп ойлойм.

– Том, анда караңгы кирип калат да. Алар биздин жогубузду байкайт дейсиңби?

– Билбейм. Жок эле дегенде, апаң сени тигилер үйгө жеткенде жоктойт.

Чочуп кеткен Беккинин өңүнөн Том эсине келе калып, чоң ката кетиргенин түшүндү. Беккини ал күнү кечинде үйүндө күтмөк эмес! Балдар тымтырс болуп, ойлонуп калышты. Бир пастан кийин Беккинин кайрадан кайгырганынан улам, Том анын оюна келген нерсе тигиге да келгенин түшүндү: Харпер айымдыкына Беккинин түнөбөгөнүн Тетчер айым билгенче, жекшембинин жарым күнү өтүп кетет.

Балдар көздөрүн кичинекей сынык шамга тигип, анын жай жана аёосуз эрип баратканын карап, акырында жарым карыш билиги гана калганын көрдү, кибиреген от

жалындап, анан бүлбүлдөп барып, түтүнү үлдүрөп отуруп, учунда бир аз кармалып, акыры толугу менен караңгылык өкүм сүрдү.

Томдун кучагында ыйлап жатканын Бекки сезгенге чейин канча убакыт өткөнүн эч ким айта албайт. Экөөнүн түшүнгөнү алар ошол узак мезгилдин аралыгында көпкө уйкунун кучагында нес болуп жатып, анан өздөрүнүн азап-кордугун гана сезип, кайра эсине келишти. Том азыр жекшемби болушу керек, же мүмкүн, дүйшөмбү деп болжоду. Ал Беккини сөз менен алаксытууга аракет кылды, бирок тигинин кайгысы ушунчалык күчтүү эле, бардык үмүтү үзүлгөн болчу. Том аларды эмгиче жоктошуп, сөзсүз издөө башталган болушу керек деди. Мүмкүн, кыйкырып көрсө, бирөө жарым келип калар. Ал кыйкырып көрдү, бирок караңгыда алыстан кайткан жаңырык ушунчалык коркунучтуу болгондуктан, ал башка кыйкырганын токтотту.

Убакыт өтө берди, ачкалык туткундарды кайрадан кыйнап кирди. Алар Томдун той токоочунан калган жарымысын бөлүп жешти. Бирок алар мурункудан да ачка болгондорун сезишти. Бир сындырым тамак алардын ышкысын гана козгоду.

Бир маалда Том:

– Чиш-ш! – деди. – Уктуңбу?

Экөө дем чыгарбай, тыңшап калышты. Алыстан болор-болбос кыйкырыкка окшогон бир добуш угулду. Том дароо эле жооп берип, Беккини колунан алды да, ошол тарапты карай сыйпалап жөнөдү. Бир маалда ал дагы тыңшады, үн дагы угулду, кичине жакыныраактан даана угулду.

– Бул ошолор! – деди Том. – Алар келатат! Жүр, Бекки, эми бардыгы жакшы болот!

Жоголгондордун кубанычы чексиз болчу. Анткени менен алар жай басышты, себеби чуңкурлар дээрлик бардык жерде бар болчу, андыктан этият болуш керек эле. Бир аздан кийин эле алар бир чуңкурга такалып, токтоого аргасыз болушту. Анын тереңдиги, мүмкүн, үч кадамдыр, мүмкүн, жүздүр, – кандай болсо дагы аны айланып өтүү мүмкүн эмес эле. Том көмкөрөсүнөн жатып, алы жетишинче эңкейди. Түбү көрүнбөйт. Алар ордунда туруп издегендер келгенче күтүшү керек. Алар тыңшады: алыстагы кыйкырыктар улам алыстап бараткан өңдүү. Бир оокумдан кийин же дагы бир пастан кийин тигилер биротоло кетип калышты. Жүрөктү зардаткан азап болду го бул! Том үнү бүткөнчө кыйкырды, бирок пайдасыз. Ал Беккини үмүттөндүрүп сүйлөп жатты, ошентип тынчсызданып күтүү маалы да бүттү, добуш кайра угулбай калды.

Балдар эптеп тырмышып отуруп, кайра булакка жетишти. Убакыт узакка созулду, алар кайрадан уктап, кайрадан кайгырып, карды ачып ойгонушту. Томдун болжолунда, бүгүн шейшемби болуш керек. Бир ой анын эсине кылт этти. Жака белде туш тарапка кеткен далистер бар. Бекерчиликте оор мезгилдин салмагына басылбай, ошолордун бирин кыдырып келген оң эмеспи. Ал чөнтөгүнөн батперектин жибин алып чыгып, урчукка байлады да, Бекки менен жолго чыкты. Том жипти чубап, ташты сыйпалап, алдында баратты. Жыйырма кадамдай аттаганда, далистин учу жарга барып такалды. Том чөгөлөй калып, колун ириде астына, анан мүмкүн болушунча бурчтун артына сунду, оң тарапка дагы кичине сунайын дегенде, жыйырма эле кадамдай жерден, асканын аркасынан шам көтөргөн бирөөнүн колу көрүндү! Том сүйүнүп кетип кыйкырып жиберди эле, бир маалда ошол колдун артынан чыга калган караан... инди Жонуку экен! Том ордуна жыла албай, шалдайып туруп калды. Анан испандын качып баратканын, көздөн кайым жоголгонун көрүп, Том абдан сүйүнүп кетти. Инди Жо анын үнүн таанып, сотто күбө болгону үчүн келип өлтүрбөгөнүнө Том таңыркады. Кыязы, жаңырык анын үнүн өзгөртүп койду көрүнөт. Күмөн жок, ошентти окшойт деген ишенимде калды Том. Коркунуч денесинин ар бир булчунун алсыратты. Эгер анын булакка кайра барганча күчү жетсе, ал ошол жерден

жылбайт, анткени инди Жого кайрадан жолугуп калышы мүмкүн деп ойлоду ал. Ал кимди көргөнүн Беккиге айтуудан сактанды. Жөн эле тобокелге салып кыйкырдым деп койду.

Бирок ачкалыгы менен азаптары жанагыдай коркуп качкандан да күчтүүрөк болду. Булак боюндагы баягы эле тунжураган күтүү, баягы эле алсыраткан уйку көңүлдөрүн чөктүрдү. Балдар карды ачып кыйналганынан ойгонушту. Томдун ойлогону эле: шаршембиби же бейшембиби, мүмкүн, жума же ишемби болбосун, акыры ага аларды издегенин токтотуп койгондой сезилди. Ал дагы бир далисти кыдырып чыкмак болду. Бул жолу ал инди Жо же бөлөк кандай коркунуч болсо дагы тобокелге салды. Бирок Бекки абдан алсырап калган эле. Анын көңүлү кайгыга батып, аны кайра көтөрүүгө эч болбой калган. Эми кыз кайсы жерде жатса, ошол жерде өлө турган болду, ал өзүнүн өлөрүнө аз калды деди. Эгер кааласа, ал Томго жип менен далистерди кыдыра бергенге уруксат берди. Болгону тезирээк кайра келип, сүйлөшүп турушун суранды, анан ал эң оор акыбалга жеткенде, жанында болуп, бардыгы бүткөнчө колунан кармап турушуна убадасын алды.

Том аны өөп, кекиртеги буулуп туруп, үңкүрдүн оозун таап каларына же аларды издегендерге жолугууга дагы ишеним бар деди. Анан ал ачкасынан зорго кыймылдап, өлүм жакындап калганына арман кылып, жипти колуна алган бойдон жол издеп төрт аяктап жөрмөлөп жөнөдү.

32. Алар куткарылды

Шейшембиде түш ооп, эми күүгүм кирди. Сент-Питерсбург шаарчасы дале кайгыда болчу. Жоголгон балдар табылган жок. Жамаат алар үчүн чиркөөдө сыйынып жатты, көптөгөн жеке табынуучулар жан-дилинен жалынды, бирок үңкүрдөн жарыткан жакшы кабар келбеди. Издегендердин көпчүлүгү түнүлүп, балдар эми табылбай калды го деп, өз тиричилигине кайтышты. Тетчер айым катуу ооруп, үстөккө-босток жөөлүй берди. Анын кызын чакырып, жаздыктан башын көтөргөнүн, бир топко чейин тыңшап туруп, анан кайрадан онтоп, башын кайра жаздыкка койгонун карап туруу өтө кейиштүү көрүнүш дешти эл. Полли таеже да кайгыга батып, буурул чачы биротоло агара түштү. Шаарча шейшемби күндүн кечинде кайгырып, жетимсиреп, уйкуга кирген.

Түн жарымынан ооп калганда шаарчанын коңгуроолору тынымсыз катуу чалынды, анан бир маалда көчө чала-була кийинген элге толуп, тигилер кыйкыра башташты: «Тургула! Тургула! Алар табылды! Алар табылды!» Калай көмөч казан менен сурнайлар ызы-чууну күчөтүп, жыйылган эл сууну карай жөнөштү. Жолдон үстү ачык чыгырыкка Том менен Беккини салып, жабалактап кыйкырып келаткан кишилерди тосуп алышты. Аларды туш тарабынан курчап, ураалап, үйлөрүнө укмуштай салтанат менен чоң көчө аркылуу узатышты.

Шаарча жарыкка толду. Бул түнү эч ким уктаган жок. Ушул түн чакан шаарчада эч качан кайталанбас улуу түн болду. Алгачкы жарым сааттын ичинде шаарчанын тургундары Тетчер соттун үйүнө чууруп кирип, табылгандарды кучактап өөп, Тетчер айымдын колун кысып жатышты. Ал бир нерсени айтмак болуп, дарамети жетпей, сыртка чуркап чыгып, көз жашын көлдөтүп жиберип атты.

Полли таеже кубанычка бөлөндү, Тетчер айым деле ошого жакындагансыды. Анткени менен эгер үңкүргө жөнөтүлгөн киши бул кубанычтуу кабарды анын жубайына тезирээк жеткиргенде, анын деле кубанычы толук болмок. Том диванда

жатып, аны тегеректеген ынтызар угармандарына өзүнүн укмуштай окуяларын айтып берди, бирок ал кызыктуу болушу үчүн окуяга анча-мынча калпты да кошуп жиберди. Ал баянын кантип Беккини таштап коюп, үңкүрдүн оозун издегени кеткени, анан кантип жиби жеткен эки өткөөлдү аралаганы, анан жибин чоюп отуруп, үчүнчү өткөөлгө барганы, анан артына кайрыла берерде, алдынан күндүзгү нурга окшош бир нерсе жаркырай түшкөнү, анан жибин таштай коюп, тигил жакка жөрмөлөп, өтө баштаганы, кантип башы менен ийиндерин сыртка чыгарып караса, кең Миссисипинин толкундары көз алдында жайкалып жатканы менен жыйынтыктады. Ошондо түн болгондо, ал күндүзгү нурдун жарыгын көрбөйт да, далис менен аралап барбайт да болчу. Ал кантип Беккиге кайтып келип, кубанычтуу кабарды айтканын, анда кыз буга окшогон майда-барат кеп менен аны кыйнабашын суранганын, анткени ал чарчап, жакында өлөрүнө көзү жетип калганын, керек болсо, кыз эмес өзү да ошондой болорун сезип турганын божурап берди. Ал кантип кызды сооротуп, аны эптеп үмүттөндүргөнүн, кантип нуру төгүлгөн көгүш так көзгө учураганда, кыз өлө сүйүнгөнүн, кантип жылчыктан өзү чыгып, анан Беккиге жардамдашканын, кантип экөө жээкте отуруп, сүйүнгөндөрүнөн ыйлаганын, кантип алардын жанынан бир кишилер кайык менен өтүп баратканда, аларды чакырып, анан алар үңкүрдөн эмеле чыгып, өлгүдөй ачка экендерин айтканын, кантип тигил кайыктагы кишилер адегенде алардын обу жок баянына ишенбей коюшканын, себеби дайраны бойлоп отурса, үңкүр бул жерден беш чакырым өйдөдө экенин, анан кантип тигилер аларды кайыкка салып, бир үйгө алып барып, ал жерге токтоп, курсагын тойгузуп, эки-үч саат эс алдырып, ошондо гана караңгы киргенде, үйлөрүнө жеткиргенин көркөмдөп кеп куруп берди.

Таң атарда гана Тетчер сот менен эки-үч жардамчысын артынан чубалган жип аркылуу үңкүрдөн таап, аларга кубанычтуу жаңылыкты айтышты.

Том менен Бекки жакын арада байкагандай, тигил үч күн жана үч түн үңкүрдө адашып жүргөндөр, ачка болгондору аларга оңой-олтоң иш эмес экен. Алар шаршемби менен бейшемби күндөрү аябай чарчап, чаалыгып, турбай төшөктө жатышты. Том бейшембиде бир аз турумуш болду, жума күнү шаарчага чыгып, ишембиде кадимкидей оңолуп калды. Бирок Бекки жекшембиге чейин өз бөлмөсүнөн чыккан жок, анын өңү катуу оорудан жаңы айыккансып көрүндү.

Хектин ооруганы жөнүндө угуп, Том жума күнү ага жолукканы барды, бирок ал жаткан бөлмөгө киргизбей коюшту. Ишемби менен жекшемби күндөрү дагы ал кире албады. Ошондон кийин гана аны Хекке күн сайын киргизе башташты, бирок өзүнүн окуяларын айтпай, Хекти капаландыра турган кептерди козгобой отурсун деп эскертишти. Бүт айткандай кылып жатабы деп, анын жанында жесир Дуглас кошо жүрдү. Том Кардифф тоосундагы окуяларды үйдөн уккан, ошондой эле «албыраган кишинин» өлүгү акыры пристандын жанынан дайрадан табылганын билчү: балким, ал качканга аракет кылганда чөгүп кеткендир.

Үңкүрдөн чыккан соң жарым айдан кийин Том биротоло оңолуп, кан кызыта турган кепке даяр болуп Хек менен көрүшкөнү жөнөдү. Томдун Хекти кызыктырар жаңылыктары бар болчу. Тетчер соттун үйү анын жолунда эле, ал Беккини көрүп кеткени токтоду. Сот менен анын айрым дос-тору Томду кепке чакырып, алардын бирөө андан кайрадан үңкүргө барганды каалайт белең деп тамашалап сурады. Том, өзүнүн ою боюнча, буга каршы эмес экенин айтты. Сот минтти:

– Ко-ош, сага окшогондор дагы бар, Том. Буга эч шек жок. Бирок биз ага каршы чара көрдүк. Мындан нары ал үңкүрдө бир да киши адашпайт.

– Эмнеге?

– Анткени мындан эки апта мурун мен тунуке менен капталган чоң каалга жасатып, аны үч кулпу менен бекиттирип салгам, анан ачкычтарын алып койгом.

Том кагаздай кубарып кетти.

– Эмне болду, балам? Бирөө-жарым, бол, тезирээк! Суу алып келгиле!

Суу алып келишти да, Томдун бетине чачышты.

– Мына эми оңолдуң. Сага эмне болду, Том?

– Сот мырза, үңкүрдө инди Жо бар!

33. Табылган кенч

Бир пастын ичинде бул кабар желдей тарап, киши толо ондогон кайык Мак Дугалдын үңкүрүн көздөй сүзүп баратты, аларды ээрчип жүргүнчүлөр шыкалган чакан кеме дагы жөнөдү. Том Сойер Тетчер сот менен кошо бир кайыкта отурду.

Үңкүрдүн каалгасын ачканда, күңүрт тунарыкта бардыгынын көз алдына кайгылуу көрүнүш тартылды. Инди Жо, сырт жактагы, боштондуктагы жарык, керемет дүйнөгө көзүн тигип, эшиктин жылчыгына көмкөрөсүнөн жабышып өлүп калыптыр. Томдун боору ачып кетти, себеби бул бечаранын көргөндөрүн ал дагы өз башынан өткөрбөдү беле. Ал аяп кетти, бирок анткени менен жеңилдей түшүп, эркиндик жана коопсуздук сезимине бөлөнүп, тигил сотто канкор аргынды күнөөлөп сүйлөгөндөн кийин коркунуч аны кандай кыйнап жүргөнүн мына бүгүн чындап түшүндү.

Инди Жонун канжары тең бөлүнүп, жанында жатыптыр. Эшиктин ылдыйкы калың тактасы кертилип-кесилип калыптыр, инди аябай эле аракет кылган көрүнөт. Бирок ал бекер убара болуптур, анткени тыш тараптагы пайдубал болуп турган аска ташты инди эч нерсе кыла албаптыр, болгону канжары сыныптыр. Пайдубал жок болгондо деле мээнети талаага кетмек экен, анткени инди Жо ылдыйкы тактаны жонуп бүткөндө деле, баары бир эшиктин алдынан чыга албайт болчу. Аны ал билген, ошондуктан кыйналган жанын бир аракет менен алаксыткысы келип, эптеп убакыт өткөрүш үчүн гана кыймылдап, тактаны жонсо керек. Үңкүрдүн жылгаларында дайыма саякатчылар ыргытып кеткен беш-алты шамдын калдыктары жатчу, бирок эми алар жок экен. Камалган инди аларды таап, аймап салыптыр. Анан дагы айласы кетип, бир-эки жарганатты кармаптыр да, аларды да жеп салыптыр, болгону тырмактары жатат. Шордуу бечара ачкадан өлүптүр. Кире беришке жакын жерде үстүндөгү сталактиттен кылымдап тамчылаган суудан жаралган сталагмит оркоюп турат. Туткун сталагмиттин учун талкалап, аны таш менен кадап койгон экен. Сааттын жадаткыр ар бир үч жолу тыкылдаганы менен жыйырма төрт саатта бир чоң кашык асыл тамчы чогула турган ал ташка кичинекей чуңкур оюп алыптыр. Ал тамчылар пирамидалар курулуп жатканда деле, Троя ойрон болгондо деле, Рим негизделип жатканда деле, Иса пайгамбарды крестке керип койгондо деле, баскынчы Вильгельм Британия империясын түзүп жатканда деле, Колумб деңизде сүзүп баратканда деле, Лейсингтондогу салгылашуу жаңылык болуп турганда деле тамчылап турган. Эми деле ал тамчылап турат. Булардын баары бүгүнкү күн тарыхтын түштөн ооган маалына, мажаранын (өткөн мезгилдин) күүгүмүнө, андан нары биротоло белгисиздиктин караңгы түнүнө чөгүп кеткенче тамчылай берет. Бардык нерсенин өз максаты менен озуйпасы барбы? Ушул тамчы беш миң жылдан бери талыкпай, бул бир пенденин суусунун кандырганга

сакталып, тамчылап турдубу? Дагы он миң жылдан кийин ал эмки бирөөнүн зарылчылыгына жарап берер бекен? Баары бир. Байкуш аргын асыл тамчыны чогултуш үчүн ташты ойгонунан көп жыл өттү, бирок Мак Дугалдын үңкүрүндөгү кереметтерге суктанганы келген саякатчы көздөрүн узакка ушул кунарлуу ташка, ошол жай чогулуп жаткан тамчыга тигип турат. Инди Жонун кесеси үңкүрдөгү кереметтердин ичинен биринчи орунда турат. Жада калса, «Алладиндин ак сарайы» дагы ага тең келе албайт.

Инди Жону үңкүрдүн кире беришине көмүштү. Көмгөнү эл кайыкчан, арабачан, жети чакырым алыстыктагы шаарлардан, чарбалардан жана кыштактардан келди, алар балдарын жана ар кандай азыктарын кошо көтөрүнүп алган. Алар кийинчерээк кеп кылгандай, өлүктү көмгөнү анын дарга асылганын көргөндөй эле табаларын кандырды.

Бул сөөк коюу дагы бир күч алып келаткан ишке кедерги болду – инди Жону кечирүү тууралуу губернатордун наамына арызды токтотуп койду. Арызга далай колдор коюлуп, көз жашына, жалындуу сөздөргө толо чогулуштар болуп, ыйчы аялдардын комитети кара кийинип алып, боздоп ыйлап губернаторду курчамак да, аны ырайымдуу эшек болуп, өз милдетин унутууга чакырып жалынмак. Инди Жо шаарчанын беш жаранын өлтүргөн дешет, бирок анын эмнеси бар экен? Эгер ал шайтандын өзү болгон күнү да кечирүү тууралуу арызга кол коюп, көз жашын төгүп губернаторго жалдыраганга даяр зампар кишилер жайнап табылмак, анткени алардын көз жашы кирпичинин учунда болот эмеспи.

Өлүк коюлган күндүн эртеси маанилүү нерсе тууралуу сүйлөшкөнү Том Хекти эч ким жок жерге ээрчитип барды. Томдун жоруктары тууралуу Хек уэлстик чал менен жесир Дугластан уккан, бирок Том Хекке дагы бир нерселерди уга элегин, ал билбеген дагы бир нерсе бар экенин айтып, ошол тууралуу сүйлөшүш керек деди. Хектин өңү кайгылуу боло түштү. Ал минтти:

– Эмне экенин билем. Сен экинчи сыйынтка баргансың да, туурабы? Анан ичимдиктен бөлөк эчтеке таппай койгонсуң. Бу сен экениңи мага эч ким айткан эмес, бирок ичимдик жөнүндө угарым менен сен экениңи билгем, акчаны табалбаганыңы дароо эле түшүнгөм, болбосо бөлөккө айтпасаң да, мага эптеп бир кабар бербейт белең. Том, менин ал акчаны табарыбызга эч көзүм жетчү эмес.

– Э, Хек, мен трактирдин ээсине бул жөнүндө эч качан айткан эмесмин. Билесиң го, ишембиде биз сейилге кеткенде, трактир татынакай эле болчу. Ошо түнү сен кайтарып калганың эсиндеби?

– Ооба да! Эмнегедир андан бери бир жыл өткөндөй сезилет. Бул мен инди Жонун артынан акмалап, жесирдин үйүнө ээрчип барган түнү болгон да.

– Аны сен аңдыдың беле?

– Ооба, бирок сен оозуңу жаап жүр. Менимче, инди Жонун достору калган чыгар, алардын мага жини келип, бир жамандык кылып койбосун. Мен болбогондо, эмгиче ал Техаска качып кетмек.

Анан Хек Томго уэлстик чалдан чала уккан окуяны бүт жалтактап айтып берди.

– Мынакей, – деди Хек, кайрадан башкы маселеге кайрылып. – Экинчи сыйынттан ичимдикти ким алып кеткен болсо, акчаны да ошол алды. Кандай болгон күнү дагы, мен бирдемени так билем, Том, биз үчүн ал акчанын эми дайыны жок!

– Хек, ал акча экинчи сыйынтта дегеле болгон эмес!

– Эмне? – Хек жолдошунун бетин тигиле карады. – Том, сен ал акчанын изине кайра түштүңбү?

– Хек, акча үңкүрдө жатат?

Хектин көздөрү жалындай түштү.

– Дагы бир айтчы, Том!

– Акча үңкүрдө дейм!

– Том, өлүп кетейин дечи? Бу тамашаңбы же чынбы?

– Чын, Хек. Мен өмүрүмдө эч качан айтпаган чындык. Мени менен тиякка барып, аны алып чыкканга жардам бересинби?

– Бербей анан! Болгону аерге көзүбүз жетип, адашпай барсак, макулмун.

– Хек, биз ал ишти дүйнөдө бир да кыйынчылыгы жок бүтүрөбүз.

– Абдан жакшы! Сенин акча ошоякта деп ойлошуңа эмне...

– Хек, биз аерге жетип алалычы! Эгер биз аны тапсасак, мен сага добулбасымды берем, болгон нерсемди бүт берем! Берем, өлүп кетейин!

– Абдан жакшы, сүйлөштүк. Качан дедиң?

– Азыр деле, кааласаң. Күчүң жетеби?

– Үңкүр өтө алыс эмеспи? Жаңы эле кичинеден баса баштадым, турганыма үч-төрт күн эле болду, бир чакырымдан ашык баса албайм. Ай, ушу жете албайм го!

– Эгер эл жүргөн жолго түшсөк, анда беш чакырым болот, Хек, бирок дагы бир иттей кыска жол бар, аны менден бөлөк эч ким билбейт. Хек, мен сени түз эле ошоякка кайык менен жеткирем. Өзүм сууга түртүп чыгып, жеткенде өзүм тартып чыгарып коём. Сенин ага колуң дагы тийбейт.

– Анда эмесе азыр эле кеттик, Том.

– Абдан жакшы. Бизге биртике нан менен эт керек, канжаларыбызды да алабыз, кичинерээк бир-эки кап, батперектин жибинен эки-үчтү, анан жанагы күкүрт ширеңке деген немеден алабыз. Сага айтайынбы, мен ушуларды жанымда болуп калса экен деп нечен ирет тилебедимби.

Түштөн бир аз оогондо, балдар бир жакка кеткен жарандардын биринин кайыгын жалдап, ошол замат жолго чыгышты. «Аңырайган үңкүрдөн» бир нече чакырым ылдыйлаганда, Том мындай деди:

– Тээ тияктагы жарды көрдүңбү, ылдый карай аңырайган үңкүргө чейин бир өңчөй, там да жок, отун короосу да жок, токойлору да бир калыпта. Бирок сен тиги көчүп турган жердеги ак такты көрдүңбү? Ооба, ал менин белгилеримин бири. Эми жээкке барабыз.

Алар жерге түштү.

– Эми, Хек, биз турган жерден үңкүрдүн оозуна чейин кайырмагың менен эле жетсең болот. Колуңан келсе, таап көрчү аны.

Хек тегеректи бүт аңтарып чыкты, бирок эч нерсе таба албады, Том мактанып калың куурайдын арасына басып барды да, көрсөттү:

– Мынакей! Карачы, Хек, бу деген аймактагы эң оңтойлуу тешик. Сен оозуңду бек кармашың керек. Менин каракчы болгум келип жүрбөдү беле, бирок, мен билгем, бизге мына ушундай жер керек, кыйын кезеңде качып келгенге да ыңгайлуу. Эми бул биздин жерибиз, биз муну эч кимге айтпайбыз, болгону Жо Харпер менен Бен Рожерске гана айтабыз, анткени алар биздин шайкабызга кирет, ансыз бул сыяктуу иш болбойт. Том Сойердин шайкасы – сонун угулат бекен, йа, Хек?

– Ооба, туура, Том. Биз кимди тонойбуз?

– Э-э, толуп атпайбы! Кишилерди барымталайбыз – көбүнчө ошентет го. – Анан аларды өлтүрөбүзбү?

– Жок, дайыма эле эмес. Үңкүрдө кармап турабыз да, кунун төлөгөндө коё беребиз.

– Кун деген эмне?

– Ал акча. Аларга мүмкүн болушунча акча чогулттурасың, өзгөчө жорозолдошунан. Анан аларды бир жыл кармап, анда да төлөбөй койсо, өлтүрүп саласың. Дайыма ушундай. Болгону аялдарды өлтүрбөйсүң. Аларды барымтага аласың, бирок өлтүрбөйсүң. Алар дайыма сулуу, бай, анан иттей коркок болот. Алардын сааттары менен буюмдарын аласың, бирок алдында калпагыңды алып, сыпайы сүйлөшүү керек. Каракчылардан өткөн сылык эч ким жок, аны сен каалаган китептен табасың. Аялзаты сени сүйүп калат, анан үңкүрдө бир-эки апта тургандан кийин, ыйлаганын токтотот, андан кийин сен аны кууп да кетире албайсың. Эгер сен айдап жиберсең, анда ал темселеп жүрүп, кайра келет. Бүт эле китепте ушундай.

– Сонун турбайбы, Том. Менимче, бу каракчылыктан да жакшы экен.

– Ооба, бул бүт жагынан сонун, анткени үйгө да жакын, цирк, анан ушу сыяктууларга дагы жакын.

Ошол маалда бардыгы даяр болуп, балдар чуңкурга кирип кетти. Том алдыда. Алар тешиктин эң алыскы четине зорго сойлоп жетип, батперек жибинин учун карматты да, жолун улантты. Бир нече кадам аларды булакка жеткирди, ошондо Том денесинин бүт титиреп кеткенин сизди. Ал дубалдын тушундагы топуракка карматылган биликтин калдыгын Хекке көргөзүп, алар Бекки экөө жалындын бир жалбырттап, бир бүлбүлдөп өчүп баратканын тиктеп отурганын айтып берди.

Балдар эми шыбырап сүйлөй баштады, анткени бул жердин тымтырстыгы менен күңүртү алардын үрөйүн учурду. Алар улам узап отуруп, бир маалда Томдун кийинки далисине кирип, анан «аттай турган жерге» жетти. Шамдын жарыгы бул эч кандай аттай турган жер эмей эле, жыйырма же отуз кадам бийиктиги бар жар экенин айкындады. Том шыбырады:

– Азыр мен сага бирдемени көргөзөм, Хек.

Ал шамды өйдө көтөрүп, мындай деди:

– Бурчтун тээ тереңирээк жагын карасаң. Көрдүңбү? Тээ тиги чоң асканын үстүндө, шамдын ышы менен белгиленген.

– Том, ал крест го!

– Эми сенин экинчи сыйынтың каерде экен? Кресттин алдындабы, йа? Шам көтөргөн инди Жону мен дал ушуерден көргөм!

Хек табышмактуу белгини узакка карап туруп, анан калтыраган үнү менен сүйлөдү:

– Том, биерден кеткенибиз оң го!

– Эмне? Кенчти калтырыппы?

– Ооба, калтырыптыр. Инди Жонун арбагы жака белде эле жүргөн болушу керек.

– Ал жок биерде, Хек, жок биерде. Ал өлгөн жерде болушу керек, үңкүрдүн оозунда, мындан беш чакырым алыстыкта.

– Жок, Том, андай эмес. Ал акчанын айланасында тегеренип жүрөт. Арбактардын жүрүшүн мен билем го, сен деле билесиң.

Хектин сөзү чын чыкпасын деп, Том коркуп калды. Жүрөгү жамандыкты сезгенсиди. Бир маалда ага бир ой келди...

– Бери кара, Хек, экөөбүз тең эмнени дөөдүрөп атабыз! Инди Жонун арбагы крест турган жерге эч качан келе албайт!

Бул сөз дал келди. Ал натыйжалуу болду.

– Том, мен муну ойлобоптурмун. Бирок ошондой да. Крест бар, жолубуз болуптур. Менимче, биз эми ылдый түшөлү да, үкөкчөнү издейли. Том биринчи түшүп, ылай дөбөнү чукулап, чала-була тепкич жасап келатты. Хек аны ээрчиди. Ичинде килейген аска турган чакан үңкүрдүн ичинен төрт жол ачылды. Балдар үчөөнү аңтарып чыкты, натыйжа болгон жок. Асканын түбүнө жакын чуңкурдан өтө терең эмес бир тешик табышты, ичинде төшөк жайылган жатак, ошондой эле эски арчын, чочконун терисин жана эки-үч тооктун таза мүлжүнгөн сөөктөрүн көрүштү. Бирок ал жерде үкөкчө жок экен. Алар тегерегин бүт издеп-изилдей беришти, бирок бекер убара болушту. Том минтип кайрылды:

– Ал кресттин алдында деди беле? Мына бул крестке жакын дегенге болот. Ал асканын алдында боло албайт, себеби аска жерге кирип турат.

Алар бүт жерди дагы бир сыйра тинтип, анан чарчап отуруп калышты. Хек эч нерсени сунуштай алмак эмес. Кийинчерээк Том минтип айтты:

– Бери карачы, Хек, асканын бир тарабында из бар экен, жерге шамдын майы тамчылаптыр, бирок башка тарабында жок. Эмнеге андай болду экен? Мен мелдешем, акча асканын алдында болуш керек. Мен топуракты каза баштайм.

– Бу оюң жаман эмес, Том! – деди Хек жанданып.

Том Барлоу фирмасынын «чыныгы» макисин дароо чыгарып каза баштады, бычак төрт карыш кирбей туруп, жыгачка урунду.

– Йа, Хек, муну уктуңбу?

Хек да чукулап, каза баштады. Тез арада биртике такта табылып, аларды чыгарып ташташты. Такталар асканын алдына кеткен табигый коңулду жаап туруптур. Том ал жакка кирип, колундагы шамды алы жетишинче нары сунду да, бирок жараканын түбүнө чейин көрө албай койгонун айтты. Ал барып көрүп келүүнү сунуштады. Эңкейип, астына өттү, тар жол секинден төмөндөп баратты. Ал желдин агымын ээрчиди, ириде оңго, анан солго бурулду, Хек аркасынан жүрүп отурду. Том дагы бир аз бурулду да, бир заматтан кийин кыйкырып жиберди:

– Айланайын кудай! Хек, бери карачы!

Ал баягы кенч салынган үкөкчө экен, кичинекей ыңгайлуу үңкүрдү өзү гана ээлептир. Жанында ок-дары салынчу чакан бош челек, кайыш каптагы эки мылтык, эки же үч түгөй эски чокой, кайыш кемер жана суунун тамчысынан эзилип калган майда-чуйда ар кандай нерселер жатат.

– Акыры таптык! – деди Хек, өңү өчкөн тыйындарды сапырып жатып. – Биз эми байбыз, Том!

– Хек, мен муну табабыз деп дайыма ойлочумун. Буга ишениш өтө кыйын, бирок биз акыры буга жеттик! Болду эми, калп эле бөйпөңдөй бериштин кереги жок. Жүр, чыгарабыз. Кана, үкөкчөнү көтөрө аламбы, көрөйүнчү.

Үкөкчөнүн салмагы элүү кадактай экен. Кыйналып болсо да, аны Том көтөрдү, бирок жетчү жерге жеткире алгыдай эмес.

– Мен да ушундай дегем, – деди ал. – Алар муну тиги сыйынт үйдөн чыгарып баратканда эле, бул оор экени билинип турган. Мен байкагам муну. Менимче, каптарды ала келгеним туура болгон экен.

Акча ошол замат каптарга которуштурулду, анан балдар кресттүү аскага жөнөштү.

– Мылтык менен башка буюмдарды деле ала кетпейлиби, – деди Хек.

– Жок, Хек, аларды биерге калтыр. Булардын баары биз каракчылык кылганда кереги тиет. Биз буларды ушуерге сактайбыз, үлпөттөрдү дагы ушуерде өткөрөбүз. Үлпөт өткөргөнгө эң ылайыктуу жер экен.

– Үлпөт деген эмне?

– Ким билсин? Бирок каракчылар дайыма үлпөт өткөрүшөт, ошондуктан биз дагы өткөрүшүбүз керек. Кеттик, Хек, биз биерде көпкө кармалып калдык. Билем, кеч кирип калган болушу керек. Кардым дагы ачты. Кайыкка барганда, ошоерден тамактанып, тамеки тартабыз.

Бир маалда алар куурайдын арасына чыгып, жака белин карап, жээк ээн экенин көргөндөн кийин, көп өтпөй кайыкта тамеки тартып, тамактанып отурушту. Күн батып баратканда, алар жээктен сүзүп, жолго чыгышты. Том күүгүмгө чейин жээкти бойлоп сүзүп келатты, Хек менен тамашалашып жүрүп отурду, анан караңгыда жээкке барып токтошту.

– Эми, Хек, – деди Том. – Акчаны биз жесирдин отунканасынын чатырына бекитип коёлу, эртең менен мен келем, ошондо биз аны санап, бөлүп алабыз, андан кийин токойдун арасына, эч ким көрбөй турган жерге катып салабыз. Эми сен биерде тынч жатып, муну кайтарып тур, мен ага чейин чуркап барып, Бенни Тейлордун кол арабасын сурап келейин. Мен тез эле келип калам.

Ал жоголуп кетти да, бир пастан кийин эле кол араба менен келди, эки кичине капты ичине салып, үстүнө чүпүрөктөрдү ыргытып койду да, анан арабаны сүйрөп жөнөштү. Уэлстиктин үйүнө жеткенде, алар эс алганы токтоду. Алар жаңы жөнөмөк болгондо, чал чыга калып, аларга кайрылды:

– Ой, бу ким?

– Хек менен Том Сойер!

– Кош! Жүргүлө мени менен, балдар, силерди баары күтүп отурат. Биякка, болгула, алдыга баскыла, мен арабаңарды сүйрөп алам. Жеңил көрүнгөнү менен, оор экен. Ичиндеги кышпы же темир-тезекпи?

– Темир-тезек, – деди Том.

– Мен да ошондой дедим да. Шаарчанын балдары бүт эле биртике тыйын үчүн куйма жайга темир-тезек ташып жан талашат, андан көрө алар туруктуу бир иш кылса, эки эсе көбүрөөк таппайт беле. Бирок адам өзү ушундай турбайбы. Болгула эрте, болгула!

Балдар эмнеге шашуу керек экенин билгилери келди.

– Эчтеке эмес, жесир Дугластыкына жетери менен билесиңер.

Хек бир нерсени түшүнгөнсүп безилдеди, анткени мындай күнөөсүз жазаларга ал далай дуушар болгон:

– Жонс мырза, биз эчтеке кылган жокпуз.

Уэлстик күлүп калды.

– Билбейм, Хек. Мен эчтекени билбейм, балам. Сен жесир менен жакшы доссуңбу?

– Ооба. Биз аны менен жакшы эле доспуз.

– Абдан жакшы анда. Эмнесинен коркуп атасың?

Бул маселе Хектин жай ойлогон мээсинде чайналып бүтпөй калды: аны Том менен чогуу Дуглас айымдын мейманканасына түртүп киргизип коюшту. Жонс мырза арабаны эшиктин түбүнө калтырып, артынан кирди.

Бөлмө аябай жарык экен, шаарчада кичине эле аттуу-баштуу болгон кишилер бүт ушул жерде экен. Тигине Тетчерлер, Харперлер, Рожестер, Полли таеже, Сид, Мэри, чиркөө башчысы, редактор, дагы көптөгөн кишилер, бардыгы жасанып кийинип алышкан. Жесир балдарды өтө мээримдүү тосуп алды, минтип кейпи келишкен эки жанды башка эч ким тосуп албайт эле: алардын бети-башына чейин ылай, шамдын майы менен булганган болчу. Полли таеже уялып, кулагынын учуна чейин кызарып чыкты да, кабагын бүркөп, Томду карап, башын чайкады. Анткени менен ал жердегилердин эч кимиси ошол эки бала сезгендин жарымысындай дагы өздөрүн оңтойлуу сезе албай турду. Жонс мырза актанып кирди:

– Том али үйүнө бара элек экен, мен болсо муну табалбайм го деп келатсам, бир маалда булар эшигимин алдынан жолукту, мен дароо буларды биякка киргиздим.

– Сиз эң туура кылгансыз, – деди жесир. – Мени менен жүргүлө, балдар.

Ал жатаканага балдарды киргизип, анан минтти:

– Эми жуунуп, кийингиле. Мына эки жаңы кийим: көйнөк, байпак, бардыгы бар. Бу Хектики. Жок, ыракматтын кереги жок, Хек. Бирөөнү Жонс мырза алды, бирөөнү мен алдым. Бирок булар экөөнө тең келет. Муну кийингиле. Биз силерди күтүп турабыз, силер кийинип бүткөндөн кийин келгиле.

Анан ал чыгып кетти.

34. Жесирдикиндеги кече

Хек минтти:

– Том, жип болсо, терезеден түшүп кетсе болот. Терезе жерден анчалык деле бийик эмес экен.

– Оңбогур, терезеден түшүп эмне кыласың?

– И-ий, мен мындай топ элге көнгөн эмесмин. Мен биерде туралбайм. Мен ылдый жакка барбайм, Том.

– Э-э, коркпо! Эчтеке болбойт. Мен деле каршы болбой турам го. Мен сага көз салып турам.

Сид көрүндү.

– Том, – деди ал. – Таежең сени түштөн кийин аябай күттү. Мэри сага жекшембиде кийчү кийимиңди даярдап турат, бардыгы сен үчүн кабатырланып жатат. Айтчы, бу май менен ылайбы кийимиңердеги?

– Эми, Сид мырза, өз ишиңи кылгын. Андан көрө, биерде эмне болуп атканын айтчы.

– Жесир аял дайыма өткөрүп жүргөн кечелердин эле бири. Бу жолу тиги түнү аны сактап калган уэлстик чал менен анын уулдарынын урматына берип жатат. Анан айтайынбы, эгер билгиң келсе, мен сага бирдеме айтып берем.

– И-и, эмне?

– Анда мындай. Жонс мырза биерде кечинде элди таңгалдырганы атат, бирок мен Полли таежең менен анын сырдашып атканын угуп калдым. Ал небак эле сыр болбой калган да. Муну бардыгы эле билет, калп эле билмексен болгону менен, жесир деле билет. Ошондуктан Жонс мырза Хектин биерде болушун абдан каалаган. Билесиңби, Хексиз тигилердин иши оңунан болбой калат да?

– Кайсы сыр жөнүндө айтып атасың, йа?

– Хек жөнүндө, анын зөөкүрлөрдү акмалап тапканы жөнүндө. Жонс мырза ошо окуя менен элди таңгалдырып, өзүн көргөзгүсү келип атат, бирок, мелдешем, эч ким ага таңгалбайт деле.

Сид кубанып, өзүнө өзү ыраазы болуп кытмыр күлдү.

– Сид, муну сен айттың беле?

– Э, кандай айырмасы бар? Бирөө айтты, болду да.

– Сид, шаар боюнча мындай итчилик бир гана кишинин колуна келет, сенин гана. Хектин ордунда сен эле болгондо, тоодон безе качат болчусун, зөөкүрлөрдү эч кимге айтпайт да элең. Итчилик гана колуна келет, бөлөктөрдүн бирдемесин мактаса, ичиң тырыша түшөт. Ме, алкыш айтпай эле кой, жесир айтмакчы, – анан Том Сиддин кулагынан жетелеп, көчүккө бир-эки тээп, сыртка кууп жиберди. – Жөнө, кыйын болсоң, Полли таежеме даттана бер, анан эртең дагы бирди көрөсүн.

Бир пастан кийин, жесирдин меймандары жапырт отуруп, тамак иче башташты, балдарга болсо, ошол эле бөлмөдө, ошол учурдун салты боюнча, дубал тарапта чакан дасторкон жайылды. Мезгили келгенде Жонс мырза бир аз сөз сүйлөп, өзү менен уулдарына көрсөтүлгөн сыйы үчүн жесирге ыраазычылыгын айтты да, дагы бир киши бар экенин угузуп, анын жупунулугу...

Ушул сыяктуу сөздөр менен сүрөттөп келип, Хектин бөлөк окуяларга дагы катышканы жөнүндө сырын сөзмөрлүк менен ачып берди, бирок мунусу башка бактылуу маалдагыдай өтө күчтүү таасир калтыра алган жок. Анткени менен жесир аял таңгалганын өтө таасирдүү көргөзүп, Хекке аябай ыраазылык айтып мактагандыктан, Хек жаңы кийимден кысталып, чыдабай турганын унутуп да койду, анткени көпчүлүктүн көңүл буруп, даңазалаганына чыдоо өтө кыйын тура.

Жесир аял Хекти багып алгысы келгенин, анан керектүү акча табылганда, ага жеке бир иш баштаганга жардам берерин айтты. Мына ошондо Томдун да маалы келди. Ал минтти:

– Хек ага муктаж эмес. Хек өзү бай.

Адептүү жана маданияттуу меймандар бул жагымдуу тамашага жабыла күлгөн жок. Бирок жымжырттык бир аз ыңгайсыз боло түштү. Том тымтырстыкты бузду:

– Хектин акчасы бар. Балким, силер ишенбейсиңер, бирок анын акчасы көп. Жок, күлбөй эле койгула, менимче, силерге көрсөтүш керек окшойт. Анда кичине күтө тургула.

Том эшикке чуркап кетти. Меймандардын баары эмне кыларын билбей, бири-бирин аң-таң кала карашты, анан тили буулган Хекке бурулду.

– Сид, Том эмне болуп атат? – деди Полли таеже. – Анын... анын эмне кылып жиберерин дагы билбейсиң. Мен эч качан...

Ошондо оор каптарынын салмагына бели ийилип, Том кирип келди эле, Полли таеже кебин аягына чыгара албай калды.

Том жайнаган сары тыйындарды тасмалдын үстүнө төгүп жиберди да, анан минтти:

– Мына, мен эмеле силерге айттым беле? Мунун жарымысы Хектики, жарымысы болсо меники!

Бул көрүнүш баарынын демин чыгарбай селейтти. Баарынын көзү алайып, бири да ооз ачкан жок. Анан бир добуштан муну түшүндүрүп берүүнү талап кылышты. Том бүт түшүндүрүп берерин айтты, анан сөзүн баштады. Баян узун болчу, бирок кызыкка толо эле. Сөз агып жатканда, анын кызыгын бири да бузганга батына албай койду. Ал аяктагандан кийин, Жонс мырза сүйлөдү:

– Мен силерге бир укмуш окуяны айтайын деп даярдап койдум эле, бирок эми аным эчтекеге жарабай калды окшойт. Бул окуя аны майда-барат кылып койду, моюнга алыш керек.

Акча саналды. Баарысы он эки миң доллардан кичине ашык болду. Арасында мындан да көп байлыгы бар кишилер отурганы менен, мынча үйүлгөн акчаны меймандардын бири дагы буга чейин көргөн эмес.

35. Байлыктын экинчи жагы

Окурман Том менен Хектин күтүүсүз келген байлыгы жарды, кичинекей Сент-Питерсбург шаарчасына аябай будуң-чаң салганына канааттанса деле болот. Мындай чоң байлык, анын үстүнө накта акча тим эле ишенгис нерсе. Бул тууралуу кеп кылышты, көз артышты, суктанышты, көрө албагандардын кээ бирлеринин акылы ордунан жылып да кетти. Сент-Питерсбург менен коңшулаш айылдарда «сыйынт» тамдар бүт аңтарылды, ар бир тактасы чыгарылып, пайдубалдарына чейин бузушту, ал эле эмес бекитилген акчаны издеп, тамдардын алдындагы топурактар казылды. Муну кичине балдар эмес, кыялкеттиги деле жок, чоң кишилер жасашты. Том менен Хек каерге гана барбасын, аларды жакшы тосуп алып, суктана карап, алардан көздөрүн албай тиктешчү. Балдар мурун алардын сөзү мынчалык баркка ээ болгонун эстей албай коюшту, азыр болсо, алардын ар бир айтканы бааланып, кайталанып турду, алардын ар бир кыймылы укмуш туюлчу болду, алар жөнөкөй нерселерди жасоо жана сүйлөө жөндөмүнөн ажырап калгансыды. Ал эле эмес, алардын өмүр баянын чукуп, мурун эле кайталангыс өзгөчө белгилери болгонун таап чыгышты. Шаарчадагы чакан гезит алардын өмүрү тууралуу макала жарыялады.

Жесир Дуглас Хектин акчасын алты пайыз үстөк берүүчү банкка салып койду, Полли таеженин суранычы менен Тетчер сот да Томдукун ошондой кылды. Ар бири

эми тим эле жайнаган киреше ала турган болду – аптанын жөнөкөй күндөрү бир доллардан, жекшемби күндөрү болсо, жарым доллардан. Чиркөөнүн жетекчиси дагы ошондой киреше алышы керек эле, бирок ага болгону убада берилген, чын-чынында ал анча акча алчу эмес. Ал эми мурунку жөнөкөй заманда бир бүтүн жана чейрек долларга бала бир апта бою тамактанып, ижарага там алып, окуп, кийинип, ошондой эле жуунуп дагы алмак.

Тетчер соттун Том Сойер тууралуу пикири эң жакшы болчу. Ал кызымды жөнөкөй бала үңкүрдөн эч качан алып чыкмак эмес дечү.

Бекки атасы менен сырдашып, Том мектепте анын ордуна өзүн сабаттырганын айтып бергенде, сот аябай толкунданып кетти. Анан ал Том ага болушуп, таяк жегенди өзүнө буруу үчүн ойлоп тапкан калпын айта баштаганда, сот жакшы сезим менен айтылган калптын асылдыгын, айкөлдүгүн, ыйыктыгын баса белгилеп, ал кичине бала жөнүндө Жорж Вашингтондун даңазалуу акыйкаты менен тең коюлуп, тарыхтын беттеринде аны менен кошо чыгарылышы керек деди. Бекки атасынын бүгүнкүдөй нары-бери басып, буту менен жерди тээп, ушуну айтканда эч качан мынчалык бийик, мынчалык жогору көрүнбөгөнүн ойлоду. Ал түз эле барып Томго бул жөнүндө айтып берди.

Тетчер сот Томдун бир кезде улуу мыйзамчы же улуу жоокер болгонун көрүүнү үмүт этчү. Ал Томду улуттук аскердик академияга өткөрүп, анан өлкөдөгү мыкты укук мектебинде окутуп, аны ушул кесиптердин бирине, мүмкүн, экөөнө тең даярдайм дечү.

Хек Финндин байлыгы, анан ал жесир Дугластын көз салуусунда болгону, аны коомчулукка аралаштырды, жөн эле эмес, болгондо да түрткүлөп киргизди, ошондуктан Хектин азаптары чыдагыс болуп баратты. Жесирдин үй кызматчылары аны кийиндирип, жуундуруп, бою-башын тарап жана сылап-сыйпап жүрүштү. Бир дагы же булганган жери жок, өтө таза шейшепке жаткырды, андай так болгондо, ал аны дос кылып, жүрөгүнө кысмак. Ал тамакты бычак жана айры менен жеш керек, майлык, чыны, табакчаларды колдонушу керек, китептен сабак окушу керек, чиркөөгө барышы керек.

Ал ушунчалык сылык сүйлөшү керек болгондуктан, оозундагы кеби даамсыз болуп баратты. Каякка бурулбасын маданият торлору менен кишендери аны байлап, колу-бутун бууп турду. Ал ушундай азаптарга эрдик менен үч апта чыдады, анан бир күнү качканга туура келди. Кайгыга баткан жесир аял кырк сегиз саат бою аны ар жерден издеди. Элдин баары боору ачып кабатырланды. Алар өйдөдөн да, ылдыйдан да карады, денесин табабызбы деп, суудан да издеди. Үчүнчү күндүн таңында Том Сойер акылга салып ойлоп, ээн калган кушкананын артындагы бош чапчактарды аралап жөнөдү да, алардын биринен эл издеген качкынды тапты. Хек ал жакка түнөп жүрүштүр, уурдалган майда-чуйда оокаттын калдыктарын эмеле жеп, нанүштө кылып, эми канжасын чегип, жыргап жаткан экен. Ал жуунган да, таранган да эмес, баягы эле эркин жана жыргал кезиндеги эски, албыраган кийимин кийип алыптыр. Том аны сууруп чыгып, элдин баарын канчалык кабатыр кылганын айтып берип, кайра үйгө барыш керегин какшады. Хектин өңү кенебеген ыраазычылыктан ажырап, капалуу кайгыга батты. Ал минтип жиберди:

– Ал тууралуу айтпай эле кой, Том. Мен иттей тырыштым, бирок болбоду, эч болбой койду, Том. Бул мен үчүн эмес, мен буга көнгөн эмесмин. Жесир аял мага жакшылык кылды, досчулук кылды, бирок мен алардай жашай албайм. Күнүгө эртең менен бир маалда тургузат, жуун дейт, өзү тарай баштайт, чачымы бүт жулуп койгондой болду. Отунканага жаткырбайт, андан тышкары дагы жанагы шайтан алгыр кийимди кийиш керек, аны кийсем тим эле демигип кетем, же анысынан жел кирбейт. Кашайгыр кийими ушунчалык таза, аны кийсем, же жаталбайм, же отуралбайм, же

оонай албайм. Мен болсо ашканадан өмүрү чыгып көргөн эмесмин да! Анан мен чиркөөгө дагы барып, көл-шал болуп тердешим керек, болгондо да көл-шал болуп. Ал эми даабатты мен жек көрөм! Аерде чымын кармаганга да болбойт, оозунду жап. Жекшембиде кечке чейин бут кийимиңи чечпей жүр. Жесир коңгуроо менен тамактанат, коңгуроо менен жатат, коңгуроо менен турат – баары ушундай иреттелген, ага чыдабай кетесиң!

– Ооба, баары эле ушинтип жүрөт, Хек!

– Том, мага баары бир. Мен баары эмесмин, мен ага чыдай албайм. Тим эле байлап койгонсуйм. Тамак да оңой келет – минтсе, жашоонун деле кызыкчылыгы кетип калат го. Мен балыкка барганга суранышым керек, сууга кириңүгө суранышым керек, шайтан алгырдыкы, эмне болсо суранып турушум керек экен! Ал эми сылык сүйлөй бергенден мен жүдөп кетем, күнүгө тамдын башына чыгып, бакырып-өкүрүп алам, кичине оозума даам барсын деп. Жесир тамеки чектирбейт, кыйкыртпайт, эстетпейт, чирентпейт, тырмантпайт, элдин көзүнчө (анан аябай кыжыры менен сөгүнүп алды) ... анан, атаңын көрү десе, дайыма эле сыйына берет! Мен эч качан мындай катынды көргөн эмесмин! Качып кетүүгө туура келди. Башка арга жок эле. Анан дагы жакында окуу башталат, ага барыш керек, мен ага чыдабай кеттим, Том. Укчу, Том, бай болом деп эле өлүп кетиш керек эмес да. Ал деген тырышып, жан талашып, көл-шал болуп тердеп, тытынып иштей бересиң, бирок эчтекеге жетпейсиң дегенди билдирет. Азыр мага мына бул кийим жагат, бул чапчак жагат. Эми менин биерден кетким келбейт. Том, жанагы акча болбогондо, мен бул азаптарга кабылбайт элем, ошон үчүн менин үлүшүмү сен ал, мага болсо кээде он тыйындан берип тур, улам бере бербесе, себеби мен аракет кылып таппасам, кызыгы кетип калат. Эми сен баргын дагы, жесирди эптеп соороткун, мага таарынбасын.

– Жок, Хек, мен анте албайм. Анда жакшы иш болбой калат. Андан көрө, сен дагы бир аз чыдап, аракеттенип көрбөйсүңбү, ошондо сага жага баштайт.

– Жага баштайт имиш! Ооба, отура берсең, оттун чогу деле жага баштайт. Жок, Том, менин бай болгум келбейт, тигилер көнүп калган үп үйлөрүндө жашагым келбейт. Мен токойду, суунун боюн, чапчакты жакшы көрөм, мен ушуерге калам. Өлүп кетсин баары! Карасаң, биз жаңы эле мылтык, үңкүр, каракчылыкка бүт ээ болгондо, тиги кашайгырдыкы жолдон чыга калып, бүт бузду да!

Том ыңгайлуу учур келгенин түшүндү:

– Бери кара, Хек, бай болуу мен үчүн каракчылыкка жол тоспойт.

– Йа! Кашайгырдыкы, сен чындап айтып атасыңбы, Том!

– Мен алдында кандай отурган болсом, дал ошондой чын. Бирок, Хек, өзүң билесиң го, жакшы кийинбесең, биз сени шайкабызга кошпойбуз.

Хектин өңү өчө түштү.

– Кошпойсуңарбы, Том? Силер мени каракчылыкка кошподоңар беле?

– Ооба, бирок ал башка болчу да. Шайка каракчылардан канча бийик турат дейсиң, дайыма ошондой. Көпчүлүк өлкөдө алар ак сөөктөрдөн болот – бектер жана башкалар.

– Том, сен мурдатан эле мени менен дос эмес белең. Сен эми мени кабыл албай коёсуңбу? Сен анте албайсың, Том, чынбы?

– Хек, мен антпейт элем, бирок аргасызмын, эл эмне дейт? «И-и, карасаң, Том Сойердин шайкасында жалаң эле албырагандар экен дебейби». Алар сени айтат, Хек. Сен андай болбошуң керек, мен да андай болбойм.

Хек көпкө унчукпай, ичинен бушайман болду. Акырында ал минтти:

– Мейли, мен кайра жесирдикине бир айга барып турайын, чыдайын. Анан карап көрөйүн, мүмкүн, көнүп кетермин, эгер силер мени шайкага кошсоңор, Том.

– Жакшы болот, Хек, сүйлөштүк! Жүр, досум, мен жесирден сени жайына кой бир аз деп суранайын.

– Ошентчи, Том, ошентесинби? Эң жакшы! Эгерде ал мага обу жок жабыша берсе, мен уурданып тамеки тарта берем, сөгүнө да берем. Сен качан шайканы чогултуп, каракчылыкка чыгасың?

– Жакында. Мүмкүн, бүгүн эле кечинде чогулуп, кабыл ала баштайбыз.

– Эмне кылабыз дейсиң?

– Кабыл алабыз.

– Аның эмне дегениң?

– Ал деген биз бири-бирибизге жардам беребиз, кескилеп сойсо да, шайкабыздын сырын эч кимге айтпайбыз, эгер шайкабыздан бирөөгө кимдир-бирөө тийсе, аны, анын үй-бүлөсүн бүт тыйпыл кылабыз деп ант беребиз.

– Мына жыргал! Укмуш турбайбы, Том, айтып коёюн!

– Ананчы! Ант берүү да түн ортосунда, ээн, коркунучтуу жерде өтөт. Буга тиги сыйынт үй жакшы эле, бирок аны азыр таптакыр казгылап салышыптыр.

– Ооба, кандай болсо да, түн ортосу жакшы, Том!

– Жакшы болбой анан! Дагы силер антты табыттын башында туруп берип, каныңар менен кол коёсуңар.

– Эми, мына, куп окшошту! Бу каракчы болгондон да өлө жакшы экен! өлөр-өлгөнүмчө жесирдикинде турам, Том. Анан мен чыныгы, накта каракчы болсом, анан бардыгы мен жөнүндө кеп кылса, ишенип турам, ал мени багып алганына өтө ыраазы болот!

Корутунду

Бул окуя ушинтип бүтөт. Бул бир баланын баяны болгондуктан, ал ушул жерден токтошу керек. Эгер ал улана берсе, анда чоң кишинин баяны болуп калат. Чоң киши тууралуу баян жазганда, чекит кайсы жерге коюлары алдын-ала белгилүү, ал үйлөнүү тоюна жеткенде коюлат. Ал эми балдар тууралуу жазганда, чекитти ыңгайы келген жерден коё берсе болот.

Бул китептин кейипкерлеринин көпчүлүгү азыр деле бар, бардар жана бактылуу жашашат. Балким, өз учурунда кенже кейипкерлердин кийинки тагдырына кайрылып, алардын кандай адам болгонун байкайбыз, ошондуктан алардын азыркы турмушу тууралуу көп сөз кылыштын кереги жок.

1876-жыл.